

SOSYOLOJİ
DERGİSİ
Journal of Sociology

Sayı / Volume 27

2012

SOSYOLOJİ DERGİSİ, Sayı 27, Aralık 2012, İzmir

ISSN: 1300-5642

Editör: Doç. Dr. Dilek ÇİFTÇİ YEŞİLTUNA

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Önal SAYIN

Prof. Dr. Ercan TATLIDİL

Doç. Dr. Dilek ÇİFTÇİ YEŞİLTUNA

Yrd. Doç. Dr. H. Saim PARLADIR

Yazı Kurulu

Arş. Gör. Dr. Lülüfer KÖRÜKMEZ

Yrd. Doç. Dr. Pelin ÖNDER EROL

27. Sayıda Görev Alan Hakemler

- Doç. Dr. Ayşen UYSAL, Dokuz Eylül Üniversitesi
- Prof. Dr. Ercan TATLIDİL, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Feride AKSU TANIK, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Hüseyin BAL, Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. İbrahim KAYA, Dumlupınar Üniversitesi
- Doç. Dr. Kadir CANATAN, Balıkesir Üniversitesi
- Doç. Dr. Mert TEKÖZEL, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Nimet ÖNÜR, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Nuran EROL IŞIK, İzmir Ekonomi Üniversitesi
- Prof. Dr. Nurgün OKTİK, Maltepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Olcay ÇAM, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Önal SAYIN, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Sevinç ÖZEN GÜÇLÜ, Akdeniz Üniversitesi
- Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL, Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Ümit TATLİCAN, Adnan Menderes Üniversitesi
- Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU, Cumhuriyet Üniversitesi

Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü adına
Dekan Prof. Dr. Ersin DOĞER

Yazışma Adresi: Editör: Doç. Dr. Dilek Ç. YEŞİLTUNA dilek.yesiltuna@ege.edu.tr
sosyoloji.dergisi@mail.ege.edu.tr

Sosyoloji Dergisi Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji
Bölümü, 35100 Bornova-İZMİR

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 18679

Basım Yeri: Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İZMİR **Basım Tarihi:** 12.03.2013

SOSYOLOJİ DERGİSİ TUBİTAK- ULAKBİM TARAFINDAN TARANMAKTADIR.

Sosyoloji Dergisi yılda iki sayı yayımlanır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	V
<i>Bireylerin Akıl/Ruh Sağlığı Tanımlamalarına İlişkin Nitel Bir Araştırma (A Qualitative Study of the Definition of Mental Illness).....</i>	1
Ayça GELGEÇ BAKACAK Aslıhan ÖĞÜN BOYACIOĞLU	
<i>“Öteki Beden”: Bir Ötekilik Biçimi Olarak Engelli Beden ve Ergenlik (“Other Body”: Disabled Body and Disability as a Form of Otherness) .....</i>	17
Aylin NAZLI	
<i>Peter L. Berger ve Thomas Luckmann’ın “Gerçekliğin Sosyal İnşası” Teorisi ve Eleştirisi (Peter L. Berger and Thomas Luckmann’s theory of “the Social Construction of Reality” and Its Critique).....</i>	33
Bekir BALKIZ Vefa Saygın ÖĞÜTLE	
<i>Gazeteler, Bireyselleşen Sağlık ve Tüketim: Ulusal Gazetelerde Yer Alan Sağlık Haberlerinde Kadının Temsili (Newspapers, Individualized Health and Consumption: Representation of Women in Health News in National Newspapers) .....</i>	51
Hülya YÜKSEL Esra KARAKUŞ	
<i>Kadın ve Doğa İlişkisi: Ekofeminizm (Women and Nature Connection: Ecofemism) .....</i>	71
Seda TOPGÜL	
<i>The Career of Sociometry within Sociology (Sosyometrinin Sosyoloji içinde Kariyeri) .....</i>	85
Şinasi ÖZTÜRK	
<u>Çeviri</u>	
<i>Gündelik Hayatın Sosyolojisi.....</i>	115
Patricia A. ADLER Peter ADLER Andrea FONTANA	
<u>Tez Tanıtımları</u>	
<i>Ulus-ötesi göç Ağları ve Sosyal Alanların Oluşumu: Ermenistan’dan Türkiye’ye İşgücü Göçü Üzerine Sosyolojik bir Araştırma.....</i>	141
Lülüfer KÖRÜKMEZ	
<u>Yazarlara Duyuru</u>	149

ÖNSÖZ

İletişim ve bilişim teknolojisinin sağladığı olanaklar, her geçen gün gündelik yaşamımızın önemli bir alanında e-etkinlikleri artırmakta ve e-etkileşim ortamını giderek hakim kılmaktadır. Üretim, dağıtım, tüketim ilişkilerinin giderek hızla e-ilişkilere dönüştüğü günümüzde, e- dergilere dönüşen dergi sayısı da bu durumda artmaktadır. Bu koşullarda, biz hem geleneksel hem de yeni iletişim biçimlerini sürdürme mücadelesi vermekteyiz. Bu bağlamda dergimizin hazırlanmasında e-iletişim olanaklarını kullanmakla birlikte, yayın biçimimiz geleneksel olarak gerçekleştirilmektedir. Böylece sizlerle hem elektronik hem geleneksel temelde iletişim kurmaktan mutluluk duymaktayız.

Dergimizin yayınlanma sürecinde, hem geleneksel hem modern iletişim biçimlerine olan açıklık, içeriğin oluşturulmasında da sosyolojinin gerek klasik gerekse yeni çalışma alanlarının yer almasına olanak tanıyacak bir anlayışın benimsenmiş olmasında da gösterilmektedir. Bu durum, dergimize gönderilen çalışmaların seçiminde kullanılan ölçütler içinde, klasik – güncel ayrımını getirecek bir tutum benimsenmeyerek gerçekleştirilmektedir. Söz konusu çalışmaların yayın kurulu tarafından değerlendirilmesinde kullanılan temel ölçütümüz, ilgili çalışmanın bilimsel, sosyolojik ve özgün bir çalışma niteliği taşıyıp taşıyamaması olmaktadır. Asgari düzeyde içerilen özelliklerin yeterliliği ya da yeterli kılınabilme koşulları, ilgili konularda çalışan, uzmanlaşmış olan değerli hakemlerimizin takdirine bırakılmaktadır.

Sağlık günümüzde ekonomik, sosyal, kültürel boyutlarıyla küresel bir olgu olarak, küresel sermaye üzerinde yükselen ekonomik bir sektör, yeni olanaklar ve eşitsizlikleri içeren sosyal bir problem, gelişen teknolojik koşulların sağladığı enformasyon ve bilgi paylaşım sürecini içeren yeni anlamların yapısı ve temsilinde üretilen küresel bir iktidar alanı haline gelmektedir.

Bu çerçevede sağlık sosyolojik çalışmaların yoğunlaştığı önemli alanlardan birini oluşturmaktadır. Dergimizin bu sayısında Bakacak ve Boyacıoğlu, Yüksel ve Karakuş ve Nazlı tarafından sağlıklı farklı boyutlarda ele alan üç çalışma bulunmaktadır.

Balkız ve Öğütle'nin ortak çalışması, insanlık tarihi kadar bir geçmişini olan günümüzde de disiplinler arası önemli bir çalışma alanı oluşturan “sosyal gerçeklik” üzerinedir.

Diğer makaleler ise sosyolojinin klasikleşen ilgi alanlarından olan Öztürk'ün “Sosyometri” ve Topgül'ün “Ekofeminizm” konulu çalışmalarından oluşmaktadır.

Bu sayımızda, bölümümüz öğretim üyelerinden Balkız tarafından gerçekleştirilen “Gündelik Hayatın Sosyolojisi” başlıklı bir çeviri yer almaktadır.

Son olarak yine bölümümüzde görevli öğretim elemanlarından Körükmez'in doktora tez tanıtımı bulunmaktadır.

Dergimizin yayınlanmasında emeği geçen tüm yazarlarımıza, değerli zamanlarını bize ayırarak destek veren hakemlerimize çok teşekkür eder, saygılarımızı sunarız.

İlgi ve desteđinizin devam etmesi dileđiyle...

Editör
Doç.Dr. Dilek Çiftçi YEŞİLTUNA
Aralık 2012

BİREYLERİN AKIL/RUH SAĞLIĞI TANIMLAMALARINA İLİŞKİN NİTEL BİR ARAŞTIRMA*

Qualitative Study of the Definition of Mental Illness

Ayça GELGEÇ BAKACAK**
Aslıhan ÖĞÜN BOYACIOĞLU***

Abstract

Based on the assumption that both the concepts of illness and health implicate definitional processes, this study is concerned with lay definitions of mental illness. In this context our study tries to explore how individuals construct meanings attached to mental illness via their personal experiences. Within this framework, 45 in-depth interviews were conducted to respondents of different ages, sexes and educational backgrounds. According to the results, while the concept of mind is matched with the concepts of “thinking”, intelligence”, “brain” and “conscience”, the concept of soul is matched with the concepts of “emotions”, nerves”, “balance” and “mood”. Finally, according to the results it is seen that respondents define mental and psychological health within the framework of bio-medical model.

Keywords: Mental illness, Normal, Pathological, Health, Illness

Özet

Bu çalışmanın konusu, akıl hastalığı kavramının toplumun üyelerince nasıl tanımlandığıdır. Çalışmanın temel amacı, kişilerin yaşam deneyimlerinden hareketle akıl ve ruh hastalığı kavramlarını nasıl tanımladıklarını ortaya koyabilmektir. Bu çerçevede araştırmada farklı cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyinden kişilerin akıl hastalığını nasıl tanımladıklarının araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmamızda nitel bilgi toplama tekniklerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Yapılan görüşmelerde bireylerin akıl kavramını “düşünme”, “zekâ”, “beyin”, “bilinç” gibi kavramlarla eşleştirdiği, ruh kavramını ise daha çok “duygu”, “sinir”, “denge”, “moral” gibi kavramlarla eşleştirdikleri görülmüştür. Çalışmada bireylerin akıl ve ruh hastalığı kavramlarına biyomedikal model anlayış çerçevesinde anlam atfettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akıl hastalığı, Normal, Patolojik, Hastalık, Sağlık

---

*Normal / Patolojik Ayrımı Çerçevesinde Akıl Hastalığı'na Bakışa İlişkin Niteliksel Bir Araştırma, başlıklı yayınlanmamış doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr. Öğretim Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, abakacak@hacettepe.edu.tr.

***Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ogun@hacettepe.edu.tr.

Giriş

Akıl hastalığı, sosyolojide öncelikle, toplumsal norm ve kuralların dışına çıkma, “normal”den sapma bağlamında sapma sosyolojisinin çalışma alanı içerisinde değerlendirilmiştir. Goffman (1961: 4-5) toplumda kabul edilmiş değerler ile sahip olunan nitelikler uyumunda sapmanın ortaya çıktığını belirtirken, gündelik söylemlerimizde kullandığımız akıl hastası, gayri meşru gibi kelimeleri neden seçtiğimizi açıklar. Sapmanın tanımsal bir süreç olarak değerlendirildiği sembolik etkileşimci geleneğin 1940’larda yeni bir çalışma alanı olarak ortaya çıkan sağlık sosyolojisi alanında da etkisini göstermesiyle akıl hastalığı bir yandan sapma sosyolojisi bir yandan da sağlık sosyolojisinin konusu olmuştur (Cockerham, 2007: 8-9). Öncelikle sağlık ve hastalığın tanımsal bir süreci içerdiği noktasından hareket eden sembolik etkileşimci gelenek öznel durumlara yaptığı vurguyla ve bireyin öznel tanımlamalarına verdiği değerle akıl hastalığını hem bir sapma hem de tanımsal olarak değişen hastalık kavramı içerisinde değerlendirmiştir. Bu bağlamda araştırma, akıl hastalığı pratiğini hem sapma sosyolojisi hem de sağlık sosyolojisi içinde yer alan sembolik etkileşimci geleneğin bakış açısıyla incelemektedir.

Akıl hastalığı konusunda yapılan ilk sosyolojik araştırmalarda hastalığa ilişkin sosyo-demografik özellikler, akıl hastası olarak tanımlanan bireylerin içinde yaşadıkları sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik şartlar temelinde neden-sonuç ilişkileri arama yoluna gidilmiştir (Hollingshead ve Redlich, 1958; Türkoğan, 1991). Sembolik etkileşimci yaklaşım tüm toplumsal pratiklerin, nesnelerin ve şeylerin bireylerin onlara attıkları anlamlar çerçevesinde anlaşılabilirliğini savunmaktadır. Bu nedenle, sembolik etkileşimci gelenek sapma fenomenine / olgusuna da atfedilen anlamlar temelinde bakar. Bu yaklaşıma göre sapma toplum tarafından tanımlanır ve kurgulanır yani tanımsal bir süreci ifade eder. Tüm sapma türleri gibi akıl hastalığı/sağlığı pratiği de tanımsal bir süreç olarak düşünülmelidir. Tanımsal süreç, herhangi bir hastalık etiketi taşıyan bireylerin toplum içerisinde bu etiketi taşımayan bireylerden daha farklı muamelelerle karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır (Weiss ve Lonquist, 1994: 138).

Her türlü hastalığın olduğu gibi akıl hastalığının tanımlanmasında da kültürel ve milli özelliklerin belirleyici olduğu söylenebilir. Akıl hastalığına ilişkin verilen tepkileri belirleyici olan kültürel ve tarihsel etkilerin hepsi, hastalık kavramına ilişkin bireysel tanımlamaların belirleyicisidir (Littlewood, 2000: 1-2).

Bu açıklamalarına temel teşkil eden ilk örnek antropolog Jane Murphy’nin 1976 yılında Eskimolar ve Nijerya Yarubaları arasında yaptığı çalışmadır. Bu çalışma, akıl hastalığı kavramının kültürler arasında büyük farklılıklar gösterebileceğini ortaya koyan antropolojik çalışmaların başında gelmektedir (Aktaran Lock, 2000: 262).

Akıl hastalığının yanı sıra hastalık ve sağlık kavramlarının sıradan bireyler tarafından nasıl tanımlandığına ilişkin pek çok çalışma yapılmıştır. Antropolog Evans-Pritchard (1937) Sudan'da yaptığı çalışmada hastalıkların farklı toplumlarda nasıl tanımlandıkları üzerine bir çalışma yapmış, Snow (1974) benzer bir çalışmayı Amerika Birleşik Devletleri'nin güney bölgelerinde yaşayan zenciler ile gerçekleştirmiştir (Aktaran Loustaunau ve Sobo, 1997: 18).

Hastalık ve sağlık kavramlarının nasıl tanımlandığına ilişkin Türkiye'de gerçekleştirilen ilk çalışma Orhan Türkdoğan'a aittir. Türkdoğan (1991), 1964-1965 yılları arasında Erzurum'a bağlı bir kasaba olan Ilıca'nın 37 köyünde gerçekleştirdiği çalışmada buralarda yaşayan halkın hastalığa ilişkin değer yargılarını ve inançlarını ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Sağlık sosyoloji ve hastalık-sağlık kavramlarının tanımlanmasına ilişkin yapılan çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Akıl Hastalığının Tarihsel Süreçte Kavramsallaştırılması

Batı kültüründe "akıl hastalığı" kavramsallaştırması tarihsel süreç içerisinde farklılaşmış ve zamanla tıbbın bir nesnesi haline gelmiştir. Batı'da değişen bilim anlayışı ve değişen sosyal hayat formları bağlamında değişiklik gösteren "akıl hastalığı" tanımlaması, akıl hastası olarak tanımlanan bireylerin de çağdaş bilim anlayışı içerisinde toplumdaki soyutlanması ve tıbbın sosyal kontrol işlevini üstlenmesiyle "kapatılması" gereken bir konumda tanımlanmaya başlamasına yol açmıştır.

Öztürk'e göre (2004: 1), ilkel çağlarda akıl hastalığı da diğer tüm hastalıklar gibi doğüstü güçlere ve kötü ruhlarla bağlanarak açıklanırken, Ortaçağ'da büyücülükle ve cadılıkla eş tutularak akıl hastalığı, engizisyon mahkemelerinin ilgi alanı haline gelmiştir (Szasz, 2007: 101-104; Scott, 2003: 111-114). Ortaçağ'da toplumsal alanın içerisinde yer almasına izin verilen ancak yerleşim alanlarının dışında tutulan bir hastalık olarak cüzzam ve Engizisyon tarafından kâfirlik olarak nitelenen ve sorgulanan büyücülük 15. yüzyılda yerini akıl hastalığına terk etmiştir (Szasz, 2007: 19).

Ancak 17.yüzyılın başlarından itibaren deliliğin bir akıl hastalığı olarak algılanmasının örgütlenmeye başladığını söyleyebiliriz. Bu dönemde delinin ya da akıl hastasının gündelik hayatın içinde yer alması, hoşgörülle karşılanması anlayışı yerini, delinin tecrit edilmesi gerektiği anlayışına bırakmıştır. Delilerin kapatılması anlayışı dönemin genel kapatma anlayışının bir sonucu olarak görülebilir. Bu süreçte kurumsal psikiyatrinin ortaya çıkışı ve kontrolü sağlayacak otorite olarak da ruh doktoru figürünün gelişimi söz konusu olmuştur (Szasz, 2007: 34-35).

Psikoloji ve psikiyatri bilimleri delilik kavramının modern olmayan ve modern dönemlerdeki farklılaşmasını beden ve ruh arasındaki kartezyen ayırım

doğrultusunda şekillendiğini belirtir (Sayar, 2002: 8). 17. ve 18. yüzyıllarda delilik beden ve ruh ayrımının olmadığı bir toplumsal algı çerçevesinde tanımlanmış ve deliliğin tedavisinde doğrudan bedene yönelik müdahaleler ön planda tutulmuştur. Beden ve ruh ayrımına dayalı kartezyen ayrışma anlayışı benimsendiğindeyse, bedene yönelik müdahaleler yerine ruhun iyileşmesine yönelik müdahalelere geçilmiştir.

Böylece artık 20. yüzyılda eleştirilenler toplumun dışladığı akıl hastaları değil, bilgi ve otoritelerini içinde yer aldıkları kurumu desteklemek ve “sapmış” bireyleri patolojik hale getirmek için kullanan doktorlar, akıl hastalığı noktasında da psikiyatristler olmaya başlamıştır (Nye, 2003: 115-116).

Tibbileşmeye yöneltilen eleştiriler özellikle Michel Foucault'nun çalışmalarında dikkat çekmektedir. Ona göre tibbileşmenin yaratmış olduğu yeni iktidar anlayışı bireylerin belirlenmiş standart normal davranışlara yöneltilmesini ortaya çıkartmıştır. Bu anlamda da psikiyatri ya da daha genel anlamda tıp, hasta olarak tanımladığı bireyi “dışarıdakiler” olarak marjinalleştirmiştir (Foucault, 2003: 216). Bununla birlikte Illich (1995: 41) de kimin “sağlıklı” ya da “hasta” olduğuna karar veren mekanizma olarak iktidarını ilan eden tıbbi pratiği eleştiriye boğmaktadır. Ona göre tıp, “sapma”yı tanımlama ve onu meşru kılma gücünü elinde bulundurmaktadır. Bu güç Szasz (2007)'in işaret ettiği bir tehlikeye - kimin “akıl hastası” ya da neyin “akıl hastalığı” olarak tanımlanacağı gücünü elinde bulunduran psikiyatristin engellenemez iktidarı ve kendisine biçmiş olduğu toplum polisliği - dikkat çekmeyi gerektirir.

Modern hastalık kavramının hastalığı bireyden bağımsız bir “varlık” olarak tanımladığı süreçte akıl hastalığı da bireylerin yakalandığı ya da kapıldığı bağımsız bir varlık olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda da kişi ihmal edilmiştir. Kişinin ihmali onun çevresiyle olan ilişkilerinin, kültürel özelliklerinin ve etkileşim süreçlerinin ihmali anlamına gelmektedir. Dolayısıyla aslında tüm alanlar için geçerli olan bireyin toplumsal bağlam içerisinde onu yaratan ve dönüştüren bir özne olarak düşünülmesi, hastalıklarının tanımlanması sürecini de etkilemektedir.

Akıl hastalığının tanımsal süreçlerine dikkat çeken yaklaşımlar, akıl hastalığının tanımlanmasına ilişkin pek çok çalışma yapılması sonucunu doğurmuştur. Bu çalışmalar genellikle psikolog ya da psikiyatristler tarafından gerçekleştirilmiştir. Wolff ve diğerleri, toplumun “akıl hastalığı” hakkındaki bilgilerine ilişkin yapmış oldukları çalışmada bireylerin “zihinsel engellilik” ile “akıl hastalığı” arasındaki farkı ayırttıkları ve “akıl hastalığı”nın nedeni olarak stresi tanımladıkları sonucuna ulaşmışlardır (Wolff vd., 1996,: 196). Phelan ve diğerlerinin (2000: 199) 1950-1996 yılları arasında akıl hastalığının halk tarafından nasıl tanımlandığına ilişkin yapmış oldukları çalışmada bireylerin “akıl hastalığı” kavramına psikoz hastalıklarını içeren tanımlarla yaklaştıklarını ve hastalığa karşı korku ve endişe duyduklarını ortaya koymuştur. Akıl hastalığının tanımlanması ve sıradan bireylerin akıl hastalığına yönelik tutumları üzerine

sayısız araştırma yapılmıştır. Bunlardan biri Judith Rabkin'in New York Şehir Koleji öğrencileri ve akıl sağlığı profesyonelleri ile yapmış olduğu çalışmadır. Bu çalışmada Rabkin öğrenciler ile profesyoneller arasında "kimin akıl hastası olarak tanımlandığı" anlayışlarını karşılaştırmıştır (Rabkin, 1979: 253-258). Türkiye'de de üniversite öğrencilerine yönelik "depresyon" tanımlaması çalışması Çırakoğlu ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilmiştir (2003: 795-806).

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, tüm yaşam pratiklerimize ve hayatımızın her cephesine nüfuz eden kültürün, toplumsal söylemin oluşmasında ve özelde de akıl hastalığının/sağlığının biçimlenmesinde, tanımlanmasında ve dışavurumunda etkili olduğu (Sayar, 2003: 145-147); bu bağlamda da her toplumun kendi yerel geleneklerinden hareketle kurulmuş bir akıl hastalığı/sağlığı tanımlaması olduğu ve bu tanımlamanın ancak ve ancak o kültür içerisinde anlamlı ve tutarlı olduğu temel kabulünden hareket edilmiştir.

Bu temelde araştırma akıl hastalığı kavramına ilişkin tanımlamaların, kişiden kişiye, kültürden kültüre değişebildiğini, tanımlamaların kişilerin yaşam deneyimlerinden hareketle oluşturdukları birer kurgu anlamlar olduğu anlayışını benimsemektedir. Bu anlayış doğrultusunda araştırmamızda nitel veri toplama tekniklerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Katılımcılardan elde edilen bilgiler arasında benzerlik ve farklılıkları saptayabilmenin ve buna göre karşılaştırmalar yapabilmenin yanı sıra konuya ilişkin keşifler yapabilmek de hedeflendiğinden yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan görüşme formu demografik bilgileri içeren sorulardan ve araştırmanın temel amacına yönelik olarak hazırlanmış sorulardan oluşmaktadır. Literatür taramasında bir grup psikiyatristin (Özmen vd., 2004) yapmış olduğu bir çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'de akıl hastalığı ve sağlığı kavramlarının bilim çevrelerindeki ve akıl sağlığı profesyonelleri arasındaki kullanımı çeşitlilik göstermekte ve hangi kavramın kullanılacağına dair bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu sonuçlardan hareketle araştırma sürecinde görüşmecilere akıl hastalığı ve ruh hastalığı kavramlarını nasıl tanımladıkları ayrı ayrı sorulmuştur. Katılımcılara öncelikle "Akıl hastalığı ve ruh hastalığı arasında bir fark olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Daha sonrasında bu farklılığı nasıl tanımladıkları ve akıl hastalığı ve ruh hastalığı kavramlarından ne anladıkları sorulmuştur. Buna bağlı olarak da çevrelerinde akıl hastası ve/veya ruh hastası olduğunu düşündükleri bireyler olup olmadığını ve bireylerin hasta olduklarına karar vermelerine yol açan davranış ve gözlemleri sorulmuştur.

Araştırma cinsiyet, yaş ve eğitim değişkenleri açısından farklı özellikler gösteren 45 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların seçiminde, önemsenen

değişkenler açısından farklı özelliklere sahip olmalarına özellikle dikkat edilmiştir. Araştırma nitel araştırmanın öngördüğü şekilde araştırmacının bilgi doyumuna ulaştığı noktada kesilmiştir.

Araştırmaya katılan bireylere öncelikle akıl/ruh hastalığına ilişkin tanımlamaları sorulmuştur. Bu çerçevede yapılan görüşmelerde, bazı katılımcılarda akıl hastalığı ve ruh hastalığı tanımlamasının farklılık gösterdiği görülmüştür. Bu bağlamda bu katılımcılara bu farkı nasıl tanımladıkları sorulmuştur. Bu soruların ardından katılımcıların tanımlamalarını daha derinlemesine analiz etmek amacıyla tüm katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda akıl hastalığının/ruh hastalığının nedenlerine ilişkin görüşlerinin alınabileceği bir soru yöneltilmiştir.

Görüşmeler, katılımcıların izinleri alınarak ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Her bir görüşme yaklaşık 1 saat ile 2,5 saat arasında sürmüştür. Araştırmanın amaçları doğrultusunda yol gösterici cevaplar alabilmek için oluşturulmuş olan sorular katılımcının soruları anlayamadığı durumlarda, sorular kendilerinin anlayacağı biçimde değiştirilmiş ancak anlamın bozulmamasına özen gösterilmiştir.

Ses kayıtlarının metinleştirilme işlemi tamamlandıktan sonra, metin haline dönüştürülen görüşmeler tek tek okunup, araştırmacılar tarafından önemli ve araştırmanın temel soruları çerçevesinde yol gösterici olduğu düşünülen kelimeler ve cümleler tespit edilmiş, her bir görüşme bu şekilde incelendikten sonra her bir soru için ortak olan kelimeler ve benzer cümleler belirlenmiş ve kodlama işlemi yapılmıştır. Daha sonra bu kodlar metinlere tekrar tekrar dönülerek yeniden gözden geçirilmiş ve anlamlı kodların bir araya getirilmesiyle temalara ulaşılmıştır. Elde edilen bu temaların birbiriyle ilişkili olup olmadığının gözlenebilmesi için metinlere yeniden dönülmüş ve bağlantılar tespit edilerek, temalar arasındaki ilişkiler ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma da bireylere isimlerinin kullanılmasında bir sakınca görüp görmedikleri sorulmuştur. Katılımcılar araştırmada gerçek isimlerinin kullanılmasına izin vermişlerdir.

Bulgular

Araştırmaya katılan 24 kadın, 21 erkek katılımcının 14'ü üniversite mezunu, 13'ü lise mezunu, 10'u ortaokul mezunu ve 8'i de ilkökul mezunudur. Katılımcıların yaş ortalaması 40'tır. Akıl/ruh hastalığı tanımlamalarına ilişkin yapılan analizde 45 katılımcıdan 34'ü (%75.55) akıl hastalığı ve ruh hastalığı kavramları arasında fark olduğunu ifade etmiştir. Akıl ve ruh hastalığı kavramlarının farklı şekillerde tanımlanmasında bireylerin akıl ve ruh kavramlarına atfettiği anlamların etkili olduğu gözlemlenmiştir. Yapılan görüşmelerde bireylerin akıl kavramını "düşünme", "zekâ", "beyin", "bilinç" gibi kavramlarla eşleştirdiği, ruh kavramını ise daha çok "duygu", "sinir", "denge",

“moral” gibi kavramlarla eşleştirdikleri görülmüştür. Bu çerçevede de yapılan tanımlamalarda farklılaşma, hastalıkların nedenleri, tedavi olanaklarının varlığı ve çevreyle olan ilişkiler açısından değerlendirilmiştir.

Katılımcılardan 11’i ise akıl/ruh hastalığı kavramları arasında fark bulunmadığını ikisinin aynı anlamı taşıdığı yönünde görüş bildirmiştir.

Hastalığın Nedenleri ve Tedavi İmkânları

Akıl ve ruh hastalığının birbirinden nedenler ve tedavi imkânlarının olup olmaması temelinde farklılaştığını belirten katılımcılar (n=34) genellikle akıl hastalığının nedenini “doğuştan, Allah vergisi, beynin çalışmaması, aklın gitmesi, kalıtsal” gibi ifadelerle tanımlarken, ruh hastalığının nedenlerini “stres, yaşam şartları, ailevi sıkıntılar” gibi kavramlarla tanımlamışlardır. Tedavi imkânları bakımından yapılan ayrıştırmalar bireylerin hastalıkların nedenlerine ilişkin tanımlamalarına paralel olarak “iyileştirilebilir” ve “iyileştirilemez” olarak ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan Gülhan ifadesinde hastalıkları nedenleri ve tedavi imkânları açısından şöyle tanımlamıştır:

“Ruh hastalığı yani psikolojik stres, sinir bozukluğu ya da yaşadığı bir takım şeyler vardır bir insanın bir problemi var diye düşünüyorum bilmiyorum yanlış düşünüyö olabilirim ama depresyon geçiriyodur ama bir şeye morali bozuktur şeydir bir takım rahatlama yöntemleriyle rahatlayabilir bu çözümü olan bir şey diye düşünüyorum açıkçası. Ama akıl hastalığı beyindeki bir takım şeylerin zarar görmesi ya da akli dengesinin yerinde olmaması, kendi bilinci dışında istemeden bir harekette bulunabilir ya da çevresindeki insanlara istemeden zarar verebilir ama bu dediğim gibi bilinci dışında olan bir şey ama diğeri geçici bir süreç,” (32 yaşında, Üniversite Mezunu, Kadın).

Bu katılımcı “moral bozukluğu”nu tedavi edilebilir olması temelinde, geçici ve tedavi olunabilir bir durum olarak betimlemekte, akıl hastalığını ise, fizyolojik/beyinsel bir bozukluk olarak tanımlayarak, kalıcı ve tedavisi güç/olanaksız bir süreç olarak ifade etmektedir.

Bir diğer katılımcı Erdem ise akıl hastalığının doğuştan olduğunu ve tedavisinin mümkün olmadığını düşünmektedir:

“Ruh hastalığı bence geçebilecek bir hastalık, doğuştan olduğunu sanmıyorum sonradan yani, mesela hayatında bir takım zorluklarla karşılaşmışsa olabilecek hastalıklardır ruh hastalığı, yaşam standartlarıdır nedeni. Ailesine bakamayan,

sorumluluk sahibi, bu sorumluluğun farkında olan, evine ekmek götüremeyen kişiler yakalanır. Ama akıl hastalığı tedavisi mümkün olmayan bir şeydir. Akıl hastalığı Allah vergisidir” (18, Lise Mezunu, Erkek).

Akıl hastalığının “delilik” ile eş anlamlı olarak kullanıldığını gördüğümüz bir diğer ifade ise İsmet’ten gelmiştir.

“Mesela ruh hastalığı, insanların belli bir konuda takıntılarıdır, ufak ufak takıntılar onda bazı sıkıntılar yaratır, bu bana o şahısla ilgili ruh hastalığını düşündürür. Ama delilik kavramı, insanın yapmış olduğu hareketleri kontrol edememe durumunda yani kendinde olmayan bir kontrolsüzlükten dolayı, tanrının verdiği ...bir hastalık demekte fayda var” (60, Üniversite Mezunu, Erkek).

Benzer şekilde katılımcılardan Sevcan da akıl ve ruh hastalığını hastalığın seyri ve tedavi edilebilirlik olanakları bakımından değerlendirmiştir ve akıl hastalığını beyinde meydana gelen bir takım bozukluklarla tanımlamıştır.

“Ruh hastalığı şöyle nasıl anlatayım, akıl hastalığı iyice çok ileri derecede olan bir beyin bozukluğu. Ruh hastası ben şey olarak değerlendiriyorum yani bir olay ya da bir şeyden dolayı insanın psikolojisinin bozulması, bir olaya bağlıyorum yani. Akıl hastalığında da bir şey var ama bu olay değil bence bozukluk, tedavi edilemeyecek derecede bir şey olarak görüyorum, olduğunu düşünüyorum” (31, Lise Mezunu, Kadın).

Bu ifade de anlaşılmalıdır ki gündelik hayatta insanların karşı karşıya kaldıkları, ekonomik sorunlar, aile, iş vb. gibi dâhil oldukları sosyal gruplar içerisinde yaşadıkları problemler ve bunların dışavurumları onların ruh hastası olabileceği düşüncesini bireyler üzerinde yaratmaktadır. Ancak akıl hastalığı Sevcan’a göre bu kategoride değerlendirilemez, o daha ileri safhada bir durumdur.

Akıl hastalığının beyinde oluşan bir hasar olduğu görüşünü belirten bir diğer katılımcı da Pervin’dir. Pervin de ruh ve akıl hastalığını nedenleri temelinde farklılaştırmaktadır.

“Bildiğim kadarıyla akıl hastalığı nasıl anlatıyım...şimdi ruh hastalığı dediğinizde, yaşanan olaylar, insanın geçmişi içinde bulunduğu olaylar durumlarla ilgili kendini iyi hissetmemesi ruh hastalığı bence öyle bir şey bence sinirsel ama akıl hastalığı dediğinizde o bambaşka bir şeye giriyor benim bildiğim kadarıyla hani. Ama akıl hastalığı neden olabilir diye düşününce genetik olabilir, beyinde bir hasar falan. Kişinin

beyniyle ilgili bir şey olsa gerek insanın kendini ruh hastalığı daha farklı bir şey daha sinirsel kişinin ruh haliyle alakalı” (26, Üniversite Mezunu, Kadın)

Benzer şekilde Serdar da akıl hastalığını fizyolojik bir bozukluk olarak tanımlamaktadır.

“Sanki akıl hastalığı biraz daha insanın fizyolojisiyle ilgili bir durum gibi aynı zamanda ama ruh hastalığı biraz daha farklı gibi yani akıl hastalığı daha ilaçla tedavi edilebilir bir durumken bazı danışmanlarla çözülebilecek bir şeyken, ruh hastalığı daha insanın kendi kendine halledebileceği durum gibi hissediyorum” (25, Üniversite Mezunu, Erkek).

Burada Serdar, bir yandan akıl hastalığını fizyolojik bir bozukluk olarak ruh hastalığından ayırırken bir yandan da diğer katılımcılardan farklı olarak tedavi edilebileceğini, ancak ilaç ve profesyonel destek gerektirdiğini ifade etmiştir.

Katılımcıların yapmış oldukları bu tanımlamalar, biyolojik bozukluk ya da kalıtsallık biyolojik temelli psikiyatriyle ilişkilidir. Bireylerin bu tanımlamaları sağlık-hastalık tanımlamasında hâkim olan biomedikal modelin psikiyatrik hastalıklara yansımaları süreci olarak tanımlanabilir.

Ayrıca gündelik hayatta hastalıkların tanımlanmasında bireylerin fizyolojik bozukluk tanımlamasını kabul ettikleri sonucu da akıl-ruh hastalığına ilişkin tanımlamalarında görülebilir.

Katılımcılar “akıl hastalığı-ruh hastalığı” kavramlarını tanımlarken fiziksel ya da biyolojik bir bozukluğun varlığına atıf yapmışlardır. Bu anlamda biyolojik temelli psikiyatrinin tanımsal yaklaşımına dayalı bir açıklama yaptıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Psikiyatrik görüşün halk arasındaki yaygın kabulünü genelde tıbbın özelde de psikiyatrinin toplumsal normaliteyi sağlama işlevini üstlenme çabasının bir sonucu olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır (Nazlı, 2005: 126-127).

Biyolojik temelli psikiyatri anlayışı psikiyatrik rahatsızlıkların temelinde beyin fonksiyonlarında meydana gelen bir bozulma yattığını kabul eder. Biyolojik araştırmalar beyindeki bozukluğu ortaya çıkaran geni keşfederek sorunu çözecektir (Ergin, 2008: 234). Aynı şekilde psikolojik sorunları beyindeki kimyasalların oranlarına dayalı olarak tanımlayan psikiyatrik görüş, tedavisini bu çerçevede kurmaktadır.

Biyolojik temelli psikiyatri anlayışı son yıllarda gelişen kültürel psikiyatri geleneği içerisinde eleştiriye uğramaktadır. Bu anlayışta kültürün etkisinin göz ardı edildiğine dikkat çekilmektedir. Kültürel psikiyatridi savunanlar çözümün beyin fizyolojisinde ya da genlerde değil, yaşam biçimlerinde, toplumsal olarak

kurulmuş bir dünyada yaşayan bireylerin değer ve inançlarında bulunabileceğini ileri sürmektedirler (Kirmayer, 2003:145-146).

Çevreyle İlişkiler ve Davranış Boyutu Açısından Farklılaşma

Akıl ve ruh hastalığı ayırımına dair yapılan tanımlamalarda bireylerin bilinçli ya da bilinçsiz davranıyor olmaları, çevreye zarar verip vermemeleri de bir diğer açıklama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Akıl ve ruh hastalığı tanımlamasını bilinçli ve bilinçli olmama temelinde yapan Emin hastalığının nedenlerine ilişkin tanımlamayı farklılaştırmaktadır.

“Bence farklı, davranışlardan ayırabileceğimiz bir farklılık olabilir bence şöyle; yani akıl hastaları biraz daha açıkçası kontrolsüz davranışlarda bulunabiliyor ne bileyim davranışta bulunduğu onu istem dışı yapabilir, ama ruh hastaları bu davranışı biraz da farklı sonuçları olacağını bilerek yapabilir”

“-Bir örnek verebilir misiniz?”

“Akıl hastaları birine vurduğunda onun zarar göreceğini düşünemeyebilir, ama ruh hastası vururken ya da kırarken karşısındakinin ne yapacağını hissedeceğini düşünebilir. Yani ruh hastası, düşünme kapasitesini yitirmemiş, akıl hastası ise düşünme kapasitesini yitirdiği için yaptığı davranışlardan sorumlu olmayan gibi”. (22, Lise Mezun, Erkek).

Emin bir yandan bilinçli olma ya da olmamaya vurgu yaparken aynı zamanda bireylerin davranışlarının zararlı olup olmamasına da dikkat çekmektedir. Ona göre, ruh hastası ve akıl hastası çevresine zarar verebilir, ancak, ruh hastası bu zararı bilerek davranışını gerçekleştirirken, akıl hastası davranışın sonuçlarını bilemez yani davranışının sonuçlarından sorumlu tutulmaya ehliyeti yoktur.

Katılımcılardan Cavide de akıl ve ruh hastalığı ayırımını çevreye zarar verip vermeme temelinde açıklamıştır.

“Ayrı şeyler benim görüşüme göre. Şimdi ruh hastası bir insan belki, onun verdiği şey zarar daha azdır ama... (55, İlkokul Mezun, Kadın)”

“-Peki nasıl birine ruh hastası veya nasıl birine akıl hastası dersiniz kendinizce?”

“Ruh hastası olan bir insan biraz dengesiz olur yani, abuk subuk konuşmalar yapar ben öyle düşünüyorum. Fazla yani etraflı düşünmez densizlikler yapar ben öyle düşünüyorum. Yani karşıdaki insanı biraz yani daha çok üzer, yani ortalıkta

bir konuşmada bir toplumda. Yani onun dengeli olmadığını, dediğim gibi yani, biraz ruh hastası olduğunu düşünürüm (55, İlkokul Mezun, Kadın)”.

“Akıl hastası bir insan daha kötüdür verdiği zarar. Tedavi olmadığı müddetçe akıl hastasının hastalığı çoğaldığı zaman saldırgan olur ben öyle düşünüyorum... o tür hastalarda birazda böyle kalıtsal diyolar, Allah korusun ailede birileri varsa, genleri kaç kuşak ileride taşıyanlarda oluyomuş öyle derler (55, İlkokul Mezun, Kadın)”.

Bu konuda görüş bildiren katılımcılar genel olarak “akıl hastalığı”nı içinde yaşadıkları toplumun genel normlarına uymama, saldırganlık gibi kavramlarla birlikte tanımlamışlardır. Akıl hastalığına ilişkin yapılan çalışmalarda toplumsal normlara uymamanın ve şiddetin akıl hastalığı ile eşitlendiği görülmektedir (Horwitz, 1992: 88; Bhugra, 1989:1).

Akıl ve Ruh Hastalığının Aynılığı...

Araştırmamıza katılan katılımcılardan 11’i akıl ve ruh hastalığının aynı şeyler olduğunu belirtmişlerdir. Hastalığın nedenlerini de benzer açıklamalarla dile getirmişlerdir. Akıl ve ruh hastalığının, akıl ve ruh sağlığı ile bedensel sağlığın birbirinden ayrı olduğu anlayışından hareketle benzer hastalıklar olduğunu söyleyen görüşmeciler, bunun nedenlerini aile ilişkilerine, çocuklukta yaşananlara ve bazı fizyolojik nedenlere dayandırmışlardır.

Katılımcılardan Erinç, bedensel sağlığın dışında bir durum olarak tanımladığı akıl hastalığının nedenlerine ilişkin şu açıklamayı dile getirmiştir:

“Hayır çok da farklı olduğunu düşünmüyorum yani, çok da bilmiyorum konuyu ama akıl sağlığı ve ruh sağlığı sonuçta bedensel sağlığın dışında şeylerdir ha bedensel sağlığı da etkiler ama ondan bağımsızdırlar. Nedenleri ise...çocukluğa ilişkin şeyler çok önemli yaşadığı çocukluğa ilişkin, anne baba sevgisi. Temelinde ben sevgi ve güvenlik hani ilgi ve güvenlik duygularının tatmin olduğu çocukluk ortamında bunlar çok da şey olmuyo, ha tabi çok keyifli bir çocukluk geçirmiştir ondan sonraki kendi kurduğu yaşamında ergenlik sonrası yaşadığı yaşantılarda bir şekilde onun çeşitli travmalar yaşamasına yol açacaktır, ama bence kökeninde huzurlu bir aile yaşantısı geçirdiyse bu ileri ki yaşlarda yaşadığı sıkıntılarında kronikleşmesini engelleyebilecektir diyebilirim, onların üstesinden gelebilir” (30, Üniversite Mezun, Kadın).

Erinç’in aile temelli yapmış olduğu bu açıklamanın bir benzeri de Orhan’ın ifadelerinde görülebilir.

“Böyle durumlarda genellikle şey vardır, anne- baba uyuşmazlığı. Ya anneye baba arasında bir sorun vardır ya çocuğa karşı davranışları tutarsızdır, sevgisizdir. Öğretmemişlerdir. Ya da ilgisizdirler ne bileyim işte görüyoruz etrafımızda bırakıyorlar sabahtan akşama sokağa, sonra çocukta her türlü kötü davranış. Kurallarla karşılaşınca da bocalıyo, isyan ediyö. Sonra da doktora götürüyorlar” (75, Lise Mezunu, Erkek).

Her iki katılımcı da bireylerin çevreleriyle doğru ilişkiler kuramadığı durumlarda psikolojik sorunlar yaşayabileceklerine vurguda bulunmuşlar ve bu durumda ailenin önemine dikkat çekmişlerdir. Görüşmecilerden Hasan ise vermiş olduğu örnekte benzer bir bakış açısını farklı bir şekilde dile getirmiştir.

“Mesela dellenmek deniyö mesela, işte sevdiğine kavuşamayan Kibar Feyzo örneği, çok güzel kült bir filmdir biliyorsunuz Atıf Yılmaz’ın. Kibar Feyzo filminde mesela bir dellenme hali vardır, sevgilisine kavuşamamanın ızdırabıyla bir yanda bütün psikolojisi bozulan bir kişiyi kızın annesine yutturmak amaçlı bunu oynar, ve işte halk arasında bu yarine kavuşamamanın bir sonucu olarak algılanır mesela ne bileyim iş yerinde işte patronuyla olan ilişkisinden dolayı sıkıntıya düşmüş olan onu bir şekilde aşamamış olan insanlar olabilir, ne bileyim ailesinde çeşitli ilişkileri doğru kuramamış ve bunun sıkıntısını yaşayan, o baskıyı yaşayan bunlardan bahsedebiliriz herhalde” (31, Üniversite Mezunu, Erkek).

Katılımcılardan Erdinç de akıl hastalığını bireylerin küçüklüklerinde yaşadıkları bir takım olayların nedeni olarak tanımlamaktadır.

“Mesela küçüklüğünden beri annesi babası olmamıştır, hep bir şeyler kötü gitmiştir. Belki herkes tarafından hor görüldüğü için psikolojik durumlara yönelmiştir o insan o şekilde düşünüyorum” (23, Lise Mezunu, Erkek).

Erdinç’in yapmış olduğu bu tanımlama kendisinin de ruh hastalığı geçirdiğini belirten Hüseyin’in açıklamalarında görülebilir.

“Mesela babam ben ben 12 yaşındayken ayrıldılar tahmin ederim benim nedenim o ne bileyim işte yatılı okuldasın bir hafta çıkarsın çıkamazsın ya annenin yanına ya babanın yanına gidersen cepte para yok elbise yok, onların üst üste binmesi tahmin ediyorum” (62, Üniversite Mezunu, Erkek).

Akıl ve ruh hastalığının aynılığı ya da farklılığı konusunda kafasının karışık olduğunu dile getiren Çiğdem ise ikisinin köken dolayısıyla farklılaştığını düşündüğünü şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Ruh hastalığı biraz daha psikolojik herhalde akıl hastalığı hani biraz daha rahatsızlıktan gibi geliyo yani beyinden, sonuçta ikisi de aynı gibi ama biraz daha kökenden farklılaşıyo gibi” (23, Üniversite Mezunu, Kadın).

Genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak, araştırmamıza katılan katılımcıların büyük bir çoğunluğu akıl ve ruh hastalığını birbirinden farklı kavramlar olarak tanımlamaktadırlar. Katılımcılar tedavi olanağı, çevreyle ilişkiler, nedenler gibi konularda görüş bildirmiş olsalar da hepsinde ortak olan şey ruh hastalığının gündelik hayattaki yaşantının bir sonucu olduğu ve daha “hafif” bir hastalık olduğu noktasıdır. Akıl hastalığı ise daha çok kalıtsal bir hastalık olarak tanımlanmış ve beyin fonksiyonlarındaki bir bozukluk olarak açıklanmıştır. Akıl ve ruh hastalığı kavramlarının ayrı ayrı olarak tanımlanması tıbbi modelin hastalık tanımlamasından farklılaşmayı gösteren kültürel bir özellik olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda da tıbbi modele ilişkin açıklamaların hangi noktalarda geçerli olmadığına bir göstergesi olarak da düşünülebilir.

Batı’da gelişen ve hastalık tanımlamasını Kartezyen bilim anlayışı temelinde beden ve ruh ikiliğine dayalı olarak, beden üzerinden gerçekleştiren tıbbi model, beden dışında yaşanan bozulmaları akıl hastalığı tanımlaması içerisine dâhil etmektedir. Katılımcıların akıl ve ruh ayrıştırmasına dayalı tanımlamaları ise Batılı anlayıştan farklı olarak akıllı ruhla değil, beden bir parçası olarak gördükleri beyinle özdeşleştirmeleri sonucudur.

Sonuç

Akıl hastalığının tanımlanmasına ilişkin olarak ortaya çıkan en önemli sonuç, bireylerin öncelikle akıl ve ruh hastalığı kavramlarını birbirinden ayırarak tanımlamalarıdır. Profesyoneller arasında akıl sağlığı ya da ruh sağlığı kavramlarından hangisinin kullanılacağına ilişkin genel bir görüş birliğinin bulunmaması günlük dildeki kullanımı ve halk arasındaki tanımlamalarını da etkiler görünmektedir.

Akıl-ruh ayırımına giden bireylerle gitmeyen bireyler arasında yaş, cinsiyet, eğitim durumu değişkenler bağlamında bir fark bulunamamıştır. Dolayısıyla burada önemli olan bireylerin kavramlara attıkları anlamlar çerçevesinde bir tanımlamaya gittikleridir. Akıl daha çok beden bir parçası olarak görülerek, akıl hastalığı, beyin işleyişinde meydana gelen bir aksaklık, beyin fonksiyonlarının bozulması olarak tanımlanmış ve bireylerin düşünme yeteneklerini yitirmeleri olarak nitelendirilmiştir. Ruh ise tamamıyla beden dışında bedenle ilgili olmayan bireylerin duygusal dünyalarına, maneviyatlarına atıfla tanımlanmıştır. Kişilerin yaşadıkları duygu çalkantılarının, derin üzüntülerin, sosyal çevreyle olan ilişkilerinin bir sonucu olarak tasarlanmıştır. Bireylerin kavramlara attıkları anlamların içinde yaşadıkları toplumun mevcut akıl sağlığı tanımlamaları ve biomedikal modelin sağlık-hastalık anlayışıyla

paralel olduğu söylenebilir. Toplumda kimin akıl hastası olduğu ve kimin olmadığı, akıl hastası bireyin toplumdaki konumu profesyonellerce biçimlenmekten çok içinde yaşadığı toplumun bireylerince tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, kavrama dair toplumsal ve bireysel anlamlar ve tanımlamalar anlaşılardan önleme ya da iyileştirme gayretleri anlamsızlaşır. Bu doğrultuda kimin iyi ya da kötü, kimin hasta ya da sağlıklı, kimin “normal” ya da “anormal” olduğu kimin nerden baktığıyla ilişkilidir. Bu çerçevede de kültür tarafından biçimlenen ve anlam kazanan kavramların inşa süreçlerinin incelenmesi ya da tanımlarının ortaya konabilmesi önemlidir.

Kaynaklar

- BHUGRA, D., 1989, “Attitudes towards mental illness”, *ActaPsychiatrScand*, 80, 1-12.
- COCKERHAM, William., 2007, *Medical Sociology*, New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- ÇIRAKOĞLU, C., KÖKDEMİR, D., DEMİRUTKU, K., 2003, “Lay Theories of Causes of And Cures For Depression in a Turkish University Sample”, *Social Behavior and Personality*, 31 (8), 795-806.
- ERGIN, M., 2008, “Ruh ve Sinir Hastalıklarına Sosyolojik Bir Bakış”, *Akıl ve Ruh Sağlığı Alanında İnsan Hakları 2008 Türkiye Raporu* (içinde), İstanbul: Rusihak.
- FOUCAULT, Michel.,2003, *İktidarın Gözü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GOFFMAN, Erving., 1961, *Asylums*, New York: Doubleday and Comp. Inc.
- HOLLINGSHEAD, B. ve REDLICH,F., 1958, *Social Class and Mental Illness: A Community Study*, New York: Wiley.
- HORWITZ, A., 1982, “There action to mental illness”, *The Social Control of Mental Illness*(içinde), HORWITZ, A. (ed.), New York: John Wiley.
- ILLICH, Ivan.,1995, *Sağlığın Gaspı*, (Çev. Sûha Sertabiboğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- KIRMAYER, Laurence., 2003, “Kültürel Psikiyatrinin Geleceği: Uluslararası Bir Bakış”, *Kültür ve Ruh Sağlığı:Küreselleşme Koşullarında Kültürel Psikiyatri*(içinde), SAYAR, Kemal (der.), İstanbul: Metis Yayınları.
- LITTLEWOOD, Roland., 2000, “Cultural and National Aspects of Stigmatization”, *Every Family in The Land* (içinde), Grips, A.H. (der.), <http://stigma.org/everfamily/rlittlewood.html>, 13 Mayıs 2002.
- LOCK, Margaret., 2000, “Accounting for Disease and Distress: Morals of the Normal and Abnormal”, *Handbook of Social Studies in Health and Medicine*(içinde), Albrecht, G., v.d. (der.), London: SagePub.
- LOUSTAUNAU, M., ve SOBO, E.J. 1997, *The Cultural Context of Health, Illness and Medicine*, Westport: Bergin&Garvey.
- NAZLI, A., 2005, “Sapmanın Tıplaştırılması ve Tıbbın Toplumsal Normaliteyi Sağlama İşlevi”, *Sosyoloji Dergisi*, sayı:14, 115-130.

- NYE, Robert A.,2003, "The Evolution of The Concept of Medicalization in The Late Twentieth Century", *Journal of History of the Behavioral Sciences*, vol:39 (2).
- ÖZMEN, E. ve diğerleri.,2004, "Hangi etiket daha damgalayıcı: Ruhsal hastalık mı? Akıl hastalığı mı?", *Türk Psikiyatri Dergisi*,15: 47-55.
- ÖZTÜRK Orhan.,2004, *Ruh Sağlığı Ve Bozuklukları*, Ankara: Nobel Tıp Kitabevi 10. Basım.
- PHELAN, Jo C. ve diğerleri, 2000, "Public Conceptions of Mental Illness in 1950 and 1996: What is Mental Illness and Is It to be Feared?", *Journal of Health and Social Behavior*, vol:41, No:2 (June), p: 188-207.
- RABKIN, J.G., 1979, "Who is Called Mentally Ill: Public and Professional Views", *Journal of Community Psychology*, 7, 253- 258.
- SAYAR, Kemal., 2003, *Kültür ve Ruh Sağlığı: Küreselleşme Koşullarında Kültürel Psikiyatri*, İstanbul: Metis Yayınları.
- SCOTT, G. Ryley., 2003, *İşkencenin Tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- STERN, Bernard, 1941, *Society and Medical Progress*, Princeton: Princeton University Press.
- SZASZ, Thomas, 2007, *Deliliğin İmalatı*, (çev. Gözde Genç),İstanbul: Yerdeniz.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, 1991, *Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- WEISS, G. Ve LONNQUIST, L., 1994, *The Sociology of Health, Healing and Illness*, New Jersey: Prentice Hall.
- WOLFF, G., PATHARE,S., CRAIG, T., ve LEFF, J., 1996, "Community Knowledge of Mental Illness and Reaction to Mentally Ill People", *British Journal of Psychiatry*, 168, 191-198.

“ÖTEKİ BEDEN”: BİR ÖTEKİLİK BİÇİMİ OLARAK ENGELLİ BEDEN VE ENGELLİLİK

“Other Body”: Disabled Body and Disability as a Form of Otherness

Aylin NAZLI*

Abstract

Disability has been present in all societies in the world throughout history. In spite of the long history and universality of disability, people with disabilities have been discriminated almost without exception. Physical differences have determined social structures by defining certain bodies as the norm, and defining those which fall outside the norm as 'Other'. The degree of 'Otherness' is defined by the degree of variation from the norm. Normality and otherness as well as who is normal or other have been defined in different ways according to the time and culture in which the question was asked. Universality replaced locality, reason replaced mystery, knowledge and state of the mind superseded the lived experience of the body. 'Normality', then became determined by the ideal of the white, youthful, able, male body; and otherness became hierarchically placed as marginality.

Keywords: Disability, Disabled body, Other, Otherness.

Özet

Tarih boyunca dünya üzerindeki tüm toplumlarda engellilik var olmuştur. Engelliliğin bu tarihselliğine ve evrenselliğine karşın, bazı istisnalar dışında engelli bireyler, çeşitli ayrımcılıklara maruz kalmışlardır. Bedensel farklılıklar, sosyal yapılar tarafından, bazı bedenlerin norm (olması gereken) bazılarının ise norm dışı yani “Öteki” şeklinde tanımlanarak belirlenmiştir. Ötekiliğin derecesi ise normdan ortaya çıkan çeşitliliğin derecesine göre tanımlanmıştır. Normalite ve ötekilik, kim normal ya da öteki soruları, içinde yaşanılan kültüre ve zamana göre farklı şekillerde tanımlanmıştır. Yerellik evrensellelikle bilinmezlik mantıkla yer değiştirmiş, bilgi ile aklın statüsü bedensel deneyimlerin yerini almıştır. Bunun sonucunda normalite beyaz, genç, yetenekli, erkek bedeni olarak belirlenmiş, ötekilik ise bir marjinalite formu olarak hiyerarşiye göre konumlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Engelli beden, Öteki, Ötekilik.

---

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Giriş

Bedensel farklılıklar ve kusurlar, tarihsel olarak bakıldığında ilk çağdan günümüze kadar, toplumsal yapılar tarafından, bazı bedenler için belirlenen normların dışında olan, norm dışı olarak tanımlanmıştır. Sahip olunan bedenin görünür fiziksel ve zihinsel kusurlara / sorunlara sahipliği olarak engellilik ise norm dışı olmaktır. Norm dışı olmak, farklı olmak, farklı olmak, norm dışı olmak demektir.

Öteki kavramının özünde yer alan “ben”, hem özde olanı hem de diğerini tanımlamada, önemli bir norm ve farklılık ölçütü olarak ortaya çıkmaktadır. “Öteki”, ‘bilinenden, sözü edilenden ayrı olan, öbür, diğer’ ve ‘sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan’ı (<http://www.tdk.gov.tr>) ifade etmektedir. “Ötekilik”, ise “öteki”nin içinde bulunduğu duruma işaret etmektedir. Ötekiliğin içeriğinde ırk, cinsiyet, yaş, vb. gibi farklılık ölçütleri daha ön planda olmasına rağmen çeşitli sorunları olan bedenler de ötekilik ölçütleri içinde yer alabilmektedir.

Bu makalede amaç, engellilik olgusuna Ötekilik sosyolojisinin içeriğinden bakmak ve engellilik olgusu ile engelli bedenlerin, ‘öteki’leştirilme sürecine ilişkin sosyolojik bir değerlendirme yapmaktır. Bu sosyolojik değerlendirmenin birinci aşamasında, engelli beden ve engelliliğe, Bauman ve Goffman’ın ötekilik tanımlamalarının içeriğinden bakılacak ve engellilik ile ötekiliğin örtüştüğü noktalar ön plana çıkarılmaya çalışılacaktır. İkinci basamakta ise İlk ve Ortaçağ toplum yapılarında engelliliğe ilişkin ötekilik ile birleşen sosyal anlamlandırmalara değinilecektir. Üçüncü basamakta, modern toplumdaki engellilik ve ötekilik bağlamı, Tıp kurumunun Biyo-mekanik modeli ile sonrasında gelişen, Sosyal modelin kabullenmeleri temelinde olacaktır. Dördüncü bölümde engellilik ve ötekiliğe ilişkin bu sosyolojik bakışı somutlaştırma adına toplumumuzda engellilik üzerine yapılmış çeşitli araştırmaların bulguları verilecektir. Makalenin son bölümünde ise adı geçen sosyolojik kabullenme ve bakış açısı temelinde, makalede kullanılan kavramsallaştırma ve veriler aracılığıyla, engelliliğin ötekileştirilme sürecine ilişkin genel sosyolojik bir değerlendirme yapılacaktır.

Makalede, 20.yy sonunda gelişen Sosyal modelin etkisi ile fiziksel ve zihinsel açıdan farklı bedensel duruma sahip olan bireyi işaret etmede ‘engelli’, içinde bulunulan durumu işaret etmede de ‘engellilik’ kavramları kullanılacaktır*.

---

*Burada kullanılan Engelli kavramı, WHO, 2001 & ICF, 2009’da yapılan tanımlamayı referans aldığı ve tanımın içeriği, makalenin içeriğindeki Sosyal model kapsamında açıklandığından, ayrıca tanımlama yapılmamıştır. Detaylı bilgi için bkz:

WHO (2001) International Classification of Functioning, Disability and Health, Geneva.; ICF, 2009:4, <http://www.who.int/classifications/icf/training/icfbeginnersguide.pdf>.

1. Bir Ötekilik Biçimi Olarak Engelli Beden ve Engellilik: Sosyolojik Bir Bakış

1950’lerin başlarında Simone de Beauvoir, (Simone de Beauvoir, marxists.org. :2012) “Ötekilik, insan düşüncesinin temel bir kategorisidir” dediğinde, bir ötekilik biçimi olarak özellikle kadınlığı kastetmişti. Öteki kavramının içeriği için de referans olan bu cümle, birçok toplum ya da sosyal grubun, bu dualistik zıtlıkları sosyal kategoriler olarak inşa ettiğini ve sosyal kimlik ile sosyal aidiyetleri ortaya çıkardığını işaret etmektedir. Tam da bu noktaya dikkat çeken Bauman ise (Bauman, 2003: 26-27) erkek-kadın, insan-hayvan, yabancı-yerli, normal-anormal, hastalıklı-sağlıklı vb. gibi karşıtlıkların özünde bir ötekilik olduğunu ve anormalin normalin, kadının erkeğin, yabancıнын yerlinin vb. ötekisi olduğunu belirtmektedir. Zira ona göre şeylerin ve edimlerin anlamlara sahip olması, öteki şeylerin ve edimlerin sahip olmadığı anlamlara sahiplik temelinde işlemektedir (Bauman,1998:110). Bu işleyiş süreci ise hem modern toplumun kendine özgü ötekilik ölçütlerini hem de modern toplumun ötekilik gruplarını yaratmıştır. Diğer bir deyişle bu düalist kategoriler, aynı zamanda ötekilik alanlarını da işaret etmektedir.

Bauman’ın adı geçen bu düalistik yapılarla ilişkin analizinde ‘sınıflandırma’ önemli bir kavramdır. Özünde bölmek ve ayırmak olan sınıflandırma, temelde şunu kabul etmektedir: Dünya, ayrı ve farklılaşmış varlıklardan meydana gelmiştir. Her bir varlık, belirli bir gruba aittir ve bu grup, diğer varlık gruplarının karşıtıdır. Bu nedenle de sınıflandırma, dâhil etme ve dışlama eylemlerinden oluşur. Belirli varlıklar, yalnızca öteki varlıklar dışlandığı, dışarıda bırakıldığı takdirde bir grubu oluşturan kategoriye dâhil edilebilir (ve bir kategori oluşturabilirler). Bu kategorilerin içerdiği sosyal alanların üyesi olma, sosyal yaşam içinde “olağan” karşılanıp, sorgulanmadan kabul edilse de Bauman’a göre özünde bir toplumsal düzeni temsil eder ve güç, otorite ilişkileri ile hiyerarşik bir yapıyı barındırır (Bauman, 2003: 10-11).

Yukarıda sözü edilen farklılık ise onarılması olanaksız, geri döndürülemez ve dolayısıyla da daimi dışlanmayı haklı çıkaran bir farklılıktır. Sınıflandırma eyleminin içeriğindeki dışlama eylemi, bu farklılığa istinaden ortaya çıkmaktadır. Farklı olanın kültürel olarak dışlanması ve bir “öteki” olarak inşası, kültürün ortak anlayışlarındaki sınırların tanınmasına, değer yargılarında kullanılan ölçütlerdeki farklılıklara ve farklı sosyal anlamlandırmalara işaret etmektedir. Nitekim bu sürecin ortaya çıkabilmesi ve bir bireyin/grubun, diğer bireyi/grubu niteliklerinden dolayı ötekileştirmesi ve ötekileştirilen bireyin/grubun bu damganın etkilerini hissedebilmesi için adı geçen farklılığın, istenilmeyen olduğuna dair bir fikir birliğinin olması gereklidir (Coleman, 2006: 146-147). Bu gereklilik, “öteki”nin nitelikleri üzerinden “ben”nin niteliklerinin de tanımlanmasını sağlayacaktır. Schnapper’a göre (Schnapper, 2005: 26) ‘öteki’, ‘ben’in ‘eksik’ halini işaret etmektedir.

Farklı olanın itibarı düşürülerek onun dışsal, görünür ve tanımlanabilir özelliklerinin öteki olarak inşası, aslında Bauman' a göre, Goffman'ın damga (stigma) nosyonunun da toplumsal inşasıdır. Damganın özü, farklılığın vurgulanmasıdır ve farklı olanın ötekilik kimliğine yapışma görevi için çok uygun bir araçtır (Bauman, 2003: 91-93).

'Damga' kavramı, engellilik olgusunu, ötekilik sosyolojisi aracılığıyla açıklamada, gerçekten de elverişli bir kavramdır. Damga, orijinal bağlamında, her türlü farklılığı işaret eden bedensel göstergedir. Kavramın içeriğinde, belirli bir insan kategorisinin gözlemlenebilir bir özelliğinin, önce kamunun dikkatine sunulması sonra da bu özelliğin görünür bir işareti olarak bütün durumlara yorumlanması bulunmaktadır. Böylece aslında zararsız bir özellik, kusur ya da hastalık işareti, bir utanç kaynağı haline gelmektedir. Bu özelliği taşıyan bir insan, kolaylıkla istenmeyen, aşağı, kötü veya tehlikeli olarak görülebilmektedir. (Goffman, Stigma,1968 den akt: Bauman, 2003: 92) Bu ise bireyler arası ilişkilerde, hiyerarşik bir yapılanma ortaya çıkarmakta ve ötekileştirilen birey ve gruplar, etkili bir statü kaybı yaşamaktadır.

Goffman'a göre toplumlar, üyelerini belirli ölçütler ve araçlar aracılığıyla kategorize etmektedir. Çok çeşitli sosyal ortamlar, bireyleri bu ölçütleri kullanarak adı geçen kategorilere dahil etmektedir. Sosyal etkileşimler de bu kategoriler temelinde kurulmakta ve işlemektedir. Sosyal etkileşim normları ve sosyal etkileşim ile ortaya çıkan bireysel beklentiler, bu kategoriler içinde şekillenirken, bu kategorilerdeki bireyler için de burada olmak, geliştirilen tutumlar aracılığıyla sıradan ve doğal hale gelmektedir. Adı geçen bu kategoriler içinde, bireylerin çeşitli niteliklerine işaret eden ölçütler ise damga ile somutlaşmaktadır. Ona göre, üç tür damga vardır: İki, özellikle çok görünür olan bedensel kusurlara ilişkin olanlardır. İkincisi, bireysel karakter kusurlarıdır. Bunların içine alkolikler, uyuşturucu bağımlıları, homoseksüeller vb. de dahil olmaktadır. Sonuncusu ise ulus, ırk, din ve aile gibi niteliklere ilişkin oluşturulan damgalardır. (Goffman, 2006: 131-134) Genelde damganın özelden de damga türlerinin işaret ettiği en önemli olgu ise kültürdür. Damga, özünde toplumun aynasıdır ve kültürelidir. Zaman ve toplum bazında değişkenlik gösterse de damgada belirleyici olan toplumun kültürüdür. Bu kültürün belirleyici olduğu damganın sosyal içeriği ise bireysel ve sosyal inşalar seti olarak sosyal yaşamı ve sosyal ilişkileri yansıtmaktadır. (Coleman, 2006: 146-147).

Bir süreç, bir sosyal kategori formu ve etkide bulunan bir durum olarak damganın, kategoriler aracılığıyla, sosyal kimliklerin oluşumuna da etkisi bulunmaktadır. Bireylerin çeşitli niteliklerine işaret eden ölçütler aracılığıyla içinde yer aldıkları bu kategoriler, bireylerin sosyal kimliklerinin önemli bir belirleyicisi haline gelmektedir. Genelde istenilmeyen niteliklere işaret eden damganın özü, niteliğin kendisinde değil, kültürelliği gereği sosyal değerler aracılığıyla sosyal inşalar seti olarak sosyal ilişkilerin içeriğinde etkindir. Bu

özelliğ sonucunda, bireyin niteliklerine yapılan atfetmeler ve değerlendirmeler, onun gerçek (actual) sosyal kimliğini değil, sanal (virtual) sosyal kimliğini işaret etmekte ve ön plana çıkarmaktadır (Goffman, 2006: 133-134; Goffman, Stigma, 1968 den akt: Bauman, 2003: 92). Adı geçen sosyal ilişkilerin içeriğini ve niteliğini ise sosyal değerler temelli sosyal anlamlandırmalar belirlemekte ve engelliliğe ilişkin ötekileştirme süreci çeşitli sosyal anlamlandırmalar barındırmaktadır. Bu süreç, ilkçağ toplumlarından günümüz modern toplumlara kadar, farklı görünümle karşımıza çıkmaktadır.

2. İlk ve Orta Çağ'da 'Öteki Beden' Olarak Engellilik: Sosyal Anlamlandırmalar

Bir ötekilik formu olarak engellilik ve engelli bedenlere ilişkin sosyal anlamlandırmaların varlığını sorgulama amaçlı olarak İlkçağ toplumlarının en belirgin örneği Antik Yunan'a bakmak yararlı olacaktır. Kendi içinde çeşitli evrelere ve dolayısıyla tarihsel olarak uzun bir zaman dilimine ayrılmış olan bu topluma, ortak ve genel bir çerçeve içinden bakıldığında, ötekiliğin oluşturulma ölçütlerinden biri olarak, bireylerin sahip oldukları bedenlerinin niteliklerinin çok önemli bir yer tuttuğu görülür.

Antik Yunan'da eril, sıcak, güçlü ve girişken beden, aynı zamanda çıplak ve estetik/kusursuz bedeni de olumlamaktadır. Estetik, kusursuz ve çıplak beden, kendine güvenen bir halkın amblemi olarak sosyal açıdan değerli kabul edilmektedir. Kusursuz beden algısının egemen olduğu bu dönemde kusurlu beden ise sosyal, estetik ve insani açıdan olumlu nitelik ve değerlerden uzaktır. Körlük, sağırılık ve mental sorunlar, hastalıktan tamamen ayırt edilmiş ve bedensel kusurluluk içine alınmamış olsa da bedensel bir anormallik olarak tanımlanmıştır. Süreç içinde bazen görme engellilerin “kâhinler” olduğuna ilişkin inançlar gündeme gelse de, bedensel sorunlara ilişkin toplumsal değerlendirme çoğunlukla olumsuz olmuş ve itibar görmemişlerdir (Sennett, 2006: 27, 33-36).

Biyolojik kökene sahip bedensel kusurluluk, bu toplumlarda, sosyal olarak anlamlandırılmış ve biyolojik olan ile sosyal olan birbirine karışmıştır. Adı geçen sosyal anlamlandırma içinde bedensel düzendeki bir anormallik, sosyal düzendeki bir anormallik olarak açıklanmıştır. Örneğin bedensel engelli bebeklerin doğumu, felaketlerin işareti ve Tanrıların kızgınlığı olarak anlamlandırılmıştır. Engelli bedenler “zarar verici, kötü ve toplumu birbirine karıştıranlar” olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle de çoğunlukla üst düzeyde engelli doğan bebekler, sonu ölümle bitecek şekilde (bir çukura atma, dereye atma vb.) yok edilmişlerdir. Fakat sonu ölüm olsa da bu bir “ölüm” olarak tanımlanmamış, onların “Tanrılara geri dönüşü” olarak anlamlandırılmıştır (Stiker, 2002: 39-47).

Dinsel, ekonomik ve sosyal yapılanmanın, feodalite içinde yeniden düzenlendiği bir dönem olarak karşımıza çıkan Ortaçağ'ın ise özellikle başlangıç dönemi, bir karnaval kültürü olarak tanımlanmaktadır. "Korpus" (corporeal) kültürü olarak da adlandırılan bu kültürdeki merkezi nokta, bedendir. Bedensel eylemlere ait sınırlamalar ve tabular, bu kültürde önemsizleşmektedir. Kendi doğası içinde beden ölçüsüzdür, kontrol edilemezdir, kirlidir, çirkindir, eksiktir, şişmandır. Yeme-içme, dışkılama, cinsel ilişkide bulunma, doğurma vb. gibi bedensel her türlü faaliyet, kurallara tabi olmadığı gibi bir tür kutlama nesnesi ve aracıdır. Bu konumuyla biyolojik/fiziksel beden, biyolojik anlamının ötesinde sosyal bir anlamlandırma dizgesinin içine dahil edilmekte "sosyal beden" in hem oluşturucu bir unsuru hem de bir sembolü haline gelmektedir (Jervis, 1999: 18-19, 35-36).

Bedenin bu kültürdeki anlamı içinde kusurlu beden de kendine bir yer bulabilmekte, bedensel eylemlerindeki yeterlilik ölçüsünde sosyal bedenin bir parçası olabilmektedir. Fakat sosyal bedenin bir parçası olabilme süreci içinde engelli bedenlerin ötekilik süreci belirsiz bir niteliğe bürünebilmekte ve toplum içinde bedensel engelliler açısından daha hoşgörülü bir sosyal yaşamdan bahsedilebilmektedir (coğrafi bölge farklılıkları göz önüne alınmadan). Fakat Ortaçağ'ın dinsel-dogmatik yapısının belirginleşmesi ve keskinleşmesi ile birlikte bu görünüm yok olmaya başlamaktadır.

Ortaçağ'ın kusurlu bedenlere ilişkin dinsel-dogmatik anlamlandırmaları ve tanımlamaları, onların karnaval kültüründe belli olmayan ötekiliğini belirginleştirmiştir. Ortaçağın toplumsal yapılanması içinde engelli bedenler korkutucu, çeşitli alamelere işaret eden ve "öteki taraf"a ait olmakla eş tutulmaya başlanmıştır. Duyulan korku temelinde, potansiyel olarak toplum dışılığı içeren bu tanımlamalar ile engelli bedenler, Ortaçağ toplumlarında, süreç içinde ötekileştirilmiş ve dinsel-dogmatik anlamlandırmalar aracılığıyla yoksulluk, sefalet ve günahın bir parçası olmuşlardır.

Ortaçağ'ın yükseliş döneminin tek tanrılı dinsel-sosyal yapısı içinde yaşam gerçekliğinin, kutsal ve kutsal dışı ayrımı üzerine oturması nedeniyle ötekilik, aynı zamanda kutsal dışılığı da işaret etmektedir. Kusurlu bedenler, bu tanımlamalar nedeniyle, kutsal dışının içine yerleşmişlerdir. Tanrı ile insanlar arası bir konumdadırlar. Kusurluluğun birçok çeşidi, bu dinsel-dogmatik anlamlandırma düzeni içinde, kutsal olanın insana bahşedilmesini önleyen bir anlama sahiptir. İşlenen/işlenmiş olanın kefareti olarak gelen kusur sonrasında kusurlu/engelli beden, doğrudan günahla bağlantılandırılmıştır. (Stiker, 2002: 67-72) Bu sürecin bir getirisi olarak kutsal dışı olmanın aynı zamanda sosyal olanın da dışında olmayı getirdiğini tahmin etmek zor değildir. Kutsal olan ile sosyal olanın dışında kalmak, özünde bir ötekilik sürecidir.

3. Modern Toplumda Beden ve Engellilik Üzerindeki İki Tanımlama ve Anlamlandırma Alanı ve Ötekilik: Tıbbi Biyo-Mekanik Model ve Sosyal Model

17. yy Aydınlanma Dönemi ile birlikte ‘akıl’ın yükselişi, modern toplumun habercisi olmuştur. Akla verilen önemin altının iyice belirginleştirildiği Kartezyen düşüncede beden, aklın arkasında kalmıştır (Capra, 1992: 57-63). Batı toplumlarında önemli bir dönüm noktası olarak ele alınan sekülerleşme ile birlikte bedenin dinsel kavramlarla tanımlanması, sınırlandırılması ve disipline edilmesi görüşü zayıflamıştır. Dinin emirlerini yerine getirme ve ruhu arındırma aracı olmaktan çıkan beden üzerindeki dini otorite kaybolmuştur.

Tıp biliminin ve teknolojinin gelişimiyle birlikte, bedenin sağlıklı olma durumundan, biyo-iktidarın önemli bir alanı olarak, tıp sorumlu tutulmuştur. ‘Modern beden’in ‘sağlıklı olması’ zorunluluğu, dinsel ağırlıklı bir sosyal bir normdan ‘tıbbi norm’a dönüşmeye başlamış ve beden üzerinde kontrolünü yitiren dinsel otoritenin yerini, tıbbi otorite almıştır (Turner, 1995:19-20). Diğer bir deyişle, Ortaçağ’da nedeni ve tedavisi dinsel temalarla açıklanan her türlü bedensel sorun, artık tıbbi bir içeriğe sahip olmaya başlamış ve tıbbi-bilimsel sorgulamanın içeriğine dâhil olmuştur.

Modern toplumun gelişimine paralel olarak Tıbbin gelişim ve kurumsallaşma süreci içinde her türlü bedensel bozukluğa, biyo-mekanik bir modelden bakılmış ve beden, çeşitli ölçüm ve tetkiklere tabi tutulmuştur. Bu tıbbi modelin bakış açısına göre insan bedeni, biyo-mekanik bir bütünlük, yani bir tür makinedir. Temelini kartezyen düşüncedeki akıl/beden ayırımından alan ve bedeni “iyi işlemesi gereken bir makine” şeklinde tanımlayan bu modele göre tüm bedensel işlevsizliklerin nedeni yine bir makine gibi çalışan bu bedenin içindeki mekanizmalarda aranmalıdır. Bedene ilişkin geliştirdiği biyo-mekanik bir bakış açısı altında tıp, “normal” ile “anormal” olanı, biyo-fizyolojik bir temelde tanımlamış ve her türlü bedensel işlevsizlik ile kusuru patolojik olarak görmüştür. Bu durumda, normal olarak tanımlanan bedene kıyasla her bedensel anormallik, tıbbi bakış içinde, tıbbi denetim ve gözetim uygulanması ve araştırılması gereken “tıbbi bir anormallik” olarak değerlendirilmiştir. (Capra, 1992: 135). Biyo-Mekanik bakış açısının bu genel değerlendirmesi, engelliliğe ilişkin tıbbi bakışın genel çerçevesini oluşturmuştur.

Tıbbi bakış engelliliği, tıbbi ve tedavi edilmesi gerekli bir durum olarak tanımlamıştır. Tıbbi bakış için bedensel engellilik durumu, bireyi işaret eden, bireysel ve tıbbi bir sorundur. Model, bireyin sahip olduğu kusur üzerine odaklanmakta ve bedensel kusur tıpsallaştırılmaktadır (Oliver, 1990: 2). Diğer bir deyişle engellilik durumu ve engelli bireyler, bu bakış açısına göre, normal ve sağlıklı olarak değil, tam tersi “hasta” olarak tanımlanmaktadır. Fakat kendilerine sorulduğunda, engelli bireyler, kendilerini hasta olarak değil, sağlıklı

olarak tanımlamaktadırlar. Onlara göre engellilik durumu, bir “hastalık” ya da sağlıksızlık değildir. Dolayısıyla da, bedensel kusurları olmasına rağmen, onlara göre, kendileri sağlıklı bireylerdir (Nazlı, 2012: 236-237).

Tıp kurumunun bu bakış açısına göre engelli bireyler, hasta oldukları için, toplum için işlevsel de değildirler. Bu nedenle de sosyal açıdan başkalarına bağımlı ve ancak tedavi ile topluma uyum sağlayacak olan bir grubun üyesidirler. Birey olarak da onlardan bu işlevselliği kazanmaları ve kendilerini topluma adapte etmeleri beklenmektedir. Bunun için de tıbbi çözüm ve rehabilitasyon alanlarında, tıbbın gereklerini yerine getirmeli ve ancak sonrasında evlenme, iş/meslek ve çocuk sahibi olma olasılığı gündeme gelmelidir. Bunun için de tıp uzmanları ile işbirliği yapmalı ve çözüm için gerekenlere harfiyen uymalıdır. (Hunt, 1996: 7-9; Borsay, 1997: 115-118; 128-129; Zarb, 1995: 4).

Sosyal Model ise, 1976 yılında aktivist bir grup olan UPIAS'ın (The Union of Physically Impaired Against Segregation) girişimleri sonucu ortaya çıkmış ve modelin engelliliğe bakış açısı temelinde kavramların içeriğinde bir düzenleme yapmıştır. Modelin bakış açısına göre engellilik kavramı ve durumu, bireysel ve tıbbi bir sorun olmanın ötesinde, sosyal bir durum ve sorun olarak tanımlanmaktadır. Biyo-mekanik model, engelliliği tamamen bireysel bir kusur olarak görüp bireye ve onun kusuruna odaklanırken, sosyal model bunu sosyal örgütlenmenin bir ürünü olarak görmekte ve hem bireysel hem de kolektif olarak günlük yaşamlarında bireylerin karşılaştıkları bariyerlere odaklanmaktadır. Engelliliğin nedeni olarak da bu sosyal, kültürel ve ekonomik bariyerler ön plana çıkmaktadır (Zarb, 1995: 4-5).

Sosyal modelin bakış açısına göre engelliliğe ilişkin tıbbi tanımlama ve engelli bireyleri tıp alanının profesyonellerine bağımlı kılma, onların kendi yaşamları üzerindeki kontrol ve söz sahipliğini ellerinden almaktadır. Tıbbi çözümler sağlamak yeterli değildir. Oliver'a göre tıbbi model, engelliliği yanlış ve eksik bir şekilde, toplumsal alan yerine bireysel alanın içine hapsetmekte ve engellilikle ilgili yapılması gerekenleri sınırlandırmaktadır (Oliver, 1990: 2-5). Tıbbi uygulamalar ile engelli bireylerin uzmanlara olan bağımlılığı artmakta ve tıbbi yardım ile araştırmanın nesnesi konumuna gelmektedirler. Bu noktada ise paradoksal bir durum ortaya çıkmaktadır: Tıp uzmanları bir taraftan engellilerin kendi başlarına bağımsız olmalarını hedefleyen tutumları ön plana çıkarırken diğer taraftan engellilerin fiziksel ve sosyal sorunlarını çözmede kullandıkları bilgi ve davranışlar nedeniyle tam tersine bu bağımlılığı artırıcı bir etkide bulunmaktadır (Finkelstein, 1980: 15).

Bu eleştiri noktası, Sosyal modelin “bağımsız yaşam” kavramına da esin kaynağı olmaktadır. Zira bu kavram, engelli bireylerin her şeyi kendi başlarına yapabilmelerinin ötesinde, toplumun her alanındaki seçimlerinde de

bağımsız karar verebilme yetkisine sahip olmalarına işaret etmektedir (Morris, 2005: 19-21). Bağımsız yaşam kavramının içeriğine dikkatle bakıldığında ise engelli olma durumunun yönünün bireyselden toplumsala çevrildiği görülmektedir. Artık bu çerçevede engellilik durumu ve nedeni, toplum yapısıdır. Bu betimleme, Medikal model ile Sosyal model arasında, engelliliğin nedensel mantığını açıklayan en temel farklılıktır. Nitekim sosyal modelde en temel dillendirilen görüş, bireyleri engelli kılanın toplumun kendisi olduğu, toplumun da sorumlu olduğudur. Bu nedenle de engelli bireyleri ‘topluma uyum sağlaması gerekenler’ şeklinde kabul etmek yerine, toplumun onları kapsayıcı şekilde örgütlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Sosyal modelin bu bakış açısı içinde, engelliliğin ortaya çıkışında ve sürdürülmesinde sosyal, kültürel ekonomik ve çevresel faktörlerin olumsuz etkilerine odaklanılmaktadır. Bu engeller, toplumun engelli bireylere yönelik algılamaları ve tanımlamalarından, eğitim olanaklarına ulaşmadaki güçlüklerden, işgücü piyasasındaki fırsat eşitsizliklerine, olumsuz fiziksel çevre koşullarından, görsel ve yazılı medyadaki ayrımcılık uygulamalarına kadar geniş bir yelpazedir (Oliver,1983: 3-4; Barnes, 1991: 45-48; 1885: 25-26).

Sosyal modelin bu bakış açısı, Medikal modelin bakış açısı ile karşılaştırıldığında engellilerin ötekileştirilme sürecine daha uzak durmaktadır. Oysa Tıbbi modelin engellilere ilişkin tıbbi uygulamaları, onları bir taraftan tıbbi grubun bağımlı bir üyesi yaparken diğer taraftan da ayrımcılık uygulamalarının hedefi haline getirmektedir (Finkelstein,1980: 15). Zira en temelde, engelli bireyleri “toplum için işlevsiz ve tedavi/ rehabilite edilmesi gerekenler” şeklinde tanımlamak bile tıbbi modelin bakış açısının engellileri ötekileştirdiğinin bizce en önemli kanıtı olmaktadır.

Adı geçen bu kanıtı çok iyi gören sosyal model ise tıbbi modelin bakış açısının sosyal alanlara yansımaları sonucu ortaya çıkan sosyal politikalar ile eğitim, istihdam vb. gibi çeşitli alanlarda engelliliğe ilişkin düzenlemelerin, engelli bireyleri dışladığını öngörmektedir. Sosyal modelin bu öngörüsü, çalışmanın “engellilik ve ötekilik” ile ilgili kabullenmesi açısından çok önemlidir. “Dışlama” ya da “ayrımcılık”, sosyal modelin, sık dillendirdiği bir tartışma bağlamı olmuştur. Bu tartışma bağlamının içine son yıllarda engelli bireylerin yasal haklarının kapsamı ile ilgili tartışmalar, siyasal alanda söz sahibi olmanın gerekliliği ile ilgili çalışmalar, sivil toplum kuruluşlarındaki etkinlikleri gibi tartışmalar da dâhil olmuştur (Bampi vd, 2012: 818). Adı geçen bu tartışmaların ortaya çıkış süreci, modelin gelişim sürecine paralel olarak daha detaylı ve kapsayıcı araştırmalar ve analizler geliştirilmesine de yardımcı olmuştur. Bu araştırmalardaki ortak nokta ise bir sosyal durum olarak engelliliğin sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik oluşturucu unsurları ve bariyerlerini araştırma ve engelli bireylerin ayrımcılığın öznesi haline gelme (makalenin bakış açısıyla ‘öteki’leştirilme) durumunun sosyal, siyasal, ekonomik alanlardaki örnekleriyle

karşılaşma ve onları analiz etme olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla da Sosyal modelin bakış açısının, Tıbbi modele göre, ayrımcılık ve ötekileştirme süreçlerine çok daha yakın durduğu ve bu alanda yoğunlaştığını söylemek yerinde bir tespit olacaktır.

4. Engelliliğe İlişkin Çeşitli Araştırmalardan Önemli Veriler

Engellilik ve ötekiliğin ötekileştirilme sürecine ilişkin sosyolojik bakışı somutlaştırma adına, toplumumuzda, engellilik üzerine yapılmış çeşitli araştırmaların bulguları üzerinden yapılacak genel bir değerlendirmede, engellilerin toplumsal yapı içindeki konumlarını işaret eden sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik veriler ile engelliliğe ilişkin tutumları belirten nitel veriler önemli olacaktır.

Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığının^{*}, Devlet İstatistik Enstitüsü ile birlikte 2002'de yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre Türkiye'de engelli olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 12,29'dur (ÖZİDA; 2002).

Engellilerin toplumsal yapı içindeki konumlarını ötekilik bağlamında sorgulamada yardımcı olacak en temel sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik veriler eğitim, istihdam ve sosyal güvenliğe sahiptir. Genel nüfus içinde okur-yazar olmayanların oranı % 11,3 iken, engelli nüfus içinde bu oran % 34,1'dir. Yüksek-öğretim oranları ise % 4,4' e karşın engelli nüfus için % 1,7'dir. Engellilerin işgücüne katılım oranı %71,01, işgücüne dâhil olmayan nüfus oranı ise % 78,29'dur. Engellilerin % 47,55'nin bir sosyal güvenliği bulunmaktadır. Bakım ve rehabilitasyon hizmetinden yararlananlar % 5,9 meslek ve beceri edindirme kursundan yararlananlar % 1'dir. Özürlülerin yararlandığı meslek ve beceri kurslarının büyük çoğunluğu ise çıraklık eğitimidir (ÖZİDA; 2002).

Toplumumuzda engellilere ilişkin sosyal verilere eşlik edecek olan önemli bir veri alanı ise tutum araştırmalarıdır. Türk toplumunu temsil yetkisine sahip bir tutum çalışması olarak yine ÖZİDA araştırması verileri yardımcı olacaktır. "Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor?" başlıklı tutum çalışmasının verilerinden bazıları şunlardır: Ailesinde ya da akrabasında engelli olanların tutumları, aile ve akraba çevrelerinde engelli olmayanların tutumlarına göre daha olumsuzdur. Buna karşın engelli tanıdığı olanların engellilere yönelik tutumları, tanıdığı olmayanların tutumlarından daha olumludur. Katılımcıların

---

^{*} 633 Sayılı KHK'ya göre Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. İlgili KHK ve ilgi yazı gereği 31.12.2011 tarihi itibarıyla Özürlüler İdaresi Başkanlığı Kurumu kapatılarak bu kuruma ait iş ve işlemler de ilgili Genel Müdürlüklere devredilmiştir.

çoğunluğu, engellilere yardımın devletin sorumluluğunda olduğunu düşünmektedir. Engelliliğin “Allah’ın insana verdiği bir sınav olduğu” anlayışı yüksektir. Bu çalışmadaki en önemli bulgulardan biri de katılımcıların çoğunluğunun “engellilerin topluma katılımları ve toplumun aktif bir üyesi olmalarının önündeki en büyük engelin toplumun ön yargıları olduğu”na dair bir anlayışa sahip olmalarıdır. Çalışmayı yapan araştırmacılar, Türkiye genelinde tutumların genelde “olumlu” olduğunu ifade etmekle birlikte engellilere acıma, belirli sosyal ortamlarda engellileri tercih etmeme, eğitim ortamlarda belirli engelli gruplarının ayrı okullarda eğitim görmeleri gerektiği gibi gizli olumsuz tutumların varlığının da bu çalışmada belirlendiğini eklemektedirler (ÖZİDA; 2009).

Toplumun engelli bireylere karşı sahip olduğu bu önyargının, çeşitli sosyal alanlarda ayrımcılık olarak ortaya çıkıp çıkmadığı ve engelli bireylerin bu ayrımcılık ve dışlanmayı hissedip hissetmedikleri üzerine yapılan bir çalışmanın (Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması) verileri ise oldukça dikkate değerdir. Temel sosyal ayrımcılık alanları olarak eğitim, istihdam ve topluma dahil olmanın belirlendiği çalışmadaki bazı veriler ise şunlardır: Araştırmaya katılan engelli bireylerin %25,3’ü, eğitim alanında her zaman, %34,1’i de çoğu zaman engelli bireylerin ayrımcılığa maruz kaldığını kabul etmektedir. Örneklem grubunun büyük bir oranı, %31,5’i her zaman ve %40,3’ü çoğu zaman olmak üzere engelli bireylerin istihdam ve çalışma yaşamında ayrımcılığa maruz kaldığını düşünmektedir.

Topluma dâhil olma alanında özellikle fiziksel çevrenin erişilebilirliği basamağı ön plana çıkmaktadır. Engelli bireylerin %7,3’ü yollar, kaldırımlar ve parklar gibi kamuya açık alanlarda, engellilere yönelik gerekli düzenlemelerin yokluğu nedeniyle erişim zorlukları yaşamıştır. %70,2’si, engellilere yönelik gerekli düzenlemelerin yokluğu nedeniyle, kamuya yönelik hizmetlerin sunulduğu binalarda çeşitli zorluklar yaşamıştır. Engellilerin %72,1’i şehir içi toplu taşıma araçlarını, %59’u, şehirlerarası toplu taşıma araçlarını, engellilere yönelik gerekli düzenlemelerin yokluğu nedeniyle kullanamamıştır. Bu nedenle de toplamda % 57,8’si ayrımcılığa maruz kaldıklarını düşünmektedirler (ÖZİDA; 2010).

Bu çalışmanın, bir ötekilik olarak engelliliğe ilişkin sosyolojik kabullenmesini yansıtacak verilerden en önemlisi ise engelli bireylerin kendileri ve aileleriyle yapılan araştırmalardan elde edilen nitel verilerdir. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM, 2007) tarafından yapılan bir çalışmanın nitel verilerinden bazıları şunlardır:

“Çocuğum dışarıya çıktığında ‘deli’ diye bağırmaalarına çoğu kez şahit oldum. Çok üzıldüm. Çocuklar acımasızdır, çok şeylerle karşılaştım, ama ben Sertaç’ın arkasında olduğum

için çok zarar görmedi. Ben olmasaydım tacizde de bulunurlardı, çok şeylerle karşılaşırđı. Affedersin tuvalete kadar çekmişlerdi; ben aileyi çağırđım, emniyete haber verdim, çocuğuma en ufak zarar geldiğinde onları suçlayacağımı söyledim. Hep arkasındaydım, yoksa bir sürü şeye maruz kalabilirdi. Bunu sadece okulundakiler değil dışarıdakiler de yapabiliirdi. O zamanlar velilerden de şikâyet gelmişti, böyle bir çocuğun sınıfta olmaması için. Neyse ki öğretmenimiz tanıdıktı, onun sayesinde çok rahattık.”... (G, Zihinsel engelli bir çocuk annesi).

“Üç aylıkken çocuk felci geçirdim. Kendimi engelli olarak görmedim, ama toplum içerisinde yaşarken gerek eğitim dönemine başlamadan gerek eğitimim, arkadaşlarımla ilişkilerim, iş başvurularım sırasında sıkıntılar yaşadım. Prodüktör yardımcılığı için başvuru yapmıştım. Sınavı kazandım. Mülakat aşamasında, benimle mülakat yapacak olan üst düzey görevliyle konuşuyoruz. Bana dedi ki ‘Tamam sınavı kazanmışsınız ama yürüyemiyorsunuz, size bir araç tahsis etmemiz gerekir’ Adama ‘Bu gerçektensiz görüşünüz, bakış açınız mı, yoksa kurumu bağlar mı’ diye sordum. ‘Tabii ki benim görüşüm, ama kurum açısından karar verecek olan da benim’ dedi. Bende, ‘Bana mikrofon verin, sıcak cepheye sürüp muhabir yapın demiyorum. Ben bu kurumda staj yaptım. Program hazırlama teknikleri üzerine eğitim aldım. Program ille de gidip dağ bayır dolaşarak yapılmaz. Stüdyo içi programlar da vardır. Bunların yanı sıra, ben o anda müsait olan hangi arkadaşımđan rica etsem, beni istediğim yere götürecektir’ dedim. Tabii ki sonuç olumsuz” (T: Metin yazarı, bedensel engelli) (STGM Araştırması, 2007).

Engelli bireylere yönelik toplumsal önyargıyı Siirt’de araştıran bir çalışmanın (Aslan & Şeker, 2011) nitel verileri de yine çok önemli görünümlere sahiptir:

“Bazı akraba ve dostlar beni suçlar gibi bakıyorlar. Bir ceza gibi görüyorlar...Çocuğum özürlü diye dışlanıyor. ‘Beni sevmiyorlar...’ diyor” (Baba serbest meslek sahibi, zihinsel ve bedensel engelli çocuk sahibi).

“Çevrem, bu kadın bu kadar kötü olmazsa bu çocuk olmazdı diye bakışlarda ve sözlerde bulunuyor” (Ev hanımı, zihinsel ve bedensel engelli çocuk sahibi).

“Babamla alay ettiler. Sen kötü olmasaydın bu çocuk olmazdı dediler” (Ev kızı, kardeşi zihinsel ve bedensel engelli).

“Etilerim, çocuğum olduğu için misafirlige gittiğinde götürmüyorlar. Beni bile çağırıyorlar. Kaynanam ve etilerim çocuğumun engelli olmasını benim yüzümden olduğunu düşünüyor. Çevremde kimi insanlar ‘oh iyi olmuş’ diyor” (Ev hanımı, ağır derecede zihinsel ve bedensel engelli çocuk sahibi).

“Çocuğum engelli doğduğunda eşimin ailesi sanki suçlu benmişim gibi baktılar” (Ev hanımı, bedensel engelli çocuk sahibi).

“Sanki benim günahım var da öyle oldum. Aile ve sosyal çevrem bana acıyor. Altı yıl oldu, çocuğumu misafirlige götürmüyorum, kötü bakıyorlar. Büyük kızımı servise bindirdiğim zaman herkes kötü kötü bakıyor. Kızım kendisi, ‘anne gelmeyeceğim’ diyor. Erkek kardeşleri ‘özürlü’ diyorlar” (Ev hanımı, ağır zihinsel ve bedensel engelli iki kız çocuk sahibi). (Aslan& Şeker, 2011)

5. Genel Sosyolojik Bir Değerlendirme

Bu makale, engelliliğin içinde var olduğu toplumsal ve kültürel koşulları çerçevesinde, bir ‘öteki’lik formu haline gelebileceğini ve bunun çeşitli nicel ve nitel verilere de yansiyebileceğini öngören sosyolojik bir kabullenme temelinde yazılmıştır. Engelli bedenlerin ve engelliliğin, bir ötekileşme sürecine dâhil edildiğine ilişkin bu sosyolojik kabullenme ve bakış açısının, referans aldığı Bauman ve Goffman temelli kavramsal-kuramsal tabanı ve sunulan veriler aracılığıyla yapılacak olan genel sosyolojik bir değerlendirmesinde ilk söylenilmesi gereken bedensel ve zihinsel engelli bedenlerin, çok görünür bedensel/zihinsel farklılıkları nedeniyle, ‘normal’ olarak kabul edilen bedenlerden farklı ve ayrı bir grubun içine dahil edildikleridir. Bu süreç, dahil etme ve dışlamadan oluşan sınıflandırmaya işaret etmektedir. Normal bedenlerin dâhil edilen, engelli bedenlerin ise dışlanan olduğu bu süreç, toplumsal yaşam içinde, bu sınıflandırmanın hem oluşturucu hem de meşrulaştırıcı unsuru olarak işlev gören bir sosyal faktör aracılığıyla ortaya çıkar ve şekillenir.

Bu sosyal faktör, toplumda bedensel/zihinsel engelli beden ve engelliliğin “kabul edilmeyen, hoş görülme, istenilmeyen, korkulan, ceza, vb.” olduğuna dair bir fikir birliğidir. Topumlarda, çeşitli ölçütler temelinde, farklı olduklarına dair üzerinde bir fikir birliği bulunan çeşitli gruplar vardır.

Zihinsel/bedensel bir engele sahip olma ölçütü temelinde engelli olmak da farklı olmanın yeterli bir koşulu olarak, üzerinde fikir birliği bulunan farklılıklardan biridir. Sosyal değerler ve bu değerler üzerine temellenen sosyal anlamlandırmalar, adı geçen fikir birliği temelinde ortaya çıkar ve oluşan sınıflandırmanın içeriğini oluşturur. Kökeni yine toplumların kültürel niteliklerine dayalı olan bu fikir birliği, engelli beden ve engelliliğe ilişkin sosyal ve kültürel değerlerin ve sosyal anlamlandırmaların oluşturucusu olarak karşımıza çıkar. Bu unsurun oluşturucu olarak işlevde bulunduğu süreç, farklı olan engellinin, kültürel olarak dışlandığı ve “öteki”leştirildiği süreçtir.

Engelli olmanın ve engelli bedenlerin kültürel olarak dışlandığı ve “öteki”leştirildiği bu sürecin, toplum içinde “olağan” karşılanması da yine adı geçen fikir birliğinin, meşruluk sağlama işlevi sayesinde gerçekleşir. Toplumda çoğunluğun bu şekilde düşünmesi ve bu temelde ortaya çıkan dışlayıcı sosyal değerler ve sosyal anlamlandırmaları referans alması, sürecin “olması gereken” şeklindeki meşruluğunun da kaynağını oluşturmaktadır. Sözü edilen meşruluk, aynı zamanda Bauman’ın belirttiği, hiyerarşik güç, otorite ilişkileri temelli toplumsal yapı ve toplumsal düzen için de işlerlik sağlamakta ve engeli bedenler için, çeşitli toplumsal etkileşimlerdeki dezavantajlı durumları “olağan” hale getirmektedir.

Engelli bedenlerin görünür ve tanımlanabilir özelliklerinin ve engelliliğin ötekileştirdiği bu süreç içinde bedensel/zihinsel engelliler, Goffman temelinde, farklılığı işaret eden bedensel gösterge olarak, bir damgaya sahiptirler. Yaşadıkları kültür ve sosyal yapı içinde oluşan ve özü gereği istenilmeyen niteliklere işaret eden damga, engellilerin sosyal kimlikleri üzerinde çok etkilidir. Damganın işaret ettiği bireyin engelliliğine ilişkin yapılan olumsuz atfetmeler ve değerlendirmeler, onun gerçek sosyal kimliğini değil sanal kimliğini oluşturmakta ve topluma sunmaktadır. Nitekim bu sanal kimliklerin ön planda olması nedeniyle, gerçek sosyal kimlikleri temelinde çok üretken olabilen engelliler, “üretken olmayan”, “işe yaramaz” vb. içerikli bir sanal kimliğe sahip olabilmekte ve sosyal yaşamları ile sosyal ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.

Ötekileştirme süreci ise kendisini olumsuzlayıcı ve dışlayıcı bir içeriğe sahip olan sosyal değerler ve sosyal anlamlandırmalar aracılığı ile hissettirmektedir. Adı geçen bu sosyal değerler ve anlamlandırmaların kaynağı, içinde bulunulan toplumun sosyal ve kültürel belirleyici faktörleridir. Nitekim İlkçağ (Antik Yunan) ve Ortaçağ geleneksel toplumlarında, bu sosyal ve kültürel faktörler çerçevesinde, engelli bedenlerin toplumsal felaket, kötülük, zarar, yoksulluk, günah vb. ile birleşen sosyal anlamlandırmalar ile damgalandığı ve ötekileştirildiği görülmüştür.

Modern toplumların ortaya çıkışıyla birlikte, adı geçen belirleyici faktörlerin başında Tıp kurumu yer almıştır. Tıbbın, engelliliği bireysel bazlı tıbbi

bir durum olarak tanımlamasıyla birlikte engellilik, tedavi edilmesi gerekli tıbbi bir duruma dönüşmüştür. Modern toplumun kapitalist ekonomisi için gerekli olan normal beden fonksiyonlarına sahip üretken birey karşısında engelli birey, üretemeyen anlamında işlev dışı kalmıştır. Tıp kurumu ise engeli bireylerin toplum için işlevsel olmasını rehabilitasyon süreci ile çözmeye çalışacaktır. Modern toplumda tıbbın bu sürece dâhil olması engellileri, “üretken olmayan”, “işe yaramaz”, “hazır yiyici” ve ancak tedavi ve rehabilitasyon ile topluma katılabilecek olanı işaret eden sosyal anlamlandırmalar ile karşılaşmasını sağlamıştır. Bu sosyal anlamlandırmaların, modern toplumdaki karşılığı da yine ötekileştirme sürecine işaret etmektedir. Çünkü modern toplumun üretkenliği işaret eden temel sosyal değerleri bazında bir bireyi hasta, tedavi ya da rehabilite edilmesi gereken şeklinde tanımlamak, onu üretemez ya da işe yaramaz olarak tanımlamakla eş değerdir.

Modern toplumların yaşadığı farklı değişim ve dönüşümlere paralel olarak ortaya çıkan Sosyal model ise tıbbi bakışa karşı çıkmakta ve engelliliği bireysel ve tıbbi alandan toplumsal alana taşımaktadır. Engelliliğe toplumsal alandan bakan sosyal modelin, engelliliği toplumun sorumluluğu olarak görmeye başlamasıyla birlikte, toplum içinde engellilere yönelik dezavantajlı girişim ve uygulamalar daha net görülmeye başlanmış ve model bunları “ayrımcılık” kavramı aracılığı ile açıklamaya çalışmıştır. Fakat burada yapılan sosyolojik bakış ve değerlendirmenin önemle işaret ettiği nokta, sosyal model kapsamında dillendirilmeye başlanan “ayrımcılık” uygulamalarının ön aşamasının “ötekileştirme” süreci olduğudur. Toplumlarda yaşanan ayrımcılık ve bunun doğurduğu sosyal sonuçlar, çok çeşitli bağlamlar barındırmasına karşın, bu çalışmada sosyolojik olarak vurgulanmak istenen, ayrımcılığın “öteki” olarak tanımlanana uygulanmasıdır. Nitekim bu makalede örnek olarak verilen nicel ve nitel verilere bakıldığında şunu vurgulamak yerinde olacaktır: Geleneksel ve modern nitelikleri bir arada barındıran toplumumuzda, engellilere yönelik sosyal anlamlandırmalar, yine bu geleneksel-modern birlikteliğini gösterir niteliktedir. Engelli bedenlerin ve engelliliğin “Allah’ın bir sınavı”, “günahın kefareti”, “günahın cezası”, “kötülüğün sonucu”, “tekin olmayan”, vb. gibi sosyal anlamlandırmalar, adı geçen dinsel-geleneksel sosyal anlamlandırmalardandır.

Engellilere ilişkin “işe yaramaz”, “hazır yiyici” vb. gibi sosyal anlamlandırmalar ise modern toplumlarda, özellikle tıbbi bakışın yukarıda bahsedilen tıbbi açıdan işlev dışı şeklindeki tanımlamalarının etkisiyle, yaygınlaşmış ve bedensel engellerin işe alımda tercih edilmemesi, ayrı okullarda okutulması, sosyal ortamlara dâhil edilmemesi gerektiği, vb. gibi gizli olumsuz sosyal tutumları ortaya çıkarmış ve yaygınlaştırmıştır.

Adı geçen bu sosyal anlamlandırmaların, bir bütün olarak, somuttaki yansıması olan olumsuz / gizli sosyal tutum ve davranışlarının sonuçları ise eğitim, işe alma, sosyal-kamusal alanlara erişimde zorluk yaşama, sosyal olarak

tanınmama ve kabul edilmeme vb. gibi çok çeşitli alanlarda karşılaşılan sosyal görünümüdür. Sosyal modelin ayrımcılık uygulamaları olarak tanımladığı bu görünüm, toplum içinde ötekileştirilme süreçlerinin işletildiğine işaret etmektedir. Engellilerin kendilerini eğitim, ekonomi, sosyal vb. gibi alanlarda dışlanmış ve ayrımcılık ile sosyal damgalara maruz kalmış olarak hissetmeleri, hem ötekileştirilme sürecinin içine dâhil edildiklerinin hem de bunun onlar tarafından hissedildiğinin / anlaşıldığının bir kanıtıdır.

Son söz olarak, engelliliği bir ötekilik süreci olarak analiz etmek, iki açıdan çok önemlidir. İlki, ayrımcılık uygulamalarının sosyolojik olarak özüne inilmesine ve analiz edilmesine olanak sağlayacaktır. İkincisi ise engellilik durumunun hem sosyal algılanmasında hem de toplumsalın çeşitli kesimlerinde (akademik, sivil toplum, bürokrasi-siyasi aktörler vb.) sosyal farkındalığın geliştirilmesi ve bu farkındalık üzerinden çeşitli sosyal ve siyasal sorumluluk alanlarının belirlenmesinde faydalı olacaktır. Zira daha derin sosyolojik analizler ve bu analizlere dayalı sosyal farkındalığı arttırma hedefli pratik uygulamaların her alanda yürürlüğe girmesi, toplumsal alanda engelliğe ilişkin görünürlüğü arttıracak ve toplumsal alanda engelliliğe ilişkin ötekilik boyutunun zayıflamasını sağlayacak önemli adımların başında gelecektir.

Kaynaklar

- ASLAN, M., ŞEKER, S. 2011, "Engellilere Yönelik Toplumsal Algı, Siirt Örneği," www.sosyalhaklar.net/2011/bildiri/aslan-seker.pdf, Erişim Tarihi: 10-07-2012.
- BAMPI, L.N. da Silva, GUILHEM, D., ALVES E.D., 2010, "Social Model: A New Approach of the Disability", *Latino-Am.Enfermagem*, Jul-Aug:18 (4), Brazil.
- BARNES, Colin, 1985, "Discrimination Against Disabled People", <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 07-07-2012.
- BARNES, Colin, 1991, "Discrimination: Disabled People And The Media". <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 07-07-2012.
- BAUMAN, Z., 2003, *Modernlik ve Müphemlik*, İstanbul: Ayrıntı yay.
- BAUMAN, Z., 1998 *Postmodern Etik*, İstanbul: Ayrıntı yay.
- BORSAY, A., 1997, "Personal Trouble or Public Issue? Towards a Model of Policy For People With Physical And Mental Disabilities." *Disability Studies: Past Present and Future* (edit: L. Barton&M. Oliver), Leeds: The Disability Pres., <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 08-07-2012.
- CAPRA, F.,1992, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, İstanbul: İnsan yay.

- COLEMAN, L. M., 2006 “Stigma: An Enigma Demystified” *The Disability Studies Reader*, (edit: Leonard Davis), New York: Routledge.
- DE BEAUVOIR, Simone, 1949, “Woman as Other” <http://www.marxists.org/reference/subject/ethics/debeauvoir/2ndsex/introduction.htm>, Erişim Tarihi: 03-07-2012
- FINKELSTEIN, V., 1980, “Attitudes and Disabled People: Issues for Discussion”, *Post-Experience Courses Unit*, The Open University, Great Britain, World Rehabilitation Fund., <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 10-07-2012.
- GOFFMAN, E., 2006, “Selections from *Stigma*”, *The Disability Studies Reader*, (edit: Lennard J. Davis), New York: Routledge.
- HUNT, P., 1996, “A Critical Condition.” <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 11-07-2012.
- JERVIS, J., 1999 *Transgressing The Modern, Explorations in the Western Experience of Otherness*, USA: Blackwell.
- MORRIS, J., 2005, “Independent Living: The Role of Evidence and Ideology in the Development of Government Policy.”, <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 05-07-2012.
- NAZLI, A., 2012, “I’m Healthy”: Construction of Health in Disability” *Disability and Health Journal*, Volume 5, Issue 4.
- OLIVER, M., 1983, “The Politics of Disability”, <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 04-07-2012.
- OLIVER, M., 1990, “The Individual and Social Models of Disability”, <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 05-07-2012.
- ÖZİDA, 2002, “Özürülüler Araştırması”, Ankara: Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı.
- ÖZİDA, 2009, “Toplum Özürülülüğü Nasıl Anlıyor?” Ankara: Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı.
- ÖZİDA, 2010, “Özürülülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması,” Ankara: Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı.
- SCHNAPPER, D., 2005, *Sosyolojik Düşüncenin Özünde Öteki ile İlişki*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yay.
- SENNETT, R. (2006) *Ten ve Taş, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, İstanbul: Metis yay.
- STGM, 2007 (Sivil Toplum Geliştirme Merkezi) “Hep Yenik Başlama Duygusu, Türkiye’de Ayrımcılık Uygulamaları: Mağdurlar Ve Uzmanlar Anlatıyor”, (edit: İ. Aktan), , İstanbul: Odak Ofset.

STIKER, H. J., 2002, *A History of Disability*, USA: Michigan Univesity Press.

TURNER, B.S., 1995, *Medical Power and Social Knowledge*, London: Sage Pub.

TURNER, B.S., 2001, *The Body & Society*, London: Sage Pub.

Türk Dil Kurumu: <http://www.tdk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 03-07-2012.

ZARB, G., 1995 "Modelling the Social Model of Disability" <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 01-07-2012.

PETER L. BERGER VE THOMAS LUCKMANN'IN "GERÇEKLİĞİN SOSYAL İNŞÂSI" TEORİSİ VE ELEŞTİRİSİ

Peter L. Berger and Thomas Luckmann's theory of "the Social Construction of Reality" and Its Critique

Bekir BALKIZ*
Vefa Saygın ÖĞÜTLE**

Abstract

In this paper firstly the essential points of sociological theoretical apprehension that put forth by Peter L. Berger and Thomas Luckmann in their work "Social Construction of Reality" are being held in general. Secondly, Critical Realists' (especially Bhaskar's), Peter Hamilton's and others' critiques that coincide with on the same path in contrast with the societal theory mentioned above are being recounted and evaluated.

Keywords: Social construction of reality, Institutionalization, Legitimation, Subjective reality, Objective reality, Symbolic universe, Power relations.

Özet

Bu makalede Peter L. Berger ve Thomas Luckmann'ın "Gerçekliğin Sosyal İnşâsı" adlı çalışmalarında ortaya koydukları sosyolojik teori anlayışının temel kabûlleri ana hatlarıyla tasvir edilecektir. Yazının ikinci kısmında ise bu toplum teorisine karşı, Eleştirel Realist düşünürlerin (bilhassa Bhaskar'ın), Peter Hamilton'ın ve diğer eleştiricilerin aynı güzergâh üzerinde buluşan eleştiri ve analizleri aktarılacak ve değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gerçekliğin sosyal inşâsı, Kurumlaşma, Meşrûlaştırma, Öznel gerçeklik, Nesnel gerçeklik, Sembolik evren, Güç ilişkileri

---

*Yrd.Doç.Dr. Ege Üni. Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

**Arş.Gör.Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üni. Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü

Giriş

Sosyal düşünce tarihini toplum-birey ilişkisi adıyla belki de yüzyıllardır meşgul eden sorunsal, sosyolojikleştirilmiş formuyla yapı-fâil ilişkisi şeklinde tezahür etmiştir. Bilindiği üzere, sorunsalın her iki tarafında konumlanan kadim gelenekler bulunmaktadır: Bir yanda klâsik ifadesini Durkheim'ın “olgu” tanımında, programatik anlamını ise yapısal-işlevselcilikte bulan “nesnelci” gelenek, öte yanda ise “anlam/anlama” teması etrafında Weber'in teorisinde ve sonraki hermeneutik, fenomenolojik vs. yaklaşımlarda cisimleşen “öznelci” gelenek.

1960'lı yılların bilhassa ortalarından itibaren, bu birbirinden tamamen ayrı iki araştırma gündeminin varlığının sosyoloji açısından bir sorun teşkil ettiği görüşü ağır basmaya başlamıştır. Nitekim bugüne kadar da varlığını sürdüren temel eğilim, bu iki geleneğin ve bunlardan doğmuş araştırma gündemlerinin verimli yanlarını sentezleyecek bir teorik çerçeve inşa etme yönünde olmuştur. Tam da bu noktada Peter L. Berger ve çalışma arkadaşlarının yaptığı çalışmaların paradigmatik bir etkiye sahip olduğu söylenmelidir. Nitekim daha sonra “inşâcılık” olarak da adlandırılacak olan ve yazımızın konusunu teşkil eden bu teorik öneri, yapı ile fâil arasındaki “diyalektik”e dikkat çeken yapısıyla, günümüze dek pek çok yazar ve araştırmacıya ilham kaynağı olmuştur.¹

Aşağıdaki metnin ilk kısmı, bu teorik çerçevenin temel kavramlarının, bunlar arasında kurulan ilişkilerin ve bir bütün olarak önerilen teorik sistemin serimlenmesine ayrılmıştır. Berger kendi teorik kavrayışını geliştirirken gerek tek başına gerek çalışma arkadaşlarıyla birlikte eserler vermiştir;² ancak bu kısımda, yarattığı paradigmatik etki gereği, Thomas Luckmann'la birlikte yaptıkları çalışma (Berger ve Luckmann, 2008) temel alınmıştır. İkinci kısımda ise, bu teorik çerçeveye yöneltilmiş belli başlı eleştirilere odaklanılmıştır. Aktarılan eleştirilerin ortak noktası, Berger'in “diyalektik” yaklaşımının gerek genel sistematiğine gerek empirik yeterliliğine gerekse de politik yönelimine yönelik çarpıcı içerimler barındırıyor olmalarıdır.

Berger ve Luckmann'ın oluşturduğu teorik çerçeve, farklı alanlardan pek çok sosyolog ve sosyal bilimciyi etkileyen yapısıyla, kuşkusuz bugün de önemini korumaktadır. Nitekim pek çok araştırmacı, araştırmalarının kavramsal çerçevelerini oluştururken bu inşâcı teorik yapının pek çok unsurundan hâlen yararlanmaktadır. Bununla birlikte, Berger ve Luckmann'ın teorisinin sistematik

¹ Nitekim daha sonraki önemli girişimler olarak, Anthony Giddens ve kısmen Pierre Bourdieu tarafından oluşturulan teorik çerçeveler de “inşâcılık” başlığı altında değerlendirilmiştir. Kuşkusuz zikredilen isimler arasında önemli farklar sözkonusudur; gelgelelim yapı-fâil ilişkisi sorunsalını algılama tarzı ve bu ikisi arasındaki “diyalektik”e yapılan vurgu açısından belirli bir süreklilik bulunmaktadır.

² Örneğin bkz. Berger, 1993; Berger ve Luckmann, 2008; Berger ve Pullberg, 1966.

olmaktan ziyade eklektik olduğuna, sosyal teoriden ziyade sosyal felsefe alanına dâhil olduğuna ve toplumsalın oluşumunda güç/iktidar mekanizmalarının rolünü görmezden gelmesi sebebiyle ciddi bir muhafazakâr toplum tahayyülüne dayandığına dair aktaracağımız eleştirileri ciddiye almak gerekir. Dolayısıyla elinizdeki yazının temel amacının, oluşturulacak araştırma programlarında ve empirik çalışmalarda bu inşâcı çerçeveyi koşulsuzca ve sorgulamaksızın kullanmanın yaratacağı sıkıntılara dikkat çekmek olduğu söylenebilir.

Gerçekliğin Sosyal İnşâsı Teorisi

Sosyolojide, bütünlüklü bir teoriye ulaşmak amacıyla, kadim gelenekleri sentezlemeye dönük bir çabanın yaygın olduğu malûmdur. Sosyoloji tarihi içerisinde "sosyolojinin kurucu babaları"nın Durkheim, Weber ve Marx olduğu kabul edildiğinden bu yana, sözkonusu sentez çabalarına bilhassa bu üç figürün konu edilmesi bu yüzden şaşırtıcı değildir. Nitekim Peter L. Berger ve Thomas Luckmann da, "Gerçekliğin Sosyal İnşâsı" adlı çalışmalarında, kendi sosyolojik teori anlayışlarını bu minvalde net bir biçimde sergilerler. Onlar, kendi teorik yolculuklarında, sosyolojideki iki temel fikri kerteriz olarak seçerler: Durkheim'in "sosyal olguları şeyler gibi inceleyin" kuralı ve Weber'in "sosyoloji açısından... bilme nesnesi, eylemin öznel anlam-bileşimidir" düsturu. Berger ve Luckmann'a göre bu iki ifade birbiriyle çelişmez. Bu demektir ki toplum, hem nesnel bir olgusalığa sahiptir hem de öznel anlamı ifade eden eylem vasıtasıyla ifade edilir. Şu hâlde sosyolojik teorinin temel sorusu şu olmalıdır: "Öznel anlamların nesnel olgular *hâline gelmesi* nasıl mümkündür?" ya da "İnsanî faaliyetin bir şeyler dünyası üretebilmesi nasıl mümkündür?" (Berger ve Luckmann, 2008: 28). Berger ve Luckmann'ın bütün çalışması, temel bir anlamıyla, bu sentezi oluşturma çabası olarak okunabilir. Bir başka deyişle; birbiriyle çelişiyormuş gibi duran şu üç önermeyi birden kapsayacak bir sosyolojik teori oluşturmak, onların en temel derdidir: "*Toplum, insanî bir üründür. Toplum, nesnel bir gerçekliktir. İnsan, sosyal bir üründür*" (Berger ve Luckmann, 2008: 92).

Berger ve Luckmann bu sentez çabalarını Schutz'un fenomenolojik sosyolojisi temeline oturtur. Bu anlamıyla genelde sosyoloji, özelde ise bilgi sosyolojisi, onlara göre, bir toplumda 'bilgi' olarak kabûl edilen her şeyle, yani ele alınan toplumun ortakduyusal bilgisiyle, kısacası o toplumun "sosyal bilgi stoku"yla ilgilenmek zorundadır. Dolayısıyla öznel anlamların nesnel olgular hâline gelmesini sağlayan temel teorik hamlenin dayanağı, Schutz'un deyişiyle, "ortakduyu düşünüşüne ait tipleştirmeler"dir. Bunlar, "olduğu-gibi-kabûl-edilmiş" gündelik hayata ilişkin olarak üretilir ve kuşaktan kuşağa aktarılırlar. Berger ve Luckmann, gündelik hayatın gerçekliğini, bu gerçekliğin temelleri hakkında sorgulamada bulunmaksızın, teorik ilke gereği "olduğu gibi kabûl ederler". Zira

onlara göre bizzat insanlar, gündelik hayatın gerçekliğini gerçeklik *olarak* olduğu gibi kabûl etmektedirler. Bu anlamıyla gündelik hayat, “kendiliğinden-aşikâr” bir nitelik arz eder ve onunla karşılaştırıldığında tüm diğer gerçeklikler ancak “sınırlı anlam alanları” ya da “anlam iç-bölgeleri” olarak var olabilirler.

Dolayısıyla Berger ve Luckmann, gerçekliğin sosyal inşâsını temel olarak dışsallaştırma, nesnelleşme ve içselleştirme sosyal diyalektiği içerisinde kavrarlar. Bu anlayış içerisinde toplum önce “nesnel/objektif gerçeklik olarak” sonra da “öznel/sübjektif gerçeklik olarak” karşımıza çıkar.

Toplumun nesnel gerçeklik olarak karşımıza çıktığı süreci, Berger ve Luckmann, iki sosyal mekanizmayı temel alarak açıklamaya çalışırlar: Kurumlaşma ve meşrûlaştırma. Onlar, kurumlaşmanın izini antropolojide sürerek işe başlarlar. İnsanların, diğer yüksek memelilerden farklı olarak, hiçbir “türe-özgü çevre”ye, yani kendi içgüdü terkipleri tarafından katı bir biçimde yapılandırılmış hiçbir çevreye sahip olmadıkları biçimindeki antropolojik saptamadan hareket eden Berger ve Luckmann, buradan, insanın çevresiyle kurduğu ilişkiyi “dünyaya-açıklık”ın karakterize ettiği sonucuna varırlar. İnsanın içgüdüsel terkipleri, bu anlamıyla, “az-gelişmiş” olarak tanımlanabilir ki bunun en büyük kanıtı, insan yavrusunun *tamamlanmamış* bir varlık olarak dünyaya gelmesi ve cenin evresinin doğumdan sonraki yaklaşık bir yıl boyunca sürmesidir. Berger ve Luckmann bu antropolojik çıkarımı önemli bir sosyolojik saptamanın zemini yapar: “İnsanlaşma süreci, bir çevreyle girilen karşılıklı ilişki içerisinde vukû bulur” (Berger ve Luckmann, 2008: 73). sözkonusu çevrenin hem doğal hem de insanî bir çevre olduğu göz önüne alındığında, bu durum, insanoğlunun, doğal çevresiyle ilişkisinin yanı sıra, kendisine doğru yönelen “anamlı ötekiler”le ve buna aracılık eden spesifik kültürel ve sosyal düzenle ilişkisi içinde “insanlaştığını” gösterir: Bu sadece, insan yavrusunun hayatta kalmasının belirli sosyal düzenlemelere bağlı olduğu anlamına gelmez, aynı zamanda organizmanın gelişim yönü de sosyal olarak belirlenmiştir ve “insanî benlik” de yine bu süreç içerisinde biçimlenir. Şu hâlde Berger ve Luckmann’a göre; “sosyo-kültürel oluşumların çeşitliliğini belirleyen biyolojik olarak sabitlenmiş bir alt-katman olması anlamında bir insan doğası yoktur. Yalnızca, insanî sosyo-kültürel oluşumlara izin veren ve sınırlar koyan (dünyaya-açıklık ve içgüdü yapısının yoğrulabilirliği gibi) antropolojik sabitler anlamında bir insan doğası sözkonusudur” (Berger ve Luckmann, 2008: 74). Tüm bunlardan hareket edildiğinde, insanın kendini-üretmesinin daima ve zorunlu olarak sosyal bir teşebbüs olduğu, dolayısıyla *homosapiens*’in daima ve eşit ölçüde *homo socius* olduğu sonucuna varılır.

İnsan davranışının ve bir bütün olarak insanî dünyanın istikrârını sağlayan şey, diğer yüksek memelilerden farklı olarak, insanın kendi organizmasının yapısı olmadığına göre, bu durumda, insanî düzenin empirik olarak mevcut istikrârının nereden kaynaklandığı sorusu kendini gösterir. Berger

ve Luckmann bu soruya iki düzeyde cevap vermeye çalışır. İlki, verili bir sosyal düzenin her türlü bireysel organizma gelişiminden önce gelmesidir. Bu demektir ki; insanın biyolojik terkinde var olan dünyaya-açıklık sosyal düzen tarafından geçersiz kılınır ve böylelikle, her ne kadar hayvanlar âlemindeki gibi değilse de, bir dünyaya-kapalılığa dönüştürülmüş olur. İnsanî yaşama istikâmet ve istikrar kazandıran şey sosyal düzenin bu özelliğidir. Buradan hareketle, sosyal düzenin nasıl ortaya çıktığı şeklinde daha genel düzeydeki bir soruya varılır. Burada Berger ve Luckmann, temel teorik yönelimlerine uygun bir tavır alırlar: Sosyal düzen, ilk düzeyde, insanların içine doğdukları bir *nesnellik* olarak tanımlanmasının ardından, bu genel düzeyde, *insanî bir ürün*, süregiden bir insanî üretim olarak karşımıza çıkar. Bu düzeyde sosyal düzen, insanın süregiden dışsallaşması esnasında üretilen bir şey hâlini alır; o, geçmiş insan faaliyetinin bir sonucudur.

Berger ve Luckmann'ın bu çıkarımlarına uygun bir "kurum" tanımı geliştirmeleri gerektiği aşikârdır. Bunun için, her insan faaliyetinin "mutatlaşma"ya (alışkanlık hâline gelmeye) tâbi olduğu argümanını geliştirirler. Mutatlaştırmanın önemli işlevlerinden birisi de, gündelik eylemlere istikâmet ve istikrar sağlamasıdır. Berger ve Luckmann, gündelik hayat içindeki mutatlaşmış eylemleri ve bunlardan türeyen karşılıklı tipleştirmeleri kurumlaşmanın temelini yerleştirirler: "Ne zaman ki mutatlaştırılmış eylemlerin fâil tipleri tarafından karşılıklı bir biçimde tipleştirilmesi sözkonusu olur, o zaman kurumlaşma vukû bulur. Farklı bir biçimde söylersek, böylesi her tipleştirme bir kurumdur" (Berger ve Luckmann, 2008: 82). Burada aynı zamanda fâillerin de tipleştirildiği vurgulanır.

Berger ve Luckmann'ın buradaki temel motiflerinin, eylemlerin fâiller tarafından karşılıklı öngörülebilirliği olduğuna dikkat çekmek gerekir. Başka bir deyişle onlar, dengeye ve istikrâra dönük neredeyse doğal bir itkinin var olduğunu düşünmekte ve mutatlaştırma ve rutinleşme pratiklerinin hem özne-içi hem de özneler-arası anlamda psikolojik gerilimi azaltıcı işlevini sosyal kurum ve rollerin oluşumunun kaynağı hâline getirmektedirler. Nitekim kurumların kaostan kaçınma ve istikrar arayışının/ihtiyacının bir sonucu olduğuna hükmeden bu denge-merkezli kurum kavrayışı, birazdan ele alınacağı üzere kimi düşünürler tarafından (örneğin bkz. Hamilton, 1977), muhafazakâr bir karaktere sahip olduğu gerekçesiyle eleştirilecektir.

Kurumların oluşumunu farazî iki birey arasındaki etkileşimden ve buradan doğan tipleştirmelerden hareketle açıklayan Berger ve Luckmann'a göre, bu karşılıklı etkileşim içerisinde oluşan tipleştirmeler ve kurallar, bir sonraki kuşağa aktarılmalılarıyla birlikte, birer kurum hâlini alırlar. Zira bunlar, bir sonraki kuşağın karşısına, kendilerinin yaratmadığı, dışsal nesnellikler olarak çıkarlar. Artık bunların, yeni kuşağın rıza göstermesi için meşrûlaştırılmaları ve sonra da bu kuşak tarafından sosyalizasyon aracılığıyla içselleştirilmeleri

gerekecektir. Başka bir deyişle; farazî iki birey arasındaki etkileşimin sonucu olan “işte yine yapıyoruz”ların, yeni kuşak açısından “bunlar böyle yapılır” hâline gelmesi gerekecektir.

Berger ve Luckmann'ın söylemi bu noktadan itibaren Durkheimci bir hâl alır. Zira bu şekilde oluşmuş olan kurumlar, yeni kuşak tarafından dışsal, nesnel ve zorlayıcı birer gerçeklik olarak tecrübe edilir.³ Kurumlar artık *oradadırlar* ve yeni kuşak bunları içselleştirme problemiyle karşı karşıyadır. Aynı şey rollerin ikili bir perspektiften analizi için de geçerlidir (Berger ve Luckmann, 2008: 115). İlk perspektifte roller, kurumsal olarak nesnelleşmiş bilgi kümelerinin kurumsal temsilleri ve dolayimleri olarak görünür. Bu perspektif, “toplum ancak bireyler ona dair bir bilinç taşıdığı için vardır” ilkesini yankılar. İkinci perspektifte ise her bir rolün sosyal olarak tanımlanmış bir bilgi parçasını içinde taşıdığı görünür. Bu ise, “bireysel bilinç sosyal olarak belirlenmiştir” önermesinde anlamını bulur.

Diğer yandan, bu şekilde oluştuğu tasarlanan kurumsal dünya, meşrûlaştırılmaya, yani “izah edilebileceği” ve “haklılaştırılabileceği” yollara gereksinim duyar. Zira bu dünyanın gerçekliği, yeni kuşağa biyografik bir hatıra olarak değil de bir gelenek olarak ulaşması anlamında tarihsel bir gerçekliktir. Yeni kuşakların, bu kurumların anlam ve varlık sebeplerine kendi biyografileri içerisinden varmaları mümkün değildir; bunun için farklı meşrûlaştırıcı formüller geliştirilmeli, bir “meşrûlaştırmalar şemsiyesi” oluşturulmalıdır. Bu noktada Berger ve Luckmann, yeni kuşağın riâyet problemine bağlı olarak, burada ayrıntısıyla aktarılmayacak bir meşrûlaştırmalar sistematiği geliştirmeye girişirler. Dilin üzerinde yükselen ve verili kurum ve rollere hem bilişsel bir geçerlilik (“izah etme”) hem de normatif bir itibar (“haklılaştırma”) kazandıran meşrûlaştırmalar binası, başta dinler olmak üzere sembolik evrenlerin inşâsından, bu sembolik evrenlerin idâmesini sağlayan kavramsal aygıtların ve sosyal örgütlenmenin mâhiyetine dek uzanır. Sosyal düzen karmaşıklaştıkça, meşrûlaştırıcı şemsiyenin daha da sofistike bir hâl aldığı görülür; oluşan sembolik evrenler, en kişisel durumları dahi kapsayacak derecede uzmanlaşma eğilimine girerler ve tarihsel süreç içerisinde büyücülerden din adamlarına ve bilim insanlarına dek uzanan ve bunların sahip oldukları bilginin gittikçe karmaşıklaşıp ezoterikleştiği bir uzmanlar ordusu oluşur.

Toplumun “nesnel gerçeklik” olarak varlığı, Berger ve Luckmann'ın teorisinde böylece tanımlanmış olur. Onlar, bundan sonra toplumun “öznel gerçeklik”ini açıklamaya girişirler. Nesnel gerçekliğin içselleştirilme süreci üzerine yoğunlaştıkları kısımlarda temel referans noktalarının sosyal psikoloji ve özellikle de Mead'in teorisine olduğu görülür. “İçselleştirme”, Berger ve Luckmann'ın teorisinde tam olarak şu anlama gelir: “Nesnel bir olayın

³ Bu kurum anlayışı aslında Emile Durkheim'in “olgu” tanımlamasından türetilmiştir. Bu konuda bkz. (Durkheim, 1994).

ifadelendirilmiş bir anlam olarak, yani bir diğer kişiye ait olup tam da bu yüzden benim için öznel bakımdan anlamlı hâle gelen öznel süreçlerin bir tezahürü olarak dolaysızca kavranması ya da yorumlanması" (Berger ve Luckmann, 2008: 190).

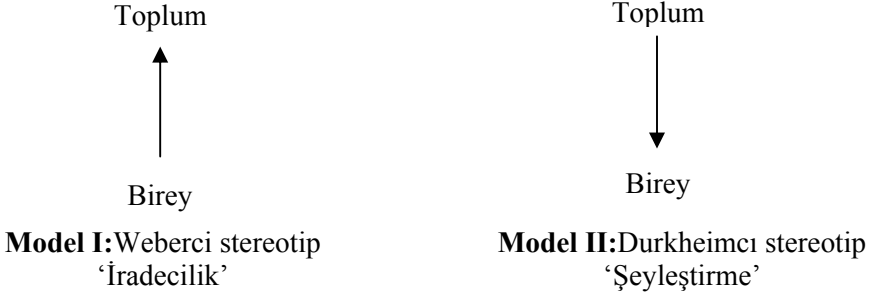
İçselleştirmeyi sağlayan ontogenetik süreç sosyalizasyondur. Berger ve Luckmann, sosyalizasyonu, "bireyin bir toplumun ya da toplumun bir kesitinin nesnel dünyasına kapsamlı ve tutarlı şekilde girmesi" (Berger ve Luckmann, 2008: 191) olarak tanımlarlar. Burada, sosyal psikoloji literatürüne uygun olarak, ikili bir sosyalizasyon süreci temel alınır: Birincil sosyalizasyon, bireyin çocukluk döneminde başından geçen ve çocuklukta karşılaştığı (başta ebeveynler olmak üzere) "anlamlı ötekiler" eliyle gerçekleştirilip onu toplumun üyesi hâline getiren ilk sosyalizasyondur. İkincil sosyalizasyon ise, zâten sosyalleşmiş olan bireyi kendi toplumunun nesnel dünyasındaki yeni kısımlara sokan herhangi bir sonraki süreçtir. İkincil sosyalizasyonun temel yapısının birincil sosyalizasyonunkine benzemesi gerektiğini de bu noktada eklemek gerekir. Birey, birincil sosyalizasyon sürecinde, ötekilerin hem rol ve tutumlarını hem de içinde yaşadıkları dünyayı benimser ve böylelikle bir kimlik edinmeye başlar. Anlamlı ötekiler vasıtasıyla edinilen kurallar genelleştirildiği, yani "Annem buna kızar"dan "Herkes buna kızar"a geçildiği durumda sosyalizasyonun kat'i bir safhası olan "genelleştirilmiş öteki"ye ulaşılmış olur. Artık toplum, kimlik ve gerçeklik, öznel bakımdan, aynı içselleştirme süreci içerisinde somutlanmıştır ve bu, dilin içselleştirilmesiyle eşzamanlıdır.

Pek çok toplum açısından, birincil sosyalizasyonun tek başına yeterli olmayacağı aşikârdır. Bunun için, kurumsal ya da kurum-temelli "alt-dünyalar"ın da içselleştirilmesi, yani ikincil sosyalizasyonlar gereklidir. Bu, aynı zamanda, işbölümünün bilgisinin ve "role-özü bilgi"nin de edinildiği süreçtir. Birincil sosyalizasyonun duygu-yoğun yapısı burada yerini resmîyete ve anonimliğe bırakır: "Kişinin annesini sevmesi gerekir ama öğretmenini sevmesi gerekmez" (Berger ve Luckmann, 2008: 206). Kuşkusuz birincil ve ikincil sosyalizasyon süreçlerinde içselleştirilen öznel gerçekliklerin nesnel gerçekliklerle simetrisini korumak (yani "başarılı sosyalizasyon"u sağlamak) için birtakım gerçeklik-idâmesi prosedürlerinin geliştirilmesi gerekir. Berger ve Luckmann'a göre gerçeklik-idâmesinin iki genel tipi arasında bir ayırım yapmak mümkündür: Rutinin-idâmesi ve krizde-idâme. Bunlardan ilki içselleştirilmiş gerçekliği gündelik hayatta, ikincisi ise kriz durumlarında idâme ettirmek için düzenlenmiştir. Her iki durumda da öznel gerçekliğin idâme ettirilmesi, hem meşûlaştırıcı şemsiyeye hem de spesifikmakûlleştirme yapılarına sıkı sıkıya bağlıdır. Diğer yandan, bilhassa ikincil sosyalizasyonun yaşam boyu süren varlığı öznel gerçeklikteki (kökten ya da değil) pek çok dönüşümü de beraberinde getirir. Berger ve Luckmann'ın sentezleyici yaklaşımı, burada bir

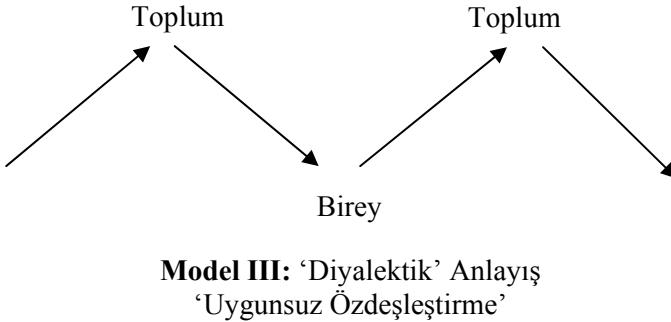
kez daha içselleştirme ile sosyal yapı arasındaki ve ayrıca organizma (doğa) ile kimlik (toplum) arasındaki ilişkilere dönük anlayışlarında da kendini gösterir.

Eleştirel Realistlerin Eleştirisi

Bu yaklaşıma yönelik temel eleştirel-realist eleştiri, bu akımın kurucu figürü olan Roy Bhaskar'dan gelmiştir. Bhaskar'a göre sosyolojik teori ana hatlarıyla iki kampa ayrılabilir: "Bir yanda, bilhassa Weber tarafından temsil edilen ve sosyal nesnelere yönelimsel ya da anlamlı insan davranışının sonuçları olarak (ya da bunlar tarafından teşkil edilmiş olarak) gören kamp; diğer yanda ise, Durkheim tarafından temsil edilen ve sosyal olguları bireye dışsal ve zorlayıcı olarak, kendi bağımsız yaşamlarına sahip şeyler olarak gören kamp" (1998: 31). Bu iki temel yaklaşım şu şekilde gösterilebilir:

Berger ve Luckmann, Bhaskar'a göre, toplum ile kişi arasında diyalektik bir ilişki olduğu varsayımına dayanarak, bu çatışan perspektifleri sentezleyebilecek genel bir model üretmeye girişirler. Bu modele göre toplum, toplumu yaratan bireylerden oluşur; başka bir deyişle toplum, sürekli bir diyalektik içerisinde, toplumu üreten bireyler üretir. Bhaskar bu modeli şöyle şekillendirir (1998: 32):

Berger ve Luckmann'ın yukarıda aktarılan sentez çabalarıyla oluşan şema, Bhaskar'a göre ilk bakışta, hem sosyal hayatın öznel ve yönelimsel veçhelerinin hem de sosyal olguların dışsallığının ve zorlayıcı gücünün hakkını veriyor gibi görünebilir. Nitekim Berger ve Luckmann'ın oluşturdukları şemaya göre "toplum, insanların bir nesnelleştirmesi ya da dışsallaştırmasıdır. Ve insanlar da, kendi rolleri içerisinde, toplumun bilinçte içselleştirilmesine ya da yeniden-temellük edilmesine tekabül ederler" (Bhaskar, 1998: 33). Berger ve Luckmann'ın gerçekleştirmeye yöneldikleri sentez bu şekilde tamamlanmış olur. Ancak dikkatle bakıldığında, burada önemli bir gerilim sözkonusudur: Kurumların ve rollerin oluşma ve edinilme süreçlerini *iradeci* bir dille anlatan Berger ve Luckmann, oluşma ve edinilmelerinden sonraki durumu açıklamak için birden *şeyleştirici* bir dile döner. Nitekim şeyleşmeyi, yani hem kurumların hem de rollerin şeyleşmesini sosyal hayatın idâmesi için zorunluluk olarak görürler. Böyle yaparak Weber ve Durkheim'in teorilerini sentezlediklerine inanırlar. Oysa ki tam da bu çabaları, Bhaskar tarafından, eklektik olduğu, diyalektiği bir söz oyununa indirgelediği ve "bir yandan sosyal yapı anlayışımız açısından iradeci bir idealizmi, diğer yandan ise kişilere dönük anlayışımız açısından mekanik bir belirlenimciliği teşvik" etmesi sebebiyle, sosyal teorinin iradecilik ve şeyleştirme problemlerini çözmek yerine bir arada yeniden ürettiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Berger ve Luckmann'ın yaptığı, Bhaskar'a göre, iradecilik ile şeyleştirmenin hatalarını birleştirmekten ibarettir: Oysa ki "kişiler ve toplum (...) 'diyalektik olarak' ilişkili değillerdir. Aynı sürecin iki ayrı uğrağını teşkil etmezler. Bilâkis bunlar, kökten farklı türde şeylere atıfta bulunurlar" (Bhaskar, 1998: 33). Nitekim bu eleştirileri, Bhaskar'ı, toplum ile kişi arasındaki bağıntıya dair başka bir model (dönüşümsel etkinlik modeli) üretmeye yöneltecektir.

Yine eleştirel realist akım içerisindeki önemli sosyal bilimcilerden olan Margaret S. Archer'ın, "yapı ve fâil problemi"ni tartıştığı ve son dönemde kaleme aldığı bir makalesinde, bu problemin "ne"liğine dair popüler çözüm iddiasına yönelttiği eleştiri (Archer, 2007: 17-18) Berger ve Luckmann'ınınşâcı yaklaşımına doğrudan uygulanabilir. Yapı ile fâil arasındaki ilişki sorununa verilen popüler cevap Berger ve Luckmann'ın da yöneldiği görülebilecek basit bir manevraya dayanır ki buna göre sözkonusu problem, yapı ile fâili aynı paranın iki yüzü olarak (Bhaskar'ın deyişiyle, aynı sürecin iki uğrağı olarak) görmek suretiyle aşılabilir. Archer'a göre sözkonusu ayırımı bu şekilde aşmak, "yapılar" ile "fâiller"in ontolojik olarak ayrılamayacağını kabûl etmek demektir. Çünkü her biri bir diğerinin oluşumuna katılmaktadır ve o hâlde bunları, karşılıklı biçimde birbirlerini oluşturan iki ögenin bir amalgamı olarak görmek ve incelemek gerekir. Tek bir hamlede tüm zorlukların geride bırakılabileceği iddia edilmektedir. Oysa ki Archer'a göre; "yapı" ve "fâillik" birbirinden ayrılamaz olarak kavramsallaştırılırlarsa, ki karşılıklı birbirlerini inşâ ettikleri iddiası bu anlama gelir, bu durumda sözkonusu terimlerin ayrı içeriklerinin

bulanıklaştırılması sonucu, zorunlu olarak bizzat refleksivite olanağı dışlanmış olacaktır. Çünkü eğer bu ikisi bir amalgam ise, bu durumda bir kişinin ya da bir grubun kendi sosyal koşulları ya da sosyal bağlamı üzerine nasıl eleştirel ya da yaratıcı bir düşünüm geliştirebileceğini görmek neredeyse imkânsız olacaktır. Nitekim tam da bu noktada, Berger ve Luckmann'a yöneltilen muhafazakârlık eleştirisinin gündeme geleceği fark edilecektir.

Peter Hamilton'ın Eleştirisi

Knowledge and Social Structure (Bilgi ve Toplumsal Yapı) adlı eserinde Peter Hamilton, Berger ve Luckmann'ın gerçekliğin sosyal inşâsı teorisine yönelik olarak bazı bakımlardan eleştirel realistlerin eleştiri ve analizleriyle paralellik sergileyen tespitlerde bulunur.

Daha evvel Berger ve Luckmann'ın *Gerçekliğin Sosyal İnşâsı* adlı çalışmalarında Durkheim, Weber ve Marx'dan hareket ederek oluşturmaya çalıştıkları teorik sentezi Schutz'un fenomenolojik sosyolojisinin temelini oturttuklarını belirtmiştik. Hamilton, ilk olarak bu tutarlılaştırma çabasının bir tür eklektizmle sonuçlandığını öne sürer (Hamilton,1977:137). Ona göre bu yaklaşımın teorik düzeyde bütüncü yöntemi, bir teori olarak zayıflıklar içermesinin temel nedenlerinden birisini oluşturmaktadır. Zira onlar, Weber, Marx, Durkheim ve kısmen Mead'ın görüşlerini uzun bir teorik gezintiden sonra ve üstünkörü bir şekilde teorik sentezlerine dâhil etmişlerdir. Bu durumun bizi, onların eserlerindeki temel bir eksiklikle karşı karşıya getirdiğini düşünen Hamilton'a göre "bir bilgi sosyolojisi olarak onların teorisi, oldukça açık bir biçimde empirik olmayan bir teoridir: o, toplumsal teoriden ziyade toplumsal felsefenin alanı içerisinde yer alır" (Hamilton,1977: 145). Buna neden olarak da Hamilton, onların, Weber, Marx, Durkheim ve Mead'ın birbirinden farklılık arz eden teorilerini bilimsel kılan, yani kendi teorilerinin temel tezleri için empirik kanıtlar olarak referans aldıkları tüm unsurları dışarıda bırakmış olmalarını gösterir. Ancak bu başarısızlığın esas tohumunun, Berger ve Luckmann'ın kendi teorik eklektizmlerini haklılaştırmak için, fenomenolojiyi kullanmalarındaki ısrarlarında yattığını düşünen Hamilton'a göre, bu durum onları Marx, Weber ve Durkheim'in sosyolojik teorilerini, onların toplumsal gerçekliğe ilişkin tanımlamalarını eşit ölçüde kanıtlanabilir ve kullanılabilir olarak kabul etmek suretiyle, tek bir bütün haline getirebilecekleri şeklindeki bir sayılıya yöneltmiştir: " Bu teoriler arasındaki temel farklılıklar ve gerilimler, hemen hemen tamamıyla gereksiz bir bütünleştirme temelinde, basitçe göz ardı edilir veya küçümsenir ve bu sözü edilen hata, G. H. Mead'ın sosyal psikolojisinin bu bütünleştirmeye saf hâliyle olduğu gibi ilâve edilmesiyle daha da pekiştirilir" (Hamilton,1977: 145).

Bu hususta son olarak Hamilton, hem yalnızca entelektüel bilgidен ziyade her türlü bilgiyi ele almak hem de sosyolojik teoriye özgü kanallar oluşturmak için bir bilgi sosyolojisi tesis etme doğrultusundaki amacın takdire değer olduğunu vurgulasa da, bu her iki amacın, onların temel almış oldukları yaklaşımlarından dolayı gerçek anlamda yerine getirilemediğini savunur. Somut gerçekliği dışlayan ve felsefi olarak kurgulanmış bir sosyoloji anlayışını reddeden Hamilton, Berger ve Luckmann'ın çabalarını bilgi sosyolojisini 'fenomenolojik' çizgide yeniden formüle etme çabası olarak görür ve bilimi bilim yapan ölçütün, son kertede, onun sistematik ve teorik olarak kat'i anlamda sınınanabilir 'açıklamalar' ortaya koyabilmesi olduğunu düşünür: "Berger ve Luckmann'ın yapıtı, tam da bu nedenlerden dolayı 'bilim' adını almayı hak etmekten uzak gibi görünmektedir" (Hamilton,1977: 146).

Hamilton'ın en önemli eleştirilerinden biri de Berger ve Luckmann'ın gerçekliğin sosyal inşâsı teorisinde asal bir bileşen teşkil eden 'sosyal bilgi stoku'na yöneliktir. Zira oluşturduğu 'reçete bilgi'yle sosyal bilgi stoku, öznelere arası olarak inşâ edilmiş sosyal gerçekliğin her üyesine kullanılabilir tamlaştırmış bir bütünlük sunar. Başka bir söyleyişle, sosyal bilgi stoku, toplum üyelerinin yerine getirmesi gereken toplumsal rollere uygun olarak düzenlenmiş reçete bilgiler dizisinden oluşan bir yapıyı meydana getirmekte ve bu üyelere gerçekliğe dair aşinalık derecesi farklı farklı olan bir ayrımlaştırma sunmaktadır. Hamilton'ın eleştirel itirazı tam da bu noktada karşımıza çıkar. Ona göre sosyal bilgi stokunun fiilî olarak nasıl dağılım gösterdiği, yeni ilgilerin bilgi alanlarının seçiminde niçin işlev gördüğü ve geçerli bilgiye nasıl ulaşıldığı ve bu bilginin nasıl sistematize edildiği gibi üzerinde durmaları gereken noktalara geldiklerinde Berger ve Luckmann kurumsallaştırma, meşrûlaştırma ve içselleştirme konularını tartışmayı bir kenara bırakırlar (Hamilton,1977: 138,139). Başka bir şekilde ifade edersek Hamilton, sosyal bilgi stokunun toplumsal grupların ilgi/çıkarlarına göre ve bu ilgi/çıkarlardan hareketle meydana getirildiği mekanizmaları tartışmamış olmalarını Berger ve Luckmann'ın teorisinin önemli bir eksikliği olarak görür. Üstelik onlar, Hamilton'a göre, bize salt gündelik ve teknik düzeyde karmaşık bilgidен oluşan toplumsal olarak dağılımlanmış bilgi stokuna ilişkin bir görüş takdim ederler ve biz bu bilginin yapısı ve onun bir parçasını oluşturduğu toplumun sosyal yapısıyla ilişkisini sorgulama araçlarından yoksun bırakılırız (Hamilton,1977: 139). Bu eleştiriyi Hamilton açısından daha sârih hale getirirsek, Berger ve Luckmann'ın analizinde ihmâl edilen şey bilgi/güç-iktidar ilişkisinin ele alınmamış olmasıdır.

Berger ve Luckmann'ın teorisinde iradecilik ve belirlenimcilik gerilimine dikkat çeken eleştirel realistlerle aynı doğrultuda olmak üzere, Hamilton da bazı eleştirel tespitlerde bulunur. Ona göre bilginin toplumsal gelişimini toplum hakkındaki tasarımın/tasavvurun sosyal düzeni tesis etmenin yolu olduğu şeklinde bir kavramsal çerçeve içerisine oturtan Berger ve Luckmann, sosyal

gerçekliğin, kendi gerçekleştirilmesi muhtemel eylemlerine sınır koymak için aktörler tarafından inşa edildiğini söylemek durumunda kalır ki, asıl sorun da burada ortaya çıkar. Hamilton'a göre bilgi, şayet bu esasında baskıcı olan gerçekliğin bir parçası olarak işlev görürse -ki Berger ve Luckmann ısrarla bu bilginin de o gerçekliğe ait bilgi olduğunu iddia etmektedirler- insan bilinci üzerinde sınırlayıcı bir mekanizma olur. Buradan hareketle Hamilton, toplumsal gerçekliğin doğası hakkında özünde Durkheimci olan bu bakış açısının, bu yazarların kendi teorilerinde kullandıklarını iddia ettikleri Marksist 'antropoloji'yi tam ortasından ikiye böldüğünü öne sürer. Zira ona göre, önce insanın kendi sosyal ve doğal koşullarını sınırsız bir çeşitlilik içerisinde yeniden üretmede özgür olduğunu saptamak ve akabinde bu yeniden üretimi içsel ve dışsal zorlamalar -kurumsallaştırma, meşrûlaştırma ve sosyalleşme- temelinde sınır koymak, ancak budalaca bir biçimde 'diyalektik' olarak adlandırılabilir bir çelişkiye yol açar. Hamilton, bu noktada ayrıca, *Gerçekliğin Sosyal İnşası* adlı çalışmada Marksist yaklaşımdan pek fazla istifade edilmediğini öne sürer (Hamilton,1977:139).

Hamilton'ın yaptığı tasvire göre, Berger ve Luckmann'ın gerçekliğin sosyal inşası teorisinde 'farklı tiplerdeki aktörler tarafından mutataştırılmış eylemlerin karşılıklı tipleştirilmesi' demek olan kurumsallaşma temel toplumsal kontrol mekanizması olarak kabûl edilmektedir. Başka bir şekilde ifade edilirse, mutataştırılmış davranışlar başlangıçta değişime tâbi olsalar da, yeni bir kuşağa aktarılmalari durumunda kendilerini -bireye hem dışsal hem de onun üzerinde baskıcı olan- Durkheimci olgulara benzer biçimde işlevsel kılan bir 'nesnellik' elde etmiş gibi olurlar. Herhangi bir sosyal gerçekliğin yeniden üretimi, bazı aktör davranışlarının, bir ölçüde bireylere dışsal olan ve yeni bir kuşağın sosyalleştirilmesi yoluyla doğal bir şey yapılmış gibi içselleştirilebilen kurumlar biçiminde nesnelleştirilmesini zorunlu kılar. Hamilton, tasvir ettiği bu kurum ve kurumsal değişme anlayışını eleştirerek, Berger ve Luckmann'ın sosyal düzeni verili kabul etmek suretiyle kendilerini zorunlu olarak bu düzenin nasıl yapılaştırıldığı ve sürdürüldüğü meselesini tartışmakla sınırlandırmış olduklarını ileri sürer. Ona göre bu teoride neden belirli bir kurumsallaşmanın ortaya çıktığı ve bu kurumsallaşmanın sosyal aktörlerin kullanımına açık normatif davranışa ilişkin semantik bilgi yoluyla nasıl sürdürüldüğü açıklanmadan bırakılır (Hamilton,1977: 139,140).

Hamilton bu eleştirisinde, Berger ve Luckmann'ın, toplumsal yaşamın idâmesinde üstlendiği rol açısından kurumları nötr ve işlevsel olarak tarif eden yapısalcı-işlevselci kurum anlayışına bağlı kaldıklarını imâ eder gibidir. Nitekim Peter L. Berger'in din ile ilgili bir başka çalışmasında, dini kaosun tehdidine karşı dünya-kurma ve dünya-koruma işleviyle tarif ettiği analizinde de bu kurum anlayışının tezahürlerini görmek mümkündür (Berger, 1993). Bu kurum anlayışı, Hamilton'ın bahsedilen yazarların kendi gerçekliğin sosyal inşası teorilerine

Marksçı analizi pek fazla dâhil etmedikleri yolundaki eleştirisini de teyit etmektedir. Zira Marx, analizlerine verili olgusalıktan hareket ederek başlayan klasik iktisatçıları 'görünüşün ardındaki gerçeklik'i görememekle ve tarih-dışı kalmakla itham eder (bu konuda bkz. Savran,1979: 30-40). Analiz düzeyinde bu tür bir sosyolojik statükoculuğun Berger ve Luckmann'ı politik bir muhafazakârlığa sürükleyip sürüklediğini tespit etmek için başka bir çalışma yapmak gerekse de, burada Peter L. Berger'in bireysel olarak kendi teorik yönelimini "muhafazakâr hümanizm" (*conservative humanism*) olarak tarif ettiğini de hatırlatmak gerekir (bkz. Poloma,1993: 275).

Berger ve Luckmann'ın teorisine göre, kurumsal düzenin kuşaktan kuşağa aktarılması, yani devamı ona ilişkin bir meşrûlaştırmayı zorunlu kılar. Dolayısıyla onlar, sosyal aktörlerin kurumlara ilişkin bilinçlerini kendi analizlerinde odak alanlardan birisi olarak alırlar. Başka bir söyleyişle bu kurumsal yapı üzerinde, bu yapıya ilişkin bilgi temelinde verili olduğu kabûl edilen konsensüs, incelemenin asal noktalarından birisi olarak belirlenir. Tam da bu noktada Berger ve Luckmann, bilinç düzeyinde kurumsal düzenin meşrûlaştırılmasında dilin yerine getirdiği rolü tartışırlar. Ancak burada da onlar, Hamilton'a göre, işlevselci bir üslupla dilin bir gelenek havuzu olarak işlev gördüğünü ve eğer sosyal gerçekliğe dair enformasyonların aktarılması gerekiyorsa, onun böyle bir işlevi yerine getirmesinin zorunlu olduğunu ifade etmekten başka bir şey yapmazlar (Hamilton:1977: 140). Hamilton'a göre bu dil anlayışında eksik olan şey dilin hem genel olarak teorik bağlamda hem de somut bir sosyal ortamda nasıl ve niçin bu şekilde işlev gördüğüne ilişkin bütün soruların geçiştirilmiş olmasıdır. Gerçekten de onlar, Hamilton'ın da işaret ettiği gibi analizlerini geleneğin dildeki tortulaşmasını kavramaya çalışmakla, yani bu tortulaşmanın yalnızca nasıl meydana gelmiş olduğunu saptamakla sınırlandırır (Hamilton,1977: 140).

Bu işlevselci ve nötr kurum ve dil kavrayışlarının tezahürlerinden birisi de Berger ve Luckmann'ın 'sembolik evren' kavramına yükledikleri anlamda karşımıza çıkar. Hamilton'ın tasvirini esas alırsak "kurumsal düzen temelinde bütünleştirme, öncelikli hedefi bireyin yaşamını toplumsal bir dünya içerisinde nesnel olarak anlamlı kılmak olan meşrûlaştırmaya ait bir görevdir. Kurumsal düzen, bireyin kendisi sayesinde anlam bulduğu ve içinde hareket ettiği bir şeye dönüşür: meşrûlaştırma, böylelikle, 'kuşatıcı bir anlam evreni' yaratır" (Hamilton,1977:141). Hamilton, Berger ve Luckmann'ın meşrûlaştırmanın 'sembolik evren' düzeyi olarak adlandırdıkları şeyin, 'Weltanschauung' (Dünya görüşü) kavramına, yani kapsamı içindeki tüm hayat alanlarını kuşatan, kültürel olarak bütünleştirici totalite kavramına çok benzeyen bir kavram olduğuna dikkat çeker. Ancak burada da Hamilton, Berger ve Luckmann'ın 'sembolik evrenler'e dair analizinin bu evrenlerin yerine getirdiği işlevleri ve nasıl çalıştıklarını tasvir etmekle sınırlı kaldığını vurgular. Nitekim onlar da bize, bütün sembolik

evrenlerin ve meşrûlaştırmaların insanî ürünler olduğunu ve bunun, onları ancak somut toplumsal bağlamlarıyla ilişkisi içinde analiz edebileceğimiz anlamına geldiğini söylerler. Bu noktada Hamilton, analize güç ilişkileri ve tahrif etme anlamında ideoloji kavramının dâhil edilmemesinin bir eksiklik olduğunu imâ ederek, sembolik evrenlerden bazılarının varlığını sürdürmesini, onları elinde bulunduran grupların dayandıkları sosyo-yapısal temelin gücüne bağlar (Hamilton, 1977:141,142).

Diğer Eleştiriler

Bu başlık altında, birkaç yazarın, Peter L. Berger ve Luckmann'ın teorik pozisyonu ile ilgili tematik olarak birbiriyle çakışan eleştirileri özetlenecektir.

George Ritzer, *Sociological Theory* (Sosyolojik Teori) adlı eserinde, gerçekliğin sosyal inşâsı teorisini değerlendirirken, Berger ve Luckmann'ın 'şeyleşme' kavramını sınırlandırılmış anlamıyla kullandıklarını belirtir ve onların şeyleşmeyi, salt öznel bir fenomen olarak tarif ettiklerini söyler. Ona göre, nesnel yapıları ihmâl etme eğilimi Berger ve Luckmann'ın meşrûlaştırmalar ya da kurumsal sisteme ilişkin açıklama ya da haklılaştırmalar meselesini ele aldıkları durumda da karşımıza çıkar. Nesnel yapılarla meşgul olmak yerine onlar nesnel yapıların mevcudiyetini tahkim etmek maksadıyla kullanılan bilgiye, başka bir söyleyişle meşrûlaştırılan yapılara değil de onların meşrûlaştırılma tarzlarına odaklanırlar (Ritzer, 1992: 391).

Ayrıca Ritzer, Berger ve Luckmann'ın öznelci ve nesnelci sosyolojileri sentezleme iddialarına rağmen, bunda başarılı olmadıklarını, çalışmalarında yapısal bir sosyoloji ihtiyacını göz önünde bulundursalar da, sosyal dünyanın neredeyse salt öznel karakterizasyonu ile meşgul olduklarını ve bu yüzden de formüle etmeye çalıştıkları 'diyalektik'in başarısız kaldığını ileri sürer. Ona göre, yapısal analiz hususunda çok güçlü olan Marksist teorinin, bu yazarların oluşturmaya çalıştıkları teorik senteze layıkıyla dâhil edilmemesi de bir eksiklik olarak görülmelidir (Ritzer, 1992: 312).

R. Gordon Kelly, *Gerçekliğin Sosyal İnşâsı*'na dair eleştirisinde, Berger ve Luckmann'ın kendi argümanlarının anahtar noktalarında Marx'ı hesaba kattıklarını tasdik eder. Meselâ ona göre "kendini üreten insan" kavramlaştırmaları, Marx'ın insan doğası anlayışına çok şey borçludur. Ayrıca onlar, Marx'ın "ideoloji" ve "yanlış bilinç" kavramlarından hareketle bilgi sosyolojisine önemli katkılarda bulunduğunu da kabul ederler. Ne var ki bu yazarlar, Kelly'e göre, Marx'ın maddi güç/iktidar ve düşünce sistemi/bilgi arasındaki ilişkiye dair analizine yalnızca geçerken değinmişler ve daha da önemlisi "yanlış bilinç" kavramını açıklamayı başaramamışlardır (Kelly, 1983: 51-52).

Barry Smart da, yukarıda aktarılan eleştirilerle paralel bir tarzda, Georg Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* adlı çalışması ile Berger ve Luckmann'ın *Gerçekliğin Sosyal İnşâsı* başlıklı çalışması arasında yaptığı bir karşılaştırmadan hareketle, ilkinde apaçık bir şekilde tarihsel süreç sorunu üzerinde durulduğu halde, ikincisinde -yazarlar kendi analizleri açısından tarihsel süreçlerle tarihsel güçler arasındaki ilişkinin farkında olsalar da- genelde bu problemin geçiştirildiğini ve neticede onların kurumsallaşma sürecine dair analizlerinin çok soyut ve tarih-dışı kaldığını, başka bir söyleyişle analizlerini somut tarihsel gerçeklikle ilişkilendirme hususunda hiçbir teşebbüste bulunmadıklarını savunur (Smart, 1976: 119-120).

Marksist görüşleri savunan David Walls ise, muhafazakâr hümanist perspektifi tam bir statükoculuk olmasa da Berger'in "devrimci ütopyacılığın her türüne" karşı çıktığını, klâsik liberalizmin bir türü olarak Amerikan muhafazakârlığıyla arasına bir mesafe koymak suretiyle, politik duruşunu, belirli bir ironiyle son Habsburg monarşistlerinin politik duruşuyla karakterize ettiğini vurgular (Walls, 1979). Berger'in kendi nesnelleşme analizi ile karşılıklı tıpselleştirme ve meşrûlaştırma süreçlerinde iletişim ve dile dair açıklamasında, güç ilişkilerinde karşıt çıkar ve çatışmalardan kaynaklanan çarpıtmaları / tahrifatları hesaba katmadığını ileri süren eleştiricilerle hemfikir olan Walls, onun yabancılaşma kavramı etrafında bir çatışma vokabüleri geliştiren Marksistlerin aksine, anomi kavramı etrafında bir düzen vokabüleri geliştirdiğini ileri sürer. Ona göre Berger, bilinç alanındaki ideolojik yanılısamayı teşhis eder, ancak yanılısamanın tarihsel üretim tarzları ve ilişkilerindeki köklerine işaret eden Marx'ın yabancılaşma kavramını ise onaylamaz (Walls, 1979: 214-231).

Değerlendirme

Berger ve Luckmann'ın genel argümantasyonunu şu şekilde özetlemek mümkündür: Bireylerin, sosyal etkileşimle oluşturdukları öznel anlamları ve roller şeklinde bizzat kendilerini dışsallaştırmalarıyla başlayan inşâ süreci, faaliyetlerin rutinleşmesi, tipleşmesi ve kurumlaşmasını müteakip nesnel bir karakter kazanır ve bunların bir sonraki kuşak tarafından sosyalizasyon aracılığıyla içselleştirilmesi sonucu, tam anlamıyla bir sosyal dünya oluşur. Berger ve Luckmann'ın "Gerçekliğin Sosyal İnşâsı" teorileri için giriştikleri sentez çabasının sosyoloji tarihinde farklı geleneklerin "Toplum nasıl mümkündür?" sorusuna verdikleri cevapların etkili ve üzerinde durulması gereken versiyonlarından birisi olduğu kabul edilmelidir. Ancak bu teorik sentezin kurgusu kendi bünyesinde eleştiriye açık çeşitli gerilimleri ve boşlukları barındırmaktadır. Nitekim bu yazarların tutarlılaştırmaya çalıştıkları teoriler arasındaki temel farklılıkları ve karşıtlıkları hesaba katmayan tutumlarına yönelik "eklektizm" suçlaması ciddiye alınmalıdır.

Bhaskar'ın da dile getirdiği gibi, kurumların ve rollerin oluşma ve edinilme süreçlerini iradeci bir dille anlatan Berger ve Luckmann'ın, bunların oluşma ve edinilmelerinden sonraki durumu açıklamak için ise şeyleştirici bir dile başvurmaları ve üstelik kurumların ve rollerin şeyleşmesini sosyal hayatın idâmesi için bir zorunluluk olarak görmeleri önemli teorik sorunlara yol açmaktadır. Hamilton'ın benzer eleştirisindeki ifadeleri kullanırsak, önce insanın kendi sosyal ve doğal koşullarını sınırsız bir çeşitlilik içinde yeniden üretmede özgür olduğunu saptamak ve akabinde bu yeniden üretime içsel ve dışsal zorlamalar -kurumsallaştırma, meşrûlaştırma ve sosyalleşme- temelinde sınır koymak bir çelişkiye yol açar. İradenin şeyleşmeye tâbi kılınması durumunda, Archer'ın sözleriyle bir kişi ya da grubun kendi sosyal koşulları ya da sosyal bağlamı üzerine eleştirel ya da yaratıcı bir düşünüm geliştirmesi, yani refleksivite imkânı ortadan kalkacaktır. Kısaca ifade edersek, Berger ve Luckmann'ın çalışmasında "iradeci bir idealizm" ile "mekanik belirlenimcilik" savunusu bir gerilim kaynağı olarak bir arada bulunur.

Berger ve Luckmann'ın toplumsal hayatın idâmesinde üstlendikleri rol açısından kurumları nötr ve işlevsel olarak tarif eden yapısalci-işlevselci kurum anlayışına bağlı kaldıkları da iddia edilebilir. Analizlerine sosyal düzeni verili kabul ederek başlamaları ve kendilerini yalnızca bu düzenin nasıl sürdürüldüğü meselesini tartışmakla sınırlandırmaları da, bu yüzden Hamilton tarafından eleştirilmiştir. Bu kurum ve kurumsallaşma analizinde, sosyal hayattaki güç/iktidar ilişkilerinin hesaba katılmaması önemli bir eksikliklerdir.

Meşrûlaştırıcı sistemlere dair analizlerinde çarpıtma/tahrif etme anlamında bir ideoloji nosyonu geliştirmemiş olmaları da, diğer eleştircilerin de dikkat çektiği üzere, Berger ve Luckmann'ın formüle etmeye çalıştıkları toplum teorisi hakkında bize bir ipucu vermektedir. Bu toplum teorisi içerisinde "şeyleşme"yi öznel bir fenomen olarak tarif etmenin kaçınılmaz olduğu görülmektedir; zira şeyleşmenin nesnel temellerine dair bir teorik yönelimin bizzat verili kurumları sorunsallaştırması kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu noktada son olarak, gerçek anlamıyla bir "ideoloji" ve "yanlış bilinç" kavrayışına varmayı imkânsızlaştıran şeyin belki de bizzat fenomenolojik parantezin kendisi olduğunu söylemek gerekecektir.

Kaynaklar

ARCHER, M. S., 2007, "The Ontological Status of Subjectivity: The Missing Link between Structure and Agency", *Contributions to Social Ontology* (ed. C. Lawson vd.) içinde, London: Routledge

BERGER, P. L., 1993, *Dinin Sosyal Gerçekliği* (çev. Ali Coşkun), İstanbul: İnsan Yayınları

- BERGER P. L. ve LUCKMANN, T., 2008, *Gerçekliğin Sosyal İnşâsı* (çev. Vefa Saygın Ögüt), İstanbul: Paradigma
- BERGER, P. L. ve PULLBERG, S.,1966, "Reification and the Sociological Critique of Consciousness", *New Left Review*, Sayı: 36.
- BHASKAR, R.,1998, *The Possibility of Naturalism*, London: Routledge
- DURKHEIM, E.,1994, *Sosyolojik Metodun Kuralları* (çev. Enver Aytekin), İstanbul: Sosyal Yayınları
- HAMILTON, P.,1977, *Knowledge and Social Structure*, London: Routledge & Kegan Paul
- KELLY, R. G., 1983, "The Social Construction of Reality: Implications for Future Directions in American Studies", *The Annual of American Cultural Studies, Prospects* (ed. Jack Salzman) Vol.8 içinde, Cambridge: Cambridge University Press
- POLOMA, M. M., 1993, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (çev. Hayriye Erbaş), Ankara: Gündoğan Yayınları
- RITZER, G., 1992, *Sociological Theory*, London: McGraw-Hill, Inc.
- SAVRAN, S.,1979, "Siyasal İktisadın Eleştirisi", *Birikim*, Cilt:7/Sayı:49.
- SMART, B.,1976, *Sociology, Phenomenology and Marxian Analysis*, London: Routledge&Kegan Paul
- WALLS, D.,1979, "Dialectical Social Science", *Theoretical Perspectives in Sociology* (ed. G. M. Scott) içinde, New York: St. Martin's Press

**GAZETELER, BİREYSELLEŞEN SAĞLIK VE TÜKETİM:
ULUSAL GAZETELERDE YER ALAN SAĞLIK HABERLERİNDE
KADININ TEMSİLİ***

**Newspapers, Individualized Health and Consumption: Representation of
Women in Health News in National Newspapers**

Hülya YÜKSEL
Esra KARAKUŞ*****

Abstract

The object of this study is to analyze health news in national newspapers. In this context, we examine the ways that health messages target women. In addition, we analyze the themes of consumption culture, medicalizing society, and individualized health in relation to social roles that are ascribed to women. We focus particularly on the extent to which news messages address health issues at the individual or the policy level. We evaluated 518 news items on the basis of “individualized health”, “medicalizing society”, and “consumption culture” concepts, drawing our sample from health news published in 2011 in the four highest-circulation newspapers (Posta, Sabah, Zaman, Hürriyet). Content analysis techniques were used to analyze the data. We found that 58% of the health news targets a female audience. In addition, 82% of these news encourage women to consume newly introduced products. Besides, up to 99% of health news focused on health problems at the individual level, with little attention to health policies. Our study reveals that health news in popular newspapers aims particularly at women, urging them to strive for ideal bodies, and to become perfect mothers and wives. We conclude that health news controls women’s bodies and reinforces consumption culture, viewing health problems as individual rather policy matters. Although, popular news media to raise consciousness about health problems, they fall short on social responsibility. While media heighten awareness of health issues, they should not commodify health problems and reduce the to individual, cosmetic problems.

Keywords: Health news, Women, Medicalizing society, Individualized health, Consumption

---

* Bu çalışma, Esra Karakuş’un Yüksek Lisans tezinden yola çıkarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

*** Yüksek Lisans öğrencisi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Özet

Bu çalışmanın amacı ulusal gazetelerdeki sağlık haberlerinin içeriğinin incelenmesidir. Bu bağlamda, sağlık haberlerinin içerikleri kadına nasıl seslendirildiğinin ortaya konulması açısından analiz edilmiştir. Bununla birlikte, tüketime özendirme, yaşamın tıbbileştirilmesi ve sağlığın bireyselleştirilmesi temalarının toplum tarafından kadına atfedilen rollerle bağlantısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca, bu mesajların sağlık sorunlarını bireyin sorumluluğu olarak mı, yoksa politikalar düzeyinde mi ele aldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın örneklemini, 2011 yılında yayınlanan tirajı en yüksek dört gazete (Posta, Sabah, Zaman, Hürriyet) oluşturmaktadır. Bu gazetelerde değerlendirmeye alınan 518 haber, “bireyselleştirilen sağlık,” “yaşamın tıbbileştirilmesi” ve “tüketime özendirme” temaları altında incelenmiştir. Veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, gazetelerdeki sağlık haberlerinin % 58’inin kadın okuyucuları hedef aldığı belirlenmiştir. Kadına yönelik haberlerin % 82’si kadınları yeni tanıtımı yapılan ürünleri tüketmeye yönlendirmektedir. Sağlık haberlerinin % 99’u sağlık sorunlarını bireyin sorunu olarak ele almıştır. Gazetelerdeki sağlık haberlerinin, kadının ideal anne, ideal eş ve ideal bir vücuda sahip olma gibi geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, gazete haberlerinin, kadın bedenini kontrol etmeye hizmet ettiği ve tüketim kültürü aracılığı ile üretilen kapitalist ideolojinin sağlık sorunlarını bireyselleştirdiği söylenebilir. Bu çerçevede medya sağlık konusunda okuyucuyu bilgilendirme amacıyla hareket etmekle birlikte, sosyal sorumluluk ilkeleri açısından eleştirilmesi gereken bir noktadır. Medya, sağlık konusunda okuyucuyu bilinçlendirirken, sağlık sorunlarını kadınların bireysel, kozmetik bir sorunu ve tüketim nesnesi olarak sunmanın dışında bir alternatif geliştirme durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık haberleri, Kadın, Yaşamın tıbbileştirilmesi, Bireyselleşen sağlık, Tüketim

Giriş

Son yıllarda gerek yazılı gerek görsel medyada sağlık haberleri sayısında bir patlama yaşanmıştır. Sağlık hizmetlerine erişim bir insan hakkı olmakla birlikte, günümüzün neoliberal politikaları doğrultusunda sağlıktan birincil sorumlu olarak kurumların yerine bireyin kendisi geçmiştir. Bu süreçte, medyanın rolünü değerlendirmek önemlidir. Çünkü kitle iletişim araçları, sosyal bir problemin tanımlanmasında önemli rol oynamaktadır. Medya belirli konulara toplumun ilgisini çekerek, bu konuda oluşturulacak politikalara da etki etmektedir (Kim & Willis, 2007: 361). Sağlık ve hastalık gibi konular buna örnek olarak verilebilir. Bunun yanında, haber medyası bir konu hakkında çerçeve oluşturup neyin bilinmesinin önemli olduğuna karar verirken, okuyucuya da hem

hangi problem hakkında düşünmesi gerektiğini hem de nasıl düşünmesi gerektiğini söyler (Kim, Scheufele & Shanahan, 2002: 7). Bu bağlamda medya, bir sosyal problemin sorumlusunu tespit etmede insanların algılarını da şekillendirebilir (Iyengar, 1991: 4). Kuşkusuz medya bu problemleri ele alırken var olan ekonomik, sosyal ve politik iktidarın gücünü sürdürmesine de katkı sağlar (Gür, 2010. 299; Kline, 2006: 44).

Sağlıkta yaşanan piyasalaşma süreçleri çok yönlü olarak gelişmektedir. Sağlık, sermaye birikiminin önemli alanlarından birisi olarak görülürken, gelişen endüstri artık çok yönlü olarak sağlık sistemini ve insanların sağlığa ilişkin alışkanlıklarını, ilişkilerini de dönüştürmektedir. Bu nedenle sağlıkta yaşanan dönüşüme, tüketim kültürü bağlamında bakmak faydalı olacaktır (İşleyen, 2012). Bunton ve Burrows (1995: 206) sağlığı geliştirme yaklaşımının sağlık davranışını sosyal ve politik bağlamda değil, bireysel ve psikolojik yönü ile değerlendirdiğini ifade eder. Ayrıca, bu yaklaşım, modern tüketim kültürü içinde doğmuştur ve tüketicinin seçimini etkileyen modellerle ilgili.

Sağlıklı yaşam tarzının medya aracılığıyla görünür kılınması, sağlığın bireysel bir sorumluluk olarak algılanmasına hizmet etmektedir. Sağlığın sorumluluğunun sadece bireye yüklenmesi ve sağlıklı olmak için tüketilmesi gereken ürünlerin medyada tanıtımı neredeyse eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Bu süreç, hayatın tıbbileştirilmesinden bağımsız ele alınamaz. Yaşamın tıbbileştirilmesi, tıbbi müdahale gerektirmeyen durumlarda, bu müdahaleye ihtiyaç varmış gibi davranılması olarak değerlendirilmektedir (Conrad 1992: 209; 2007: 2). Günümüzde daha önce hastalık olarak nitelendirilmeyen birçok sorun hastalık olarak adlandırılmakta ve ufak rahatsızlıklar için bile ilaçlar kullanılmaktadır. Örneğin, uyku problemleri ya da menopoz gibi yaşam döngüsünün normal süreçlerinin tedavisi için farklı ilaçlar önerilmektedir. Dolayısı ile yaşamın tıbbileştirilmesi aracılığıyla insanlar daha çok tıbbi hizmet, ilaç, destek ürünü tüketmeye yönlendirilmektedir. Bu araştırmada gazetelerdeki haberler, yaşamın tıbbileştirilmesi, tüketimi özendirme ve sağlığın bireyselleştirilmesi başlıkları altında ele alınmaktadır. Bununla birlikte son derece çarpıcı olan başka bir nokta ise, gazetelerdeki sağlık haberleri incelendiğinde mesajların büyük kısmının kadına yönelik olmasıdır.

Bu araştırmanın amacı, ulusal yazılı medyada yer alan sağlık haberlerinin içeriklerinin incelenmesidir. Bu bağlamda, sağlık haberlerinin içerikleri kadına nasıl seslendiğinin ortaya konulması açısından analiz edilmiştir. Bununla birlikte, tüketime özendirme, yaşamın tıbbileştirilmesi ve sağlığın bireyselleştirilmesi temalarının toplum tarafından kadına atfedilen rollerle bağlantısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kadınların hedef kitle olması, onların ideal anne, ideal eş ve ideal vücuda sahip olmaları yönündeki geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ile ilintilidir. Medya kadının bu rollerinin

inşasında önemli bir katkı sağlar (Byerly & Ross, 2006: 18). Kadın hem kendi sağlığından hem de aile içindeki diğer bireylerin sağlığından sorumludur. Kadının bu sorumluluğunun, günümüzde yaşam süresinin uzaması ve bireylerin sağlık konusunda beklentileriyle birlikte arttığı düşünülebilir. Bunun önemli nedenlerinden biri kadın okuyucuların sağlık haberlerine olan ilgisidir. Işınbark'ın (1992: 132) kadın izleyiciler üzerinde yaptığı araştırmada, kadınların ilgi duyduğu konuların başında sağlıkla ilgili haberlerin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca, geleneksel olarak kadınlar ailenin sağlığından ve bakımından sorumlu kişiler olarak görülmektedir. Bu anlamda, kadın okuyucuya yönelik olarak sunulan sağlık haberlerinin, kadının toplum içerisindeki geleneksel sosyal rollerini de pekiştiren bir yanı olduğu yadsınamaz. Bu noktada medya kadına sunduğu sağlıklı yaşam önerileri ile bireyleri sağlıklı olmak adına bir takım davranışlara yönlendirebilmektedir. Gür'e göre (2010: 307) sosyal statü, kimlik ihtiyaçları yönlendirilerek tüketicilerin ilgi odağı haline gelen sağlık haberciliği yapılmaktadır.

Ancak bu yönlendirme bireyleri, sağlıklarını korumak, geliştirmek ve ömürlerini uzatmak için farklı ürünleri tüketmeye de teşvik edebilmektedir. Böylece sağlık değişim değeri olan bir nesneye, metaya dönüştürülmektedir. Bu noktada bireyin sağlığını geliştirmek için neye ihtiyacı olduğu ve bu ihtiyacın nasıl karşılanacağı medya tarafından dayatılır. Medya aracılığı ile bireye sağlık sorunlarının kendi yaşam tarzına ve davranışlarına bağlı olduğu mesajı verilir (Navarro 1976: 197; Wallack, 1990: 45). Kapitalizm, bir sosyal hak olan sağlığı, yaşamlarını ve çevrelerini sunuleştirip kirettiği insanlara ticari bir meta haline dönüştürüp pazarlar. Böylece günümüzde bireyler, tıp sektörü ve medya ile iletişim içinde olmaya yönlendirilmiştir (Gür, 2010: 300). Bilgi arayışına giren birey, medyadan yararlanarak sağlıklı yaşam konusunda yapılması ve yapılmaması gerekenler hakkında fikir sahibi olur. Bu durum da, sağlık hizmetlerinin ve ürünlerinin tüketimini bireyselleşmesiyle sonuçlanabilmektedir. Bu noktada yaşamın tıbbileştirilmesi ve tüketim kültürü ilişkisi ele alınmalıdır.

1. Tüketim Kültürü, Yaşamın Tıbbileştirilmesi ve Bireyselleştirilen Sağlık

Bireyin hasta konumundan tüketici konumuna geçişini analiz edebilmek için tüketim kültürü ana hatlarıyla ele alınmıştır. Tüketim üzerine literatürün genişliği ve bu çalışmanın kapsamı düşünüldüğünde, kuşkusuz tüketim konusunu tüm boyutlarıyla ele almak mümkün değildir. Burada konuya genel hatlarıyla değinmek yeterli olacaktır. Tüketim günümüzde hayatın her alanına yayılan bir anlayışla bireylere eşlik eden bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Ritzer'e (2000:192) göre, tüketim aileden, ekonomiye, siyasetten sağlığa kadar sosyal bir yapı içerisindeki tüm kurumları etkilercesine sosyal hayata dâhil

olmuştur. Bauman'ın ifadesiyle (1998: 222), son yıllarda öne sürülen politikalarla bireylere iyi olma halini, hızlıca tüketmekle sağlayabilecekleri ve böylelikle kendilerini daha iyi hissedebilecekleri söylenmektedir. Sonuç olarak, iyi olma hali, tüketebildiği kadardır.

Baudriallard (1995) insanı kendisini doyuma oluşturacak nesnelere iten gereksinimlerle donatılmış adam olarak tanımlar. Medyanın tüketim kültürünün devamı için bir araç olması kapitalist ideolojinin sürdürülmesi açısından önemlidir. "Aydınlanmanın Diyalektiği" isimli çalışmada Adorno ve Horkheimer (1996: 22, 58), kitle kültürü yerine kültür endüstrisi kavramını kullanarak; kitle iletişim araçlarının belirli bir yaşam tarzını bireylere sunduğunu ve bunun da bireylerin oluşturduğu kültürden farklı olduğundan bahseder. Buna göre medya aracılığı ile bireylere sunulan yaşam tarzı "halktan yükselen" bir yaşam tarzı değildir. Çünkü kültür endüstrisi, bireye sunulan yaşam tarzını kendisi oluşturur. Medya bir kültür oluşturmakta ve bunun yayılmasını sağlamaktadır. Kapitalist ideolojinin devamı için hedef, "aptal ve isyankar" olarak nitelenen tüketiciye tahakküm edecek güce ulaşarak onu boyunduruk altına almaktır. Marcuse (1990: 8) ise bu kültürün, bireyleri tüketime dayalı yaşam biçimlerini "satın almaya" zorlayan "yanlış ve sahte ihtiyaçlar" ürettiğini ileri sürmüştür. Sonuç olarak kültür endüstrisi; pasif, tek tipleştirilmiş, bireyler yaratırken (Swingewood, 1996: 31-32) aynı zamanda birey, kapitalist düşünce yapısına uygun hale getirilir ve kültür endüstrisi çatısı altında modern toplum için işe yarar bir şekil alır (West 1998: 95).

Tüketim kültürünün tamamen kitle iletişim araçları ile sunulduğunu söyleyen Mills (1974: 425); ne olduğumuzun ve ne olmamız gerektiğinin bize söylendiğinin vurgusunu yapar. Ona göre bireyler, aslında kendilerine söylenen tiplerin peşinden koşmaktadır. Bocoock (1997: 107), tüketimi, 'gerçek' yaşam üzerinde öylesine kondurulmuş önemsiz bir detay değil, tersine içinde arzuların gömülü olduğu ve önemli anlamların belirlendiği bir süreç olarak yorumlar. Adorno (1998: 166) ise bireylerin kim olmayı kendilerinin seçtikleri yanılgısına düştüklerinden bahseder. Ekonomik belirleyicilerin sosyal hayat üzerinde bu şekilde etkili olması, bu kültürün devamına hizmet edecek zemini de hazırlamaktadır.

Tüketim kültürü ve yaşamın tıbbileştirilmesi, mevcut kültürel düzende sağlık alanında yeni anlayışların yerleşmesine ve bireylerde yeni sosyal rollerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu şekilde tüketim kültürü, sağlık sorunlarını araçsallaştırarak tüketimin nesnesi haline getirmektedir. Tüketim kültürü, sürekli olarak yeni ihtiyaçlar yaratmaktadır. Bu anlamda, yeni tedavi yolları ve yeni hastalıklarla bireyler, tam anlamıyla hastalık odaklı bir yaşama adapte edilmeye çalışılmıştır. Burada genel olarak sağlık sisteminin sorunundan söz etmek mümkündür. İllich'e göre (1995: 59) günümüzdeki sağlık sistemi sağlıktan çok hastalığa odaklanmaktadır. Günlük hayatın olağan iniş çıkışları korkutucu

hastalıklara çevrilerek artık sadece hasta olan değil hasta olmayan da hedeflenmektedir (Moynihan ve Cassels, 2006: 8-19). Sağlığı bireyselleştiren bu yaklaşımlar, sağlığı pazar ekonomisinin bir parçası olarak yeniden inşa etmektedir. Devletin vatandaşına karşı asli sorumluluğu olarak kabul edilen eğitim ve sağlık gibi temel hizmetler, neoliberal çağda piyasa mekanizmalarına tabi bırakılarak kar elde edilecek alanlar olarak yeniden yapılandırılmaktadır. Piyasa değerlerinin sağlığa egemen olması ile birlikte, insanda piyasalaşan bu dünyada riskleri bilerek önceden önlem almalıdır. Nasıl ki her yerde her sorun artık “önleyici savaş” doktrinine göre çözülüyor ise insan sağlığı da bu doktrin kontrolü altına girmiştir (Gambetti, 2008: 48). Sağlıklı yaşam endüstrisi bireye sağlıklı bir beden için gerekli ürünleri sunmaktadır. Sağlıklı yaşam endüstrisi, öncelikle biyoteknoloji ve sağlık sektörüne hizmet eden teknoloji üretenler, ilaç endüstrisi, sağlık sigortaları ve kozmetik endüstrisini kapsar. Ticari çıkarları doğrultusunda faaliyet gösteren bu sektörler, tıbbın gücünü kullanarak ve konu başlıklarını “sağlık” olarak belirleyerek; alanlarını her gün büyük ölçüde genişletmektedir (Sezgin, 2011a: 55). Sağlıklı yaşam endüstrisinin genişleme sürecinde, gücü sorgulanmayan, otoritesine inanılan doktorlara, tıbbi sosyal kontrolün yeni aktörlerine aracılık rolü verilmiştir. Doktorlar, sağlık endüstrisinin belirlediği, tıbbileştirdiği alanlardaki teknoloji ve gelişmelerin halk tarafından tanınması ve bilinmesi açısından önemli bir rol üstlenmiştir. Sağlık adı altındaki her tür gelişme, erken teşhis ve tedavi için olanak sağladığı gerekçesiyle hızla kabul görmektedir (Sezgin, 2011a: 55).

Tüketim kültürü aracılığıyla pazarlanan sağlıklı yaşam endüstrisinin ürünleri bedeni bir projeye dönüştürür. Bu projede bedenin inşası bireyin sorumluluğundadır. Birey egzersiz yapmak, belirli gıdalarla beslenmek ve belirli ilaçları tüketmek gibi faaliyetleri sağlıklı bir beden inşa etmek için yerine getirmek zorundadır. Özünde tüketim olan bu eylemlerin temelinde hastalıklardan “*hastalık gelmeden*” korunmak vardır. Zira hastalık geldiğinde sorumlu bireyin kendisidir: ya doğru beslenmemiştir ya da yeterli egzersiz yapmamıştır. Duning (1997), “kaybetme” korkusunun tüm sermaye grupları tarafından tüketime yönlendirici bir araç olarak kullandığını belirtmektedir. Bu noktada, çevre ve gıda kirliliği, sağlıklı yaşam koşullarına eşit ulaşamama gibi bireyi aşan yapısal düzeydeki değişkenler tartışma dışı bırakılmaktadır. Bu tartışma dışı bırakılan konular merkezde olması gerekirken, beden, sağlıklı olsa bile sürekli izlenmesi ve denetlenmesi gereken bir nesne konumuna indirgenmektedir. Bunun için de yapılacaklar ve yapılmayacaklar belirli maddeler altında belirtilir. Tüketim kültürünün sağlık konusundaki ayağını temsil eden yaşamın tıbbileştirilmesi kavramına, menopoz, yaşlanma karşıtı ürünler gibi korumacı müdahaleler örnek gösterilebilir (Coney, 1994: 13). Conrad (1992: 209; 2007), problemlerin beden ve ruh sağlığını tehdit etmemesine rağmen böyle bir sorun varmışçasına uygulamaya yönelik davranışlar sergilenmesini tıplaştırma olarak isimlendirir. Sezgin (2011a: 174), beslenmeyi de bu

uygulamalar içerisinde dâhil eder. Fazlasıyla kontrol altına alınmaya çalışılan beslenme, bir sorun olarak gösterilmeye çalışılarak belirli terimlerle tıbbileştirilmeye çalışılmıştır. Geçmişte halk sağlığı stratejileri kamu hijyeni gibi konulara odaklanırken; bugün tersine bireyin davranışı ve görünüşüne odaklanmaktadır (Le Besco, 2011: 154).

Yaşamın tıbbileştirilmesi kadın bedeninin ve kadının normal yaşam döngülerinin sorunsallaştırılmasını da kapsamaktadır (Coney, 1994: 19; Mohnihan ve Cassels, 2006: 57; Erol, 2011: 134). Layne (2003: 1881) kadının bu tıplaştırılma sürecindeki konumundan bahseder. Menopoz, hamilelik ve bebek bakımı konularındaki genel süreçlerin sorunsallaştırılması en çok göz önünde olan konulardandır. İnsanlık tarihi boyunca hamile kalan ve çocuk doğuran kadına günümüzde farklı şekillerde doğum olanakları sunulur (suda doğum, sezaryen, vb). Sonuçta kadınlar için, normal doğum fikri kabul edilemez hale getirilmiştir. Kadın bedeni yaşamın tıbbileştirilmesi açısından önemli bir konumdadır. Bedenin inşası ve bedene yönelik politikalar ideal kadın bedeni fikri üzerinden inşa edilir. Bu aslında beden denetimidir. Foucault (1993: 40) bedenin, politik ve ideolojik denetimin temel noktasını oluşturduğundan bahseder. Burada bedenin hastalıklardan korunan tarafı bir tarafa konulur ve bedeni şekillendirmeye yönelik uygulamalar da sağlık kavramının içine dâhil edilir. Çünkü sağlıklı bir beden, estetik ve formda olmadıkça tam iyilik haline ulaşamaz.

Kadına sürekli olarak sağlığı konusunda dikkatli olması mesajı verilir. Bu durum onun ailenin diğer bireylerine göre sağlığına daha çok önem vermesi gerektiği izlenimini verir. Kadın, zaten hasta olandır. Kadına, menopozla, hamilelikle ve regl ile ilgili sorunlar nedeniyle hastalanmış gözüyle bakılmaktadır. Beden inşasına açık olması ve estetik görünmesi için de sürekli denetim altındadır. Kadın, olması gerekenden daha kilolu ya da zayıfır, çok zor doğum yapar ya da yapamaz, kısırdır. Dolayısıyla kadın, onu geçersizleyen bir şeyle anılır (Kaya, 2011: 123). Kadının sosyal hayat içerisinde onu geçersizleyen şeylerle anılmasını ve aynı zamanda gündelik hayat pratiklerinin de patolojiye çevrilmesini Layne (2003: 1881), "kadının medikalleşmesi" olarak adlandırır. Böylelikle kadın, kendini geçersizleyen tüm durumlardan kendi sorumludur ve bu durumların müdahaleye ihtiyacı vardır.

Kadın hem kendi sağlığından hem de aile içerisindeki diğer tüm bireylerin sağlık sorunlarından da sorumludur. Moore (2010: 97), sağlıklı bir beden kavramının sürekli olarak dişil kelimeler vasıtasıyla tanımlanmasını eleştirir. Aslında sağlıklı bir bedeni bu şekilde tanımlamak, kadını sağlıktan sorumlu ve sağlıklıla birebir ilişkili olarak görmekten başka bir şey değildir. Hâkim politikalar eril yaklaşımlıdır. Çünkü güçlü olmak erkeğe özgü bir durumu işaret eder. Sağlıklı olmak da öyledir, erkeğe göre bir durumdur. Bu sebeple, sağlık konusunda kadına yönelik yapılacak öneriler daha çok ilgi çekmekte ve kabul

görmektedir. İnsan sağlığı ile ilgili araştırmalarda kadınların, sağlıkla ilgili konulardan erkeklere göre daha fazla etkilendiği ve bunun sonucunda da bu haberlerdeki önerileri hayatlarına geçirdikleri sonucuna varılmıştır (Işınbark, 1992: 132).

Sonuç olarak, kapitalist ideoloji paralelinde desteklenen tüketim kültürü, medya aracılığı ile sağlığı da piyasa ekonomisinin hizmetine sunmuştur. Neoliberal politikaların etkisi ile sağlık alanı da eğitim gibi devletin sorumluluğu olmaktan çıkarılmakta ve piyasa mekanizmalarına tabii bırakılmaktadır. Medya aracılığıyla bir beden politikası oluşturulmuştur. Beden nesneleştirilir. Daha çok tüketime uygun hale getirilmeye çalışılır. Bunun için de bireye yüklenen bazı sorumluluklar ve roller vardır. Kadın, diğer tüm alanlarda sorunsallaştığı gibi bu alanda da üzerinden politikalar yürütülen bir zeminde hedef kitle olarak belirlenir. Tüketim kültürü, sağlığı bireyselleştirir. Oysa bireyin sağlık sorunlarının ortaya çıkmasında ekonomik ve sosyal politikaların etkisi söz konusudur. Ancak, kapitalist sağlık anlayışında birey bütün bu sosyal bağlamdan bağımsız olarak kendi sağlığından kendisi sorumludur. Örneğin, marketlerin sağlıksız gıda ürünleri ile doldurulduğu bir ortamda bireylere sağlıklı beslenmelerini salık vermek yeterli bir çözüm değildir. Bireylerin sağlıklı seçimler yapması önemli olmakla birlikte, bu tercihlerini gerçekleştirdikleri sosyal, kültürel, politik, ekonomik ve fiziki ortam da önemlidir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada gazetelerdeki sağlık haberlerinin içeriği incelenmektedir. Dolayısıyla bu araştırma, doküman incelemesinin yapıldığı nitel türde bir çalışmadır. Araştırma tarama modelinde desenlenmiştir. Örneklem girecek gazetelerin belirlenmesinde amaçlı örnekleme tekniklerinden, ölçüt örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır. 1 Ocak 2011 ile 31 Aralık 2011 tarihleri arasında Türkiye'nin en yüksek tirajlı ilk dört gazetesi olan Sabah, Zaman, Posta ve Hürriyet gazetelerinin hafta sonu baskıları araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu gazetelere elektronik ortamda ulaşılmıştır. Bu dört gazetenin seçiminde www.medyatava.com internet sitesinin her hafta yayımladığı tiraj sayılarından yararlanılmıştır. Söz konusu dört gazetenin toplam tirajı, Türkiye'de bir yıl içerisinde satılan tüm gazetelerin yarısını temsil etmektedir. Tablo 1'de 2011 yılında çıkan sağlık haberlerinin incelenen gazetelere göre dağılımı ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. 2011 Yılında Gazetelerde Yer Alan Sağlık Haberlerinin Dağılımı

Haberin Tarihi (2011)	Gazeteler				Toplam
	Zaman	Sabah	Hürriyet	Posta	
Ocak	16	14	14	6	50
Şubat	10	13	12	8	44
Mart	11	10	10	11	42
Nisan	12	9	9	9	39
Mayıs	12	9	9	7	37
Haziran	13	25	6	7	51
Temmuz	19	9	7	7	42
Ağustos	15	12	7	7	41
Eylül	20	7	7	3	37
Ekim	17	11	8	7	43
Kasım	16	14	9	13	52
Aralık	12	15	7	6	40
Toplam	173	148	106	91	518

Araştırmada zaman olarak bir yıllık bir dönemin ele alınmasının amacı, yıl içerisindeki gerek mevsimsel, gerekse diğer nedenlerden dolayı ortaya çıkabilecek farklılıkların doğurabileceği yanlılığı önlemektir. Demir (2010: 249) araştırmasında, hafta sonunda gazetelerde sağlık haberlerinin oranının arttığını ve insanların sağlık haberlerini daha çok okuduğunu göstermiştir. Bu nedenle incelenen haberler hafta sonu gazetelerinden seçilmiştir. Araştırmada, dört gazeteden yola çıkılarak, 105 gün içerisinde bu gazetelerde ve eklerinde toplam 518 sağlık haberi tespit edilmiş ve bu haberlerin tamamının içeriği analiz edilmiştir.

Elde edilen veriler, içerik analizi tekniği kullanılarak çözümlenmiştir. Haberlerin analizinde ilk aşamada 518 haberin ne kadarının kadına seslendiği tespit edilmiştir. Bu amaçla haberlerin başlıkları incelenerek haberin başlığında “Kadınların farkında olmadığı düşmanı”, “Kadının derdi başından aşkın” gibi ifadeler kadın okuyucuyu hedefleyen haberler olarak kodlanmıştır. Analizin ikinci aşamasında, kadına sağlıkları ile ilgili verilen mesajlar “tüketime özendirme”, “yaşamın tıbbileştirilmesi” ve “bireyselleştirilen sağlık” ana temaları altında kodlanmıştır. Analizin üçüncü aşamasında, bu ana temaların toplum tarafından kadına atfedilen rollerle bağlantısı ortaya konmuştur. Tüketim

özendirme teması içinde ise haberlerde tanıtımı yapılan bir ürünün varlığına bakılmıştır. Tanıtımı yapılan, olumlu yönleri sunulan ürünler var ise bunların neler olduğu sorgulanmıştır. Yaşamın tıbbileştirilmesi temasının sorgulanmasında, beslenme (diyet listeleri), hamilelik, menopoz, güzellik, cilt bakımı gibi konuların sunumu incelenmiştir. Bireyselleştirilen sağlık teması için, haberde sağlık sorunun nedeni ve çözümü olarak, bireyin davranışına mı yoksa politikalara mı vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Son olarak bu haberler içinde sağlıklı olmak için bireye atfedilen roller saptanmıştır.

Kodlamanın güvenilirliğini sağlayabilmek için, araştırmacılar dışındaki bir uzmandan destek alınmıştır. Araştırmacılar ve uzman ayrı ayrı gazete haberlerini belirlenen bu temalardan hangisinin altında yer alacağını bağımsız şekilde kodlamışlardır. Daha sonra bu kodlamalar karşılaştırılmış, Miles ve Huberman'ın (1994 Güvenirlik = Görüş birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100" formülü kullanılarak güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Buna göre, kodlamalar arasında % 86'lık bir tutarlılık görülmüştür.

3. Bulgular

3.1. Sağlık Haberlerinde Tüketimin Nesnesi Olarak Kadının Temsili

Analiz edilen 518 sağlık haberinde öncelikle haberin toplumsal cinsiyet bağlamında kime seslendiği sorgulanmıştır. Buna göre 518 haberin % 57.5'inde (298) sağlık mesajlarının hedefinin kadın okuyucular olduğu görülmüştür. Sadece erkek okuyucuyu hedefleyen haberlerin oranı ise % 1.2'dir. İncelemeye tabi tutulan 518 haberin içinde, sağlığı metalaştıran ve bireyleri tüketime özendirici ifadeler içeren 306 haber (% 59.1) bulunmuştur. Haberin hedeflediği cinsiyet ve tüketime özendiren ifadelerin ilişkisi incelendiğinde 306 haberin % 82'sinde (248), kadını tüketime özendiren ifadeler saptanmıştır. Bu haberlerin yalnızca % 1'i (4) erkeği hedeflemektedir. Cinsiyet ayrımı gözetmeden herkesi tüketime yönlendiren sağlık haberlerinin oranı ise %17'dir.

Kadını tüketime yönlendirici haberlerin % 42.7'sinde (106) beslenme vasıtasıyla kadının, bedeninin kontrolüne ve denetimine yönelik ifadelerin ana tema olarak yer aldığı saptanmıştır. Bu haberlerde sağlıklı beslenme adı altında, kadının "vücudundaki yağların atılması", "vücut ölçülerinde incelmeye", "fazlalıklardan kurtulma", "ideal vücut ölçüleri" gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bu ifadeler yoluyla beden kontrolü ve denetimi hedeflenmeye çalışılırken aynı zamanda kadınlar bu ideal vücuda ulaşmak için bazı gıdaların ya da mucizevî ürünlerin tüketimine sevk etmektedir.

Burada mucizevî sebze ve meyvelerin tanıtımı ile bireyler, belirli ürünlerin tüketimine yönlendirilmeye çalışılmaktadır. "Vişne suyu mucizesi" (Sabah, 2 Temmuz 2001), "Çim suyuyla şifa bulun" (Sabah, 30 Temmuz 2011),

“Meyveler dinç tutuyor” (Sabah, 6 Ağustos 2011), “Afrika mangosu dünyayı salladı” (Posta, 24 Temmuz 2011) gibi ifadeler vasıtasıyla kadının belirli beslenme şekillerine ve belirli yiyeceklere yönlendirilmesi söz konusudur. Kadına hem kendi sağlığı hem de eşinin ve çocuklarının sağlığı için çeşitli hastalıklardan korunma yolu olarak bu meyve ve sebzelerin tüketilmesi önerilmektedir. Ayrıca bu haberlerde ideal anne, ev hanımı rolüne vurgu yapıldığı da gözlemlenmektedir. “Et yemeklerinde tuz ve baharatları en son ekleyin” (Zaman, 6 Kasım 2011) haberiyle baharatın besin değeri ile ilgili annelere yemek pişirme konusunda öğütler verilmekte; “En sağlıklı Ramazan tatlısı hangisi?” (Sabah, 30 Temmuz 2011) haberiyle sütün insan sağlığı üzerindeki olumlu etkisine vurgu yaparak ev hanımlarını sütlü tatlı yapmaya yönlendirmektedir.

Mucizevi gıdaların tüketiminin teşvik edilmesi, tüketim kültürüne hizmet eder. Ama daha da önemlisi bu gıdaların bir tedavi aracı gibi sunulması yaşamın tıbbileştirilmesine hizmet eder.

3.2. Sağlık Haberleri Aracılığı ile Kadının Yaşamının Tıbbileştirilmesi

Yaşamın tıbbileştirilmesinin sağlık haberlerinde görülen en açık şekli gıdalarda bulunan maddelerin bir tür ilaç olarak sunulmasıdır. Bunun en güzel örneği, mucizevi bitki olarak tanıtılan meyvelerin özellikleri ve yararlarından bahsedilerek reklamının yapılması ve piyasada bu bitkilerin altın çilek hapı”, “biber hapı gibi terimlerle ilaç ya da besin takviyesi olarak satışlarının yapılmasıdır. Söz konusu gıdaların tanıtımını yapan yazıların içeriğinde tıbbi terimler dikkat çekmektedir. Domatesteki likopen ya da havuçta, kayısıda bulunan betakaroten maddeleri gündelik hayatta yediğimiz bir gıdayı farklı bir şekilde tanımlamaktadır. Bu terimler vasıtasıyla, bir gıdanın tanıtımı yapılarak göze ya da dişe yararından bahsedilir. Böylelikle gözler ve cilt daha parlak, dişler daha beyaz olabilir gibi ifadelerle gıdalar tıbbi terimlerle gıda olmaktan çıkarılıp ilaç işlevi görebilecektir. Aynı zamanda bir takım uzman görüşleri verilirken, uzmanların da bu konuda tanıtımının yapıldığı dikkat çekmektedir: “Tanınmış beslenme uzmanı Selahattin Dönmez, sağlıklı beslenmeyle ilgili önemli ipuçları verdi” (Sabah, 6 Eylül 2011). Beslenme gibi doğal bir insan ihtiyacı, mucize gıdalar aracılığı ile sorunsallaştırılmaktadır. Benzer bir durum yaşlanmada da kendini göstermektedir. Bu noktada dikkat çeken şey, yine bitkisel desteklerle insan hayatının normal bir döngüsü olan yaşlanmanın geciktirilmeye çalışılmasıdır.

Güzellik ve yaşlanma karşıtı uyarıları içeren sağlık haberleri % 20.6’lık oranla ikinci sırada, beslenme ve diyetten sonra gelmektedir. Yaşlanma karşıtı öneriler içeren sağlık haberlerinin içinde hem beden kontrolüne, hem de tüketime yönlendiren ifadeler görülmüştür. Bu anlamda, “Yaşlılık bir gerileme

dönemi değildir” (Zaman, 1 Ekim 2011), “aktif yaşlanın” (Sabah, 12 Haziran 2011), “24 saatlik anti-aging planı” (Posta, 4 Eylül 2011) gibi haber başlıkları dikkat çekicidir.

Ruhsal problemlere yer veren sağlık haberleri üçüncü sırada yer almaktadır. 248 sağlık haberinin % 15.7’sinde ruhsal sorunlara değinilmektedir. Bu haberlerde özellikle, ruh sağlığı ile ilgili uzman psikologların, doktorların tanıtımı yapılmıştır. Ruh sağlığını konu alan sağlık haberlerinde, gazetenin sürekli görüşlerine yer verdiği uzmanlardan ziyade, konuk uzmanların görüşleri bulunmaktadır. Söz konusu uzmanların konu ile ilgili yorumlarıyla birlikte çalıştığı kurumun ismi de haberde yansıtılmaktadır. Özellikle özel sağlık kurumlarının doktorları ile yapılan söyleşiler dikkat çekicidir, çünkü burada bir tür reklam söz konudur. Özel klinikler, 248 haberin % 4.8’inde (12), ünlü doktorlar ise 248 haberin % 9.7’inde (24) temsil edilmektedir. Bu tür tüketime özendirici ifadelerde doktorun ve çalışan kurumun ismi üzerinden bir şekilde kuruma veya doktora yönlendirme söz konusudur. Söz konusu doktorun çıkardığı kitap ismi “Hekimsizsiniz isimli kitabıyla adından söz ettiren Dr. Ayşe Sarı” (Posta, 14 Ağustos 2011); ya da yayın yaptığı programın kanal, gün ve saatinin sağlık haberi içerisinde belirtilmesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Kronik hastalıklar sağlık haberlerinde en çok bahsi geçen konular içinde dördüncü sırada yer almaktadır. 248 haberin % 12.1’inde kronik hastalıklardan ve bu hastalıklarla alakalı olarak ortaya çıkan yeni tedavi yöntemlerinden bahsedilmektedir. Bu haberlerde, sürekli mucize adımların atıldığı ve yeni çarelerin bulunmaya çalışıldığı haberleri yer almaktadır. Ayrıca yine tıbbi ifadeler kullanılarak da yaşamın tıbbileştirildiği noktasında bir takım ifadeler özellikle kronik hastalıklar kısmında dikkat çekmektedir: “Selenyum kanser riskini nasıl azaltır” (Posta, 7 Ağustos 2011), “Kanserli hücelere turuncu kalkanı” (Sabah, 26 Kasım 2011). Tanıtılan ürünlerin içeriği incelendiğinde, mucize özellikleri ön plana çıkarılan gıdalar 248 haberin % 45.6’sı (113) ile birinci sırada yer almaktadır. Burada bireylere sunulan yaşam tarzları, ağırlıklı olarak beslenmeye dayandırılmıştır. Bireyin beslenmesine dikkat etmesi ile çoğu hastalığı engelleyebileceği ya da tedavi edilebileceği söylemleri dikkat çekicidir.

Tanıtılan ürünler içinde, cilt bakım ürünleri ve yaşlanma karşıtı uygulamalar ise 248 haberin % 15.7’inde bulunmaktadır. Cilt bakım ürünleri, aşağıdaki örnekte de görüldüğü gibi denetim altına alınmaya çalışılan bedene hitap etmektedir: “Fresh&Soft Ter Emici Yapraklar, kol altı ve kıyafet arasında yumuşak bir bariyer oluşturarak taze ve temiz bir gün geçirmeyi sağlıyor” (Sabah, 4 Eylül 2011).

Yukarıdaki bulguların gösterdiği gibi sağlık haberlerinde yaşamın tıbbileştirilmesi ile kadın bedeninin kontrolü ele eledir. Bu noktadan hareketle

kadına toplum ve medya tarafından biçilen rolleri detaylı bir analize tabi tutmak gerekmektedir.

3.3. Sağlık Haberlerinde Yaşamın Tıbbileştirilmesinde Kadına Atfedilen Roller

Sağlık haberleri kadına atfedilen roller üzerinden incelendiğinde, haberlerin iki ideal kadın tipini vurguladığı görülmüştür. Bu tiplerden ilki; ideal vücuda sahip kadındır. Diğeri ise anne ve eş rolü ile çocuklarından ve eşinden sorumlu olan kadındır. İdeal kadın bedenine sahip kadın imajı ile, beden kontrolü ve beden denetimi bulunan ifadelerin seçiminde bireyin dış görünüşüne müdahalede bulunulmak istenen ifadelerin varlığı incelenmiştir. Haberler, diyet yapmak, egzersiz yapmak, zayıflamak, fazla kilolardan kurtulmak, pürüzsüz cilt, gençleşme, güzellik, saç, tırnak bakımı ve estetik operasyonlar gibi ifadeleri içermesi bakımından bir taraftan bedeni kontrol altına alması, yaşamın tıbbileştirilmesi diğer taraftan da tüketime teşvik etmesi açısından değerlendirilmiştir. İdeal anne ve eş imajına yönelik haberlerin seçiminde ise, ev içerisindeki diğer bireylerden sorumlu olan kadına seslenen haberler ele alınmıştır. Bu anlamda, yemek tarifleri, çocuk bakımı, eş ile ilişkiye dair mesajlar veren ve doğrudan kadını hedef alan haberler ele alınmıştır.

Kadını tüketime yönlendiren 248 haberin % 52'sinde (129) kadınların ev içerisindeki sorumluluklarına, ideal anne ve ideal eş rolüne vurgu yapıldığı saptanmıştır. Haberlerde kadınlara güzel, bakımlı ve ideal bir bedene sahip olma rolünün verildiği ifadeler ise % 48 oranındadır. Kendine bakan, güzel, bakımlı ideal kadının nasıl tarif edildiği sağlık haberlerinin içeriğinden yola çıkarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Haberler incelendiğinde, saçına maske yapan, yaza girmeden selülitlerinden arınan, beyaz dişlere sahip olan ve tırnak bakımını ihmal etmeyen ve kendi fiziki özelliklerinin farkında olan ayrıca olması gereken beden ölçülerine ulaşmak adına çabalayan kadın tipi söz konusudur. Haberlerin kadına atfettiği bu rol, ideal anne ve eş rolünden sıyrılmış, kendi bedenine odaklanan kadın görüntüsü çizer. Burada medyanın istediği kadın tipi hem ailesinden sorumlu, sağlık ve temizlik konularında uygun davranışlarda bulunan ideal anne ve eş hem de ideal bedene ulaşmaya çalışan kadındır. Artık günümüzde sadece geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında iyi anne ve eş olmak yeterli değildir, bunun yanında kadından ideal ve sağlıklı bedene ulaşması istenmektedir. Sağlık böylece doğuştan getirilen bir veri olmaktan çıkıp bireyin kişisel çabaları ve tüketimle ulaşılabilecek bir konuma indirgenmektedir.

Kadının ideal anne, eş ve ideal beden indirgenmesinin yanı sıra, menopoz, hamilelik, yaşlılık gibi normal yaşam döngüleri de medya tarafından sorunsallaştırılmaktadır. Sağlık haberlerinde, bu konuların ele alınış şekli aslında hastalıkla tanımlanmayan bir süreci, hastalık başlığı altında ele almak

ve müdahale edilmesi gerektiğini telkin etmektir. Menopoz ve adet öncesi sendromu (haberlerin % 3,6'ünde), hamilelik (haberlerin % 5,2'sinde) gibi normal süreçler, tıp doktorlarından ya da çeşitli gıda takviyelerinden destek alınması gereken bir dönem haline getirilmiştir. Menopoz ve hamilelik gibi konularda da tedavi şekli olarak beslenmeye başvurulduğu görülmektedir. Örneğin, "Menopozda bitkisel destek" (Sabah, 9 Ocak 2011) isimli haberde olduğu gibi menopoz, hamilelik, ya da yaşlanmaya karşı bitkisel destekler önerilmektedir. Özetle, yaşamın tıbbileştirilmesinin ve sağlığını bireyselleştirilmesinin kadının bedeni üzerinden nasıl gerçekleştirildiği açıkça gözlemlenebilir.

3.4. Sağlık Haberlerinde Bireyselleştirilen Sağlık

Sağlık haberlerinin tüketim kültürü ve yaşamın tıbbileştirilmesi kavramı ile ilgisi bağlamında ele alınan bireyselleştirme konusundaki bulgularımız son derece dikkat çekicidir. Analiz edilen 518 haberin % 99'unda sağlığın sorumluluğunun bireye yüklendiği belirlenmiştir. Bu haberlerin yalnızca % 1'inde politikalar bağlamında yapılabilecekler üzerinde durulmuştur.

Bireyselleştirme, haberlerin içeriğinde sunulan sağlıklı olma sorumluluğunun kime yüklendiğini de gösterir. Sağlıklı olmak, sağlık haberlerinde kişinin "kendi kendisinin doktoru olması" fikri ile eş değer bir şekilde bireye sunulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kişinin önlem almadığı her durumun sonuçlarından kendisi sorumludur. "Böbrek kanserinin tetikçisi fast food" (Zaman, 12 Kasım 2011), "Gizli şekeri bul, diyabetin yolunu kes" (Zaman, 4 Ocak 2011), "Kolesterol ilaçları, cinselliği azaltıyor" (Sabah, 11 Aralık 2011) gibi haberler, bireyi önlem almaya ve hastalıklardan korunmaya yönlendiren mesajlara örnek olarak gösterilebilir. Burada kişi, kendi kendisinin doktoru olarak hastalıklara neden olacak ne varsa ondan kaçınmalıdır. Tüm bu haberlerde dikkat çeken nokta hastalıkların toplumsal kökenine inilmeden bireysel anlamda yapılması gerekenlerin listesinin bireye sunulmasıdır. Konuya ilişkin hükümet politikalarına vurgu yapan az sayıdaki haberlere örnek gösterebileceğimiz bir haber ise, "Köşkten diyabeti durduralım projesi" (Zaman, 20 Ağustos 2011), başlığı altında şeker hastalığına neden olan sorunların politikalar bağlamında ele alınması için yapılabilecekleri sıralamıştır. Gazetelerde yer alan sağlık haberlerinde sağlık sorunlarının yalnızca bireysel bir sorunmuş gibi ele alınması dikkat çekicidir. Bu şekilde sağlığın bireyselleştirilmesine ve hastalıklardan bireyin sorumlu tutulmasını meşrulaştırılmasının yolu açılmaktadır. Böylece, 1980'lerden bu yana tüm dünyada politik ikilimi belirleyen neoliberal politikaların etkisi medya aracılığı ile pekiştirilmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Medyanın sağlık sorunlarını ele alış biçimi incelendiğinde, gazetelerin sağlık haberlerinin önemli bir yüzdesinin kadınlara yönelik mesajlar içerdiği görülmüştür. Haberler tüketime özendirme, yaşamın tıbbileştirilmesi ve bireyselleşen sağlık, temaları altında değerlendirildiğinde sağlık haberlerinde, ideal anne, eş ve ideal vücuda sahip kadın imajlarına destek verildiği görülmüştür.

Gazetelerdeki sağlık haberlerinin, bu iki tür kadının sosyal alanda inşasına ve tüketim kültürüne bağımlı hale gelmesine hizmet ettiği görülmektedir. Bu süreçte sağlık bireysel bir sorun düzeyine indirgenerek kadın, hem kendisinin hem de sağlığından “sorumlu” olduğu aile bireylerinin hastalıklarından kendisinin sorumlu olduğu konusunda ikna edilir. İncelenen dört gazetede (Posta, Sabah, Zaman, Hürriyet), sağlık haberlerinin verdiği mesajlarda sağlık problemlerinin nedeni ve çözümü olarak sosyal, ekonomik ve politik faktörlerden ziyade bireysel faktörlere vurgu yapıldığı görülmüştür. Bu bulgu, daha önce yapılan çalışmaları destekler niteliktedir (Guttman ve Ressler, 2001: 132; Gür, 2010: 313; Kim & Willis, 2007; Sezgin, 2011b: 74). Navarro’ya göre (1976: 197), çağdaş kapitalist toplumlarda hastalıkların toplumsal ve çevresel nedenlerden değil, bireysel koşullardan ve sorunlardan kaynaklandığı düşüncesi hâkimdir. Bu ideolojik mekanizmanın başka bir özelliği de, hastalığın gerekli politikalar ve sosyal düzenlemelerle önlenmesi yerine, tedavi hizmetlerine odaklanmasıdır. Bu nedenle sağlık haberlerinde, sorunun kökenine inilmeden hastalıklardan kişiler sorumlu tutulmakta bir başka deyişle *kurban suçlanmaktadır*.

Sağlıklı olma, sorumluluğunun bireye yüklenmesi yolu ile bireyselleştirilmektedir. Sağlıklı yaşam tarzı önerileriyle bireyselleştirilen sağlık mesajları aynı zamanda tüketim kültürüne hizmet eder. Bu mesajlarla, kadına kendisi ve ailesinin sağlığını korumak için yapması gerekenler anlatılır. Bunun yanında, ideal bir kadın tipi çizilerek kadınlardan bu hedefe ulaşması istenir. Kültürel anlamda bir değişimi simgeleyen bu durum, sürekli değişen, teşhisler ve buluşlarla tüketim kültürünün gelip geçici ve uçucu etkisini bireye sunmaktadır.

Tüketimin bir aracı haline getirilen sağlık sektörü, yeni hastalıklar yaratarak bireyleri tüketime yönlentmektedir. Günlük hayatın bir parçası olan sıradan rahatsızlıklar, kabul edilemez durumlara dönüştürülerek tıbbi müdahaleye gereksinim duyulacak şekilde tanımlanmaktadır. Sağlık sorunlarının bireyselleştirilmesi sonucu hastalıkla mücadele bireysel düzeyde gerçekleşmektedir. Birey, sağlıksız olduğunun teşhisini kendi koymakta ve belirli tıbbi müdahalelerin sunulduğu medya aracılığıyla kendi çaresini kendi aramaya başlayabilmektedir. (1995: 38) Birey, yaşlanmayı geciktirmeli, menopoz için

takviye vitaminler almalıdır. Bu süreç, İlich'in (1995: 38) vurguladığı yaşamın tıbbileştirilmesi kavramı ile ilintilidir. Patolojik hale getirilen, doğal süreçle baş etme sorumluluğu bireye yüklenir. Sağlığın bireyselleşmesi, bireyin tüketime yönlendirilmesi ile paralel gider. Bu kadına verilen rollerle de bağlantılıdır. Çünkü sunulan kadın imgesi, sürekli genç kalan ya da ideal bir annedir. Bu ideale ulaşmak için de belirli tüketim davranışları gereklidir.

Sağlık haberlerinde yaşamın tıbbileştirilmesi ile paralel bir şekilde bir taraftan yeni hastalıklar yaratılırken, diğer taraftan da bu hastalıklardan korunmak için mucize gıdalar ve tedavi yolları önerilmektedir. Sağlığın yeniden tanımlanması için, bu mucizelerle hesaplaşmak gerekmektedir. Mucize doktorlar, tedaviler ve ameliyatlar yoluyla bireyler insan hayatının doğal bir parçası olan ölüm ve yaşlanmayı yok etmeye koşullanmaktadır (Elbek, 2012: 217). Bu koşullanmanın altında gizlenen asıl amaç ise, sağlıklı yaşam tarzı önerileri aracılığı ile tüketime ve kârlılığın artırılmasıdır. Burada temel aktörlerin, sağlık söylemi ile bedenlerin denetimini sağlamaya çalışan "sağlıklı yaşam endüstrisi" ve medya olduğu iddia edilebilir. Bu şekilde, günümüzde devletin sağlığın sorumluluğunu bireye ve piyasanın insafına bırakan politikalarını görünmez kılan, tıbbi sosyal kontrolün yaşam tarzı önerileri olmuştur.

Küresel neoliberal politikaların etkisi ile sağlık ve eğitim gibi hizmetler özel sektöre devredilmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak sağlık haberlerinin de sağlık sorumluluğunu sosyoekonomik ve politik koşullar yerine, bireyin sorumluluğu etrafında çerçevelemesi şaşırtıcı değildir. Bu şekilde, medya aracılığı ile egemen ideolojinin yeniden üretildiği ve meşrulaştırdığı söylenebilir. Araştırmamızda sağlık haberlerinin %99'nun sağlığı bireyin sorumluluğu olarak çerçevelediği ve haberlerde tüketimi özendiren mesajların bulunduğu görülmüştür. Bauman (2005: 178) "bireyselleşmenin", insan kimliğinin bir "veri"den "görev"e dönüştürülmesinden, aktörlere bu yeni görevi yerine getirmenin ve bunun yaratacağı sonuçların sorumluluğunun verilmesinden ibaret olduğunu ifade eder. Tüketim kültürünün içerisinde pek çok araç ve imgeyle, örneğin sağlıklı beden ile birlikte sağlık sürecin parçası haline gelmiştir. Doğrudan bedenle ilgili olan yaşam tarzları, sağlıklı bedenler, her yaşta genç olma, bir yaşam tarzının sürdürücüsü olabilme, toplumsal gruba ait olabilmenin yolları olarak medya tarafından bireylere sunulur. Bu şekilde, insan bedeni tüketime nesnesi olarak inşa edilerek kontrol altına alınır. Sağlıklı bedene sahip olmak bireyin yegâne sorumluluğudur, bunu ne derece başarabildiği, medyada tanımlanan "sağlıklı bedene" ne kadar sahip olduğuyla alakalıdır. Sağlıklı beden inşasının sorumluluğunun bireye verilmesi, aynı zamanda hastalık ve tedavi tanımı ve yöntemlerine ilişkin bir değişimi de beraberinde getirmiştir. "Sağlıklı yaşam endüstrisi" rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisi koşullarında, sağlıklı beden inşası için gerekli hizmet ve tedavi yöntemlerini üretmekte ve medya aracılığı ile görünür kılmaktadır

(İşleyen, 2012). Araştırmada incelenen sağlık haberleri içerisinde, sık sık doktora ve çalıştığı hastaneye vurgu yapılarak okuyucuya hizmetin nereden alınacağı söylenmektedir. Illich (1995: 135) tıbbın ilerleme olarak sunulan bu hizmetlerinin, aslında aşırı endüstrileşmiş modern toplumun yarattığı sağlık sorunlarının üzerini örtmek için kullanıldığını iddia etmiştir. Tüketimin bireyselleşmesine paralel olarak sağlıkta bireyselleştirilmiştir, hastalığın kaynağı bütün sosyal, kültürel, politik ve çevresel etkilerden uzaklaştırılarak kişinin sağlıklı bedeni gerçekleştirememesine bağlanmıştır. Bir başka deyişle burada hastayı (kurbanı) suçlama yoluna gidilmesi söz konusudur.

Sonuç olarak, gazete haberlerinin, kadın bedenini kontrol etmeye hizmet ettiği ve kapitalist ideolojinin tüketim kültürünü yeniden üreterek sağlık sorunlarını bireyselleştirdiği söylenebilir. Sağlık sorunlarının çözümünde, bireysel düzeyde sorunu ele almak tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda soruna neden olan sosyal, kültürel, ekonomik ve politik nedenler ele alınmalıdır. Ayrıca, medya toplumun genelini ilgilendiren sağlık sorunlarını ele alırken, insanlarda bedenine dair (özellikle kadınlarda) gereksiz hastalık korkuları ve olumsuz beden algıları yaratmamalıdır. Sağlık haberlerinde bulunan bireyi tüketime yönlendirici ifadelerin yerine, sağlık sorunlarının çözümüne yönelik bütüncül çözümler ortaya konulmalıdır. Bunun yanında, sağlık haberleri, okuyucuyu bilinçlendirmeli, sağlıklarını koruma ve geliştirme yönünde kendi bireysel çabalarının yanında mevcuttaki sosyal politikaların önemine de vurgu yapmalıdır. Wikler (2002: 55) sağlık politikalarının belirlenmesinde, davranışsal risk faktörlerine yapılan vurgunun artmasının özellikle gelişmekte olan ülkelerin sınırlı kaynaklarının etkisiz bir biçimde yanlış kullanımına neden olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede, sağlık politikalarının, sağlık hizmetlerinin piyasalaştırılması ve sağlık endüstrisinin güçlenmesi doğrultusunda değil, kamunun yararını gözeterek adımlar atması da önemlidir. Etkili bir sağlık politikasının geliştirilebilmesi için bireylerin davranışından kaynaklanan risk faktörlerinin yanında, içinde yaşadıkları sosyal, kültürel, ekonomik ve politik çevrede göz önünde bulundurulmalıdır. Sonuç olarak, sağlık haberleri kapitalist tüketim ideolojisine hizmet etmek yerine bütüncül bir sağlık anlayışının nasıl olması gerektiğine odaklanmalıdır.

Kaynaklar

- ADORNO, T. W., 1998, *Minima Moralia* (çev: Orhan Koçak, Ahmet Doğukan), Metis Yayınları: İstanbul
- BAUDRILLARD, J., 1995, "Bir Tüketim Kuramı Üzerine" *Cogito Dünya Büyük Bir Mağaza*,(5): 89-103.

- BAUMAN, Z., 1998, "Postmodern Adventures of Life and Death.", Schambler, Graham ve Higgs, Paul (eds.), *Modernity, Medicine and Health* (London: University College): 216-231.
- BAUMAN, Z., 2005, *Bireyselleşmiş Toplum*, (çev:Yavuz Alogan), Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- BİRSEN, Ö. ve ÖZTÜRK, Şule, Y., 2011, "Tüketim Kültürü Çerçevesinden Sağlık Haberleri", *Akademik Bakış Dergisi*, (26):1-21.
- BOCOCK, R., 1997, *Tüketim*, (çev: İrem Kutluk), Dost Kitabevi: Ankara
- BUNTON, R. and BURROW, R., 1995, "The Sociology of Health Promotion: Critical Analyses of Consumption, Lifestyle, and Risk" Nettleton, Sarah and Burrows, Roger (Eds.) Routledge: New York
- BYERLY, C. M. and ROSS, K., 2006, *Women & Media: A Critical Introduction*, (Oxford: Blackwell Publishing).
- CLARKE, J. N., 2004, "A Comparison of Breast, Testicular and Prostate Cancer in Mass Print Media (1996–2001)", *Social Science & Medicine*, 59 (3): 541–551.
- CONEY, S.,1994, *The Menopause Industry: How the Medical Establishment Exploits Women*, Hunter House: California
- CONRAD, P., 1992, "Medicalization of Social Control", *Annual Review of Sociology*, (18): 209-232.
- CONRAD, P., 2007, *The Medicalization of Society: On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*, Johns Hopkins University Press: Baltimore:
- DEMİR, M., 2010, *Sağlık Haberleri ve Medya Gerçeği*, Nobel Yayın Dağıtım: Ankara
- DUNİNG, A., 1997, *Ne Kadarı Yeterli? Tüketim Toplumu ve Dünyanın Geleceği* (çev: Sema Çağlayan), TEMA Vakfı Yayınları: İstanbul
- ELBEK, O., 2012, "Hastalık ve Sağlık", Aslanoğlu, İlknur (der.), *Tıp Bu Değil*, 190-221, İthaki: İstanbul
- EROL, M., 2011, "Neoliberalizmin İkinci Baharı: Türkiye'de Menopozun Toplumsal İnşası" Özbay Cenk, Terzioğlu Ayşecan ve Yasin, Yeşim (der.) *Neoliberalizm ve Mahremiyet Türkiye'de Beden, Sağlık ve Cinsellik* 133-147., Metis Kitap: İstanbul
- FOUCAULT, M., 1992, *Hapishanenin Doğuşu* (çev: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi Yayınları: Ankara
- GAMBETTI, Z., 2008, "Foucault'da Disiplin Toplumu - Güvenlik Toplumu Ayrımı", *Mesele Kitap Dergisi* (20): 43-46.

- GUTTMAN, N. and RESSLER, W., 2001, "On Being Responsible: Ethical Issues in Appeals to Personal Responsibility in Health Campaigns", *Journal of Health Communication* 6(2):117–136.
- GÜR, G., 2010, "Dezenformasyona Uğratılan Bir Sosyal Hak Olarak Sağlık", <http://www.sosyalhaklar.net/2010/bildiri/gur.pdf> (Erişim Tarihi: 26.09.2012).
- HORKHEIMER, M., and ADORNO, T. W., 1996, *Aydınlanmanın Diyalektiği II*, (çev.: Oğuz Özügül), Kabcacı: İstanbul
- ILLICH, I., 1995, *Sağlığın Gaspsı*, (çev: Süha Sertabiboğlu), Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- İŞINBARK, A., 1992, *Televizyon Yayınlarının Kadınların Genel Davranışları ve Siyasi Tercihleri Üzerine Etkileri (İstanbul ilinde bir alan araştırması)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- IYENGAR, S., 1991, *Is Anyone Responsible?: How Television Frames Political Issues*, University of Chicago Press: Chicago
- İŞLEYEN, Ö., 2012, "Sağlıklı Yaşam Tarzları Endüstrisi", <http://muhafelet.org/yazi-saglikli-yasam-tarzleri-endustrisi-31-1120.aspx> (Erişim tarihi: 20.09.2012).
- KAYA, Ş. Ş., 2011, "Televizyonda Kadın, Sağlık Ve Hastalık", Kütahya: *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2):117-150.
- KIM, S.-H. ve WILLIS, L. A., 2007, "Talking about Obesity: News Framing of Who is Responsible for Causing and Fixing the Problem", *Journal of Health Communication*, (12): 359–376.
- KIM, S.-H., SCHEUFELE, D., and SHANAHAN, J., 2002, "Thank about It This Way: Attribute Agenda Setting Function of the Press and the Public's Evaluation of a Local Issue", *Journalism and Mass Communication Quarterly*, (79):1–25.
- KLINE, K. N., 2006, "A Decade of Research on Health Content in the Media: The Focus on Health Challenges and sociocultural context and Attendant Informational and Ideological Problems", *Journal of Health Communication*, (11):43-59.
- LAYNE, L., 2003, "Unhappy Endings: A Feminist Reappraisal of the Women's Health Movement from the Vantage of Pregnancy Loss", *Social Science & Medicine*, (56):1881-1891.
- LEBESCO, K., 2010, "Neoliberalism, Public Health, And The Moral Perils Of Fatness", *Critical Public Health*, 21(2):153-164.
- MARCUSE, H., 1990, *Tek Boyutlu İnsan* (çev: Aziz Yardımlı), İdea Yayınları: İstanbul
- MILES, M. B. and HUBERMAN, M. A., 1994, *Qualitative Data Analysis* (London: Sage Publications).
- MILLS, C. W., 1974, *İktidar Seçkinleri* (çev: Oskay Ünal), Bilgi Yayınevi: Ankara

- MOORE, S. E., 2010, "Is the Healthy Body Gendered? Toward a Feminist Critique of the New Paradigm of Health", *Body & Society*, 16(2):95-118.
- MOYNIHAN, R. ve CASSELS, A., 2006, *Satılık Hastalıklar*, (çev: Gökçesu Tamer ve Evren Yıldırım), Hayy Kitap: İstanbul
- NAVARRO V., 1976, *Medicine Under Capitalism*, Neale Watson Academic Publications: New York
- RITZER, G., 2000, *Toplumun McDonaldlaştırılması Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine bir İnceleme* (çev: Şen Süer Kaya), Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- SEZGİN, D., 2011a, *Tıbbileştirilen Yaşam, Bireyselleştirilen Sağlık*, Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- SEZGİN, D., 2011b, "Yaşam Tarzı Önerileri Bağlamında Sağlık Haberlerinin Analizi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2):52-78.
- SWINGEWOOD, A., 1996, *Kitle Kültürü Efsanesi* (çev: Aykut Kansu), Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara
- WALLACK, L., 1990, "Mass Media and Health Promotion: Promise, Problem and Challenge." Atkin, Charles K. ve Wallack Lawrence M. (Eds.), *Mass Communication and Public Health Complexities and Conflict*: 41-51. Sage Publications: London
- WEST, D., 1998, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş* (çev: Ahmet Cevizci). Paradigma Yayıncılık: İstanbul
- WIKLER, D., 2002, "Personal and Social Responsibility for Health". *Ethics & International Affairs* (16):47-55.

KADIN VE DOĞA İLİŞKİSİ: EKO FEMİNİZM
Women and Nature Connection: Ecofeminism

Seda TOPGÜL*

Abstract

The article named "Women and Nature Connection: Ecofeminism" is to examine the oppression of nature and women as a result of being human dominant. Ecofeminism consists of a combination of different feminist perspectives and to elaborate twin oppression of women and nature. The basic aim of ecofeminism is to solve nature problem from ecofeminist perspectives and to save the nature. It is accepted that women and nature is equality in ecofeminism. Is it going to be possible to resolve problems of women? The aim of this study is to examine the basic premises of ecofeminism and to discuss women and nature connection in framework of equality or equivalence.

Keywords: Women, Nature, Feminism, Ecofeminism

Özet

"Kadın ve Doğa İlişkisi: Ekofeminizm" adlı makale, insanın doğayı tahakküm altına alma isteği neticesinde, önce doğa, sonrasında da tahakküm altına alınan kadın üzerinde durmaktadır. Farklı feminist bakış açılarının bir araya gelmesinden oluşan ekofeminizm, kadın ve doğanın çifte sömürsü üzerinde durur. Ekofeminizmin temel amacı, ekofeminist bakış açısından doğadaki problemleri çözmek ve doğayı kurtarmaktır. Ekofeminizmde kadın ve doğa eşit kabul edilir. Ancak, gerçekten doğanın kurtarılması ile kadın sorunları çözümlenecek midir? Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri yok edilecek ve kadınların toplumsal yaşama eşit katılımları, doğa sorunlarının ortadan kalkması ile çözümlenecek midir? Bu çalışmanın amacı, ekofeminizmin çözmeye çalıştığı sorunların eşitlik anlayışına göre mi, yoksa denklik çerçevesinde çözülmesi gerektiğini mi değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Doğa, Feminizm, Ekofeminizm

---

* Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Doktora Öğrencisi

Giriş

Ekofeminizmin Ynestra King tarafından 1976'da Vermont Sosyal Ekoloji Enstitüsü'nde geliştirildiği belirtilmesine karşılık Barbara Holland-Cunz ve Ariel Salleh'e göre, ekofeminizm 1970'li yılların ortalarında dünyanın çeşitli bölgelerinde kendiliğinden başlamıştır (Çetin, 2005: 62). Çevre ile kadın hareketlerinin 1960'larda eş-zamanlı olarak daha radikal bir tavır almasına ve birçok kadının her iki harekete de katılmasına rağmen, ikisi arasındaki sistematik ilişki 1970'lerde feministlerce geliştirildi. 1970'lerde Kadın Hareketi'nin içinde birleşen feminist gruplar kadın doğa ilişkisini çeşitli açılardan incelemeye başladılar (Köküöz, 1989: 15).

Ekofeminizm ilk kez 1974 yılında, kadının baskı altına alınması ile doğanın baskı altına alınması arasındaki ilişkiyi gören ve çevreci hareketle feminist hareketin birleştirilmesini savunun Fransız feminist Françoise d'Eaubonne literatüre sokmuştur (Ünder, 2005: 605).

I. Kadın ve Doğa İlişkisi

Ekofeminizm kadının doğayla bağına vurgu yaparak bu bağı sahiplenmektedir (STGM [Sivil Toplum Geliştirme Merkezi], 2009: 1). Örneğin 1980'de ABD'de yapılan bir araştırmada erkeklerin yüzde 14'ü kendisini "kesinlikle nükleer karşıtı" olarak nitelendirirken, kadınlarda bu oran yüzde 25'ti. Sadece ABD'de değil İsveç, Fransa, Almanya gibi gelişmiş ülkelerde de sonuç aynı yöneydi. Sonrasında yapılan anketlerin kadın dergileri ve feminist yayınların incelenmesiyle bu ilişkinin radyasyonun kadınlar ve gelecek kuşaklar üzerindeki özel etkilerinin anlaşılmasıyla başladı. ABD'de 1980'de yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, radyasyon ile kadınlar, özellikle meme ve tiroid kanseri bakımından erkeklerden daha büyük bir risk altında olduğu görülmüştür. Ayrıca hızlı hücre bölünmesi dönemindeki fetüs, özellikle gebelik dönemlerinde radyasyona çok duyarlıdır. Bu durumda gelecek kuşakların da tehdit altında olduğunu söylemek çok yersiz olmasa gerek (Köküöz, 1989: 15).

Ekofeminizmi diğer kavramlardan ayıran temel özelliği, çevre sorunlarını kadın sorunlarıyla ilişkilendirerek, çevre sorunlarının çözümünde de kadın bakış açısını kullanmasıdır. Ekofeministlere göre, erkeğin kadın üzerindeki egemenliği ile insanın doğa üzerindeki egemenliği arasında bağlantı bulunmakta ve doğanın tahribinden erkek merkezilik sorumlu tutulmaktadır (Ünder, 2005: 605). Kadınlar doğanın yağmalanmasına karşı direniş ve örgütlenmede büyük ölçüde görmezden gelinen bir rol oynamışlardır (Plumwood, 2004: 18). Bu durum bir yandan doğa ve kadın özdeşliği, kadın ve hayvan hakları, kalkınma ve kadın gibi ekofeminizm için benzer pek çok varsayım ekofeministler tarafından mercek altına alınarak sorgulanmıştır.

Böylece ekoloji ve feminizm hareketinin yakınlaşması 1990'larda yoğunlaşarak kadın ve doğa ilişkisi detaylı biçimde ele alınmaya başlamıştır. Ekoloji, erkek egemenliği ve doğal dünyanın yağmalanması arasındaki ilişkilerle daha yoğun olarak ilgilenilmeye başlanmıştır (Donovan, 1997: 352).

1972 Stockholm Konferansı belgelerinde “kadınlar” ibaresi bulunmazken, 1992 Rio Konferansı belgelerinde kadınların çevre yönetiminde oynayacakları yaşamsal rolden bahsedilmiş ve sürdürülebilir gelişme için kadınların katkılarının alınması gerektiği yer almıştır (Tanışır, 2011: 87). Kadının ilerlemesi, Sürdürülebilir Kalkınma da esas bir unsur olarak tanınmış ve kadınlar Sürdürülebilir Kalkınma'ya girdi sağlayan ana hissedar grubu olarak tanımlanmıştır.

1994'de Kahire'deki Nüfus Konferansı'nda enerji fakirliği kadınlar üzerinde aşırı etkisi olan bir problem olarak ele alınmıştır, çünkü kalkınmakta olan ülkelerdeki günde bir dolardan aza yaşayan 1 milyar insanın yüzde yetmişi kadındır.

1995'de Pekin'deki Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda; kadınların doğal kaynakların korunması ve idaresi ile çevrenin himaye edilmesine katkılarının yeterli itibar ve destek görmesindeki noksanlığına değinilmiştir. Ayrıca, hükümetlerin ve diğer karar verici mekanizmaların, cinsiyet perspektifini tüm programlara ve politikalara sokmalarının önemi üzerinde durulmuştur. Pekin Eylem Deklarasyonu ve Platformu kadın ve çevre alanında üç stratejik hedef belirlemiştir:

1) Kadınların her seviyede çevre ile ilgili karar alma mekanizmalarına aktif olarak katılımı sağlanmalıdır.

2) Sürdürülebilir kalkınma için politikalar ve programlarda cinsiyet ile ilgili konular ve bakış açıları bütünleştirilmelidir.

3) Kalkınma ve çevre ile ilgili politikaların kadın üzerindeki etkilerini değerlendirmek için ulusal, bölgesel ve uluslararası seviyelerde mekanizmalar kurulmalı ve güçlendirilmelidir (KSSGM, 1993: 60). Bu şekilde doğanın da kadınlar sayesinde ve yine kadın eli güçlendirilerek kurtarılabileceği uluslararası örgütler tarafından da kabul edilmektedir.

II. Ekofeminizmin Amaçları

Ekofeminizme göre, kadının ezilmesi ve doğanın ezilmesi arasında önemli bağlar bulunmaktadır. Bu bağdan dolayı da çevre sorunlarına getirilen çözümlerde feminist bakış açısından yaklaşılmaktadır.

Erkek egemen toplumda var olan baskı aynı kadın üzerinde olduğu gibi çevre üzerinde de ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle hem doğa hem de kadın erkek egemenliğinden kurtarılmalıdır. Temelde var olan erkek egemenliğinin kadının üzerinden kaldırılmasıyla kadın özgürleşerek cinsiyet eşitsizlikleri sona erdirilebilecektir. Aynı şekilde doğa üzerindeki erkek egemenliğinin sona ermesiyle de doğanın özgürleşmesi ve ekolojik adalet sağlanacaktır (Kılıç, 2008: 196).

Berktaş (1996: 74) kadın ve doğa arasındaki ilişkiyi 17.yüzyıla ait bir şiirle çarpıcı bir biçimde dile getirmiştir.

*“Teslim aldım doğayı; yarıp geçtim her yerini
Kırdım kimsenin dokunamadığı mühürlerini
Rahmini, göğüslerini ve başını
Yani tüm gizlerinin saklı olduğu yerlerini
Parçalayıp açtım”*

Berktaş (1996: 74) bu şiiri değerlendirirken ister doğaya ister kadına yönelik olsun şiirin ortaya koyduğu noktanın tecavüz olgusundan başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla doğa “erkeksi etkinliği, edilgin bir biçimde karşılamaya hazır bir kadın gibidir.” Ekofeminizmin temel analiz kategorisi, doğadır. Doğanın birbiriyle ilişkilendirilme biçimleri ve kadınların bu biçimlerine ilişkin tarihsel konumlarına ilişkin analiz ekofeminizmin hareket noktasını oluşturur (Berktaş, 1996: 77). Tamkoç (1996: 77) egemen olan temel kavramın, doğanın ezilmesi ve talan edilmesiyle kadınların ezilmeleri ve sömürülmeleri arasındaki ilişki olduğunu belirtmektedir. Ayrıca doğadaki sorunların çözülmesi için feminist bir görüş açısının ön koşul olduğunu ifade etmektedir. Kadın ve doğa arasındaki ilişkiyi temel alan ekofeminizm, ırkçı, etnik, cins, yaş, sosyal sınıf ve cinsel tercih gibi ölçüklere dayanılarak yapılan ayrımcılıklarında karşısındadır (Tamkoç, 1996: 77).

III. Tahakkümün Meşrulaştırılması: Dualizm

Batı düşüncesinde yer alan özellikle kültür/doğa, erkek/kadın, zihin/beden, akıl/doğa ve daha da çoğaltılabilecek ikilikler temel baskı biçimlerini temsil ederler. Özellikle kadın/erkek, zihin/beden, medeni/ilkel, insan/doğa ikicilikleri doğrudan sırasıyla toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk ve doğa baskılarına tekabül ederek bunları doğallaştırır (Plumwood, 2004: 65) Bunların içinde akıl/doğa ikiciliği belirlenmiş olan hiyerarşiler dizisi içinde bir temel oluşturur. Hiyerarşilerde olduğu gibi ikicil yapılarla ötekiyle bağdaştırılan özellikler “aşağı” olarak inşa ve tasvir edilir. Birincil yapılardakilerde üstün olarak tasvir edilir. Bu ikicilikler bir ağ ya da şebeke oluştururlar, birinden diğerine geçiş rahattır. Böylece dualizmin mantığı, aşağı olanları araçsallaştırarak onlar

üzerinde tahakküm kurmasını meşrulaştırır (Plumwood, 2004: 60-75). Ayrıca doğa ve toplum arasındaki mekanik bir dualizme dayandırılan, doğal ve toplumsal dünyalar arasındaki açıklığı aşma çabaları, her ne kadar yenmeye çalışılarda, bu dualizmi dolaylı yoldan korumaktadırlar (Bookchin, 1996: 92).

Doğaya tahakküm, insanın insan üzerinde kurduğu tahakkümü beraberinde getirdiği gibi sabit bir inancı paylaşır. Hemen hemen bütün çağdaş toplumsal ideolojilerin merkezinde insan tahakkümü kavramı vardır. İnsanın “doğanın tahakkümü” nden özgürleşmek için üretim araçlarının ilk biçimi olarak insanın tahakkümü altına girmesinin ve doğanın boyunduruk altına alınmasında araç olarak kullanılması gerektiği düşüncesi çok eski dönemlerden bu yana çok kabul gören bir görüştür (Bookchin, 1999: 44). Bookchin’ne (1999: 45) göre, İnsanların doğanın sözde tahakkümünden kurtarılmasının bir yolu olarak insanın insana tahakkümünün kabul edilmesi gereklidir. Doğayı tahakküm alma düşüncesinin kendisi de insanın insana tahakkümünden türemiştir (Bookchin, 1999: 54). Bu tahakkümcü ilişkinin ilk kurbanı ise kadındır. Doğayı değersizleştiren bir uygarlıkta kadın doğanın imgesidir (Bookchin, 1994: 218). Kadının doğasına boyun eğdirilmesi, bu doğanın ataerkil ahlak çerçevesi tarafından hapsedilmesi, sonunda erkeğin boyun eğdirilmiş bir doğa imgesine yol açan ilk tahakküm edimi örneğini oluşturur (Bookchin, 1994: 219). Kadınların ezilmesi ile doğanın tahakküm altına alınması, Batı felsefesindeki dualizm ile meşrulaştırılmakta ve derinleştirilmektedir (Plumwood, 2004: 9).

IV. Ekofeminizmin Türleri

Feminist çözümlenmeler kavramsal şemaya göre çözümlenmektedir. Erkek egemen batı dünyasında birbiriyle bağlantılı ve birbirini güçlendiren ikilikler bulunmaktadır. Bu ikiliklerden birinci olanlar eril olanla, ikinci olanlar dişilikle eşleştirilmektedir. İkinci olanlar, birincilerin ihtiyaçlarını tatmin etmek için bir araç olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla hem doğa hem de kadın birinci durumdaki erkeğin ihtiyaçlarını tatmin için bir araç olarak değerlendirilmekte olduğundan hem doğanın hem de kadının kaderi aynıdır. Bu ikiliklerin ne zaman başladığına ilişkin ortak görüşler bulunmasına rağmen, bu ikiliğin kadınların aleyhine olduğu konusunda anlaşmazlık bulunmaktadır. Örneğin, Rosemary Radford Ruether’e göre; İbranilerden bu yana kadın doğayla eşleştirilmiş, erkekler hem kadınları hem de doğayı kontrol altına almışlardır. Merchant’a göre; kadın ile doğa, doğa bilimlerinin ortaya çıkışından çok önce eşleştirilmiştir. Ancak bu eşleştirme doğanın organik bir biçimde anlaşılmasından dolayı kadın içinde saygın bir konum sağlamıştır. Bu yüzden bu eşleştirme olumlu anlaşılmaktadır (Ünder, 2005: 605). ABD’li sosyal araştırmacı ve çevre tarihi profesörü Carolyn Merchant “Radikal Ekoloji” adlı kitabında ekofeminizmi dört gruba ayırmıştır.

1. Liberal Ekofeminizm
2. Kültürel Ekofeminizm
3. Toplumsal (Sosyal) Ekofeminizm
4. Sosyalist Ekofeminizm (Tamkoç, 1996: 78).

Liberal ekofeminizm, hükümetlerin yapısı içinde insan ve doğa arasındaki ilişkilerin reformcu görüşlerle düzeltilebileceğini vurgular. Kültürel ekofeminizm, çevre sorunlarına ataerkil çerçevede bakarak kadın ve doğayı kurtaracak çözümlere odaklanmaktadır. Toplumsal (sosyal) ve sosyalist feministler ise, eleştirilerini aynı kültürel ekofeminizm gibi ataerkil sisteme yöneltmektedirler. Kültürel ekofeministlerin kadının doğayla olan ilişkisi üzerinde derinlemesine incelemeler yapılırken, toplumsal (sosyal) ve sosyalist ekofeministler egemenlik konusunda özgürlüklerin ve sosyal adalet elde edilmesi üzerinde durmaktadır (Tamkoç, 1996: 79).

A. Liberal Ekofeminizm

İnsan ve doğa arasındaki ilişkilerin reformcu görüşlerle düzeltilebileceğini vurgulayan ekofeminizm türüdür. Liberaller doğadan değil çevreden söz ederlerken var olan çevre sorunlarının gelişmeye bağlı olarak ortaya çıktığını ileri sürer. Nükleer enerji santrali kazalarından radyoaktivite ortaya çıktığı, zehirli kimyasal maddeler ve tehlikeli atıkların insan tehdit etmesiyle bundan ilk etkilenenlerin kadınlar olduğu görüşüne varmışlardır. Gelişmiş batı toplumlarında kadınların evlerinin de doğanın da endüstriyel atıklarla ve plastiklerle kirletildiğinden üçüncü dünya ülkelerindeki kadınların gıdasızlık, yakacaksızlık ve kirli sularla yaşama çaresizliğini yaşamaktadırlar. Batı toplumu kadınları da bu saldırılar karşısında geriye kazanma sürecine önem vererek ve tüketim alışkanlıklarını değiştirerek hem doğayı korumaya hem de üçüncü dünya ülkelerindeki kadınların çaresizlikleri ile başa çıkmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla her iki dünyadaki kadınlar da ekolojik saldırılara karşı duran ekofeministlerdir (Tamkoç, 1996: 79-80).

Liberal ekofeministlere göre, en önemli sorun kadınlara ekonomik açıdan ve eğitim açısından erkeklerle eşit fırsatlar verilmediği için kendilerini geliştirme fırsatı bulamamış olmalarıdır. Fransız yazar ve feminist Simon de Beauvoir'e göre, kadınlar biyolojik olarak erkeklerden farklı olmakla birlikte, bu farklılıkları aşarak erkeksi değerlere ayak uydurabilirler (Tamkoç, 1996: 80). Bu yaklaşımla kadınlar eril bir ben haline sokulmaya çalışılır. Erkekleştirilmiş anlayış sonucunda da kadın ve doğa dışlanan diğer gruplar gibi örtük bir tahakküm altındadırlar (Plumwood, 2004: 44-45). Liberal ekofeminist yaklaşım, bir yandan kadını eril bir ben haline sokarak ikincileştirmekte, diğer yandan doğaya egemen insan ve toplum modelinden kaynaklanan anlayışları görmezden gelmektedir. "Üstün" olanı "aşağı" olana bağlamakta ve tahakkümü

yinelemenin yanı sıra daha da öteye taşıyarak derinleştirmektedir (Plumwood, 2004: 45-46).

B. Kültürel Ekofeminizm

Günümüzde kültürel feminizmden sıkça söz edilmekte ve buna ikinci dalga feminizm de denilmektedir. Kültürel ekofeminizm doğa ve kadının eşit tutularak ikincilleştirilmesine tepki olarak gelişmiştir (Tamkoç, 1996: 80).

Kültürel feminizm kuramını savunanlar liberal feminizmin eşit haklar görüşünü ve kendini geliştirmenin önemini kabul ederken bir yandan da hayatın akıl dışı, sezgisel ve kolektif yönü üzerinde de durmaktadır. Bunun yanı sıra kültürel feminist bakış açısına göre, özellikle Ortaçağ sonrası Batılı erkek kültürün eseri olan doğaya hükmetme isteği, gerek doğa ve kadının sömürülmesi gerekse hayvanlara kötü davranılmasının sebebidir (Donovan, 1997: 49).

Kültürel ekofeminist kuramcılara göre, aile ilişkileri eril bakış açısından düzenlenmiştir. Kültürel ekofeminist kuramcılarının çoğu toplumsal cinsiyet kimliği oluşumunun, biyolojik farklılıklardan ziyade toplumdan kaynaklandığını söylemektedir. Bu yüzden aslında kadınların kişiselmiş gibi gözüken sorunlarının ardında politik sorunlar olduğunu ortaya koymaktadır (Tamkoç, 1996: 81). Kadınlar toplumsal olarak oynamak zorunda bırakıldıkları roller sebebiyle, doğayla yakın ilişki içindedirler, bu da onları egemen güçlere karşı koymaya zorlamaktadır. Hindistan'da 1972-1978 yılları arasında yeni bir proje için ormanlık alanları yok etmek isteyen güçlere karşı kadınların önder oldukları, "Chipko Hareketi" adı verilen bir eylem gerçekleşmiştir. Hindistan kültüründe ağaç tanrıçasına dua edilmesi eski bir gelenektir. "Chipko Hareketi" ağaç ve ormanları kutsal sayan Hintlilerin, ormanları yok etmek isteyenlere karşı ağaçlara sarılarak onların kesilmesini engelleme hareketidir. Bu hareket sonrasında çok ses getirmiş ve farklı ülkelere de sıçramıştır (Tamkoç, 1996: 83). Chipko hareketi kültürel ekofeministlerce kadın ve doğa birlikteliğinin güzel bir örneği olarak sunulmaktadır.

C. Toplumsal (Sosyal) Ekofeminizm

Murray Bookchin'in toplumsal ekoloji anlayışı üzerine oturtulmuş, toplumun yeniden yapılanması gerektiğini söyleyen bunun içinde de merkezi yönetimler yerine yerel yönetimlerin iş başında olması gerektiğini vurgulayan bir ekofeminizm türüdür (Tamkoç, 1996: 82).

Toplumsal ekoloji, bir yandan toplum ve doğa arasındaki farklılıkları, diğer yandan da toplum ve doğanın ne kadar iç içe geçtiğini, doğanın nasıl aşama aşama toplumun içine sızdığını araştırır. Toplumun nasıl doğanın içinden çıkıp geliştiğini göstermeye aynı zamanda toplumun geçirdiği farklılaşma ve gelişmeyi de gösterir. İnsan yalnızca doğaya zarar veren değil,

aynı zamanda büyük çabalarıyla doğayı zenginleştiren bir canlı olduğu düşünülürken, insanlığın geniş bir kesiminin doğayı sömüren asalaklara dönüştüren etmenleri ortaya çıkarmak toplumsal ekolojinin en önemli görevidir (Bookchin, 1999: 43-44). Toplumsal ekolojistler, insanın insan üzerinde kurduğu tahakkümü, insanın doğa üzerinde kurduğu tahakküme taşımışlardır. Dolayısıyla, şiddet gören kadını da, sömürülen işçiyi de, kirletilen doğaya da aynı şekilde yaklaşmışlardır (Bookchin, 1999: 44).

Bookchin çalışmalarında (1994, 1996, 1999), insanlararası hiyerarşinin ekolojik felaketle ilişkisinde toplumsal yapılarak yönelik eleştiri de bulunmaktadır. Toplumsal ekofeministler, kapitalizmin derinleştirdiği hiyerarşiyi yok etmeyi amaçlamakta ve devlet kurumları ile piyasa ekonomisine karşı çıkmaktadırlar. Toplumsal ekofeministler, yerel yönetimlerin toplumun yeniden yapılanması için gerekliliğini vurgulamaktadırlar.

D. Sosyalist Ekofeminizm

Batıda sömürgeleşme süreci ile birlikte geniş çaplı tarımın yapılması kadının bu alandaki rolünü kısıtlamıştır. Ayrıca mevsimlik tarım işçiliği dışında teknolojinin tarımsal üretime egemen olmaya başlaması ile birlikte kadının tarımsal çalışmaya katılımı çok azalmıştır. Böylece kadın üretimden uzaklaşarak sadece doğurganlık ve çocuk bakımı ile öne çıkmıştır. Ancak kapitalist sistemlerde satılacak ürün üretimi, yeni kuşaklar üretmekten daha önemli olduğu için kadın ikinci sınıf bir role sahip olmuştur (Tamkoç, 1996: 80). Toprak ekmek olmaktan çıkıp ticarete dönüştüğünde kadınlar çok düşük ücretlerle, Maria Mies'in deyişiyle *süper sömürüye* maruz kalmışlardır (Mellor, 1993: 180).

Kadın işleri hem bireyin var olması için gereklidir hem de para için yapılmaz. Bu işler sağlık, sevgi, yiyecek için asgari standartları sağlar. Kadınların toplumsal yaşamdaki birincil sorumlulukları, biyolojik yapılarında gizli değildir. Ancak, kadın toplumdan o kadar çok etkilenir ki, doğal olarak ona yüklenen roller tartışmaya açılmamalıdır (Çetin, 2005: 68).

Sosyalist ekofeministler, nüfus artışının ekolojik açıdan sürdürülebilir bir gelişme ile uyumlu olacağına inanmaktadırlar. Böyle bir kalkınmada da, kadınla erkeğin iş olanaklarının ve ücretlerinin eşit, gündüz bakımevi, sağlık hizmetleri ve sosyal güvenlik sisteminin de yeterli olması, kadınların sağlıklı doğum kontrol hizmetlerine kolayca ulaşmalarını hedeflemektedir (Tamkoç, 1996: 82).

Sosyalist ekofeminizm düşüncesinin başta gelen temsilcilerinden biri olan Mary Mellor 1993 yılında yazdığı "Sınırları Yıkarak: Feminist Yeşil Bir Sosyalizme Doğru (Breaking the Boundaries-Towards a Feminist Green Socialism) adlı kitabında, feminizm, ekoloji ve sosyalizmi bir araya getiren bir

yaklaşım ile feminist, ekolojik ve sosyalist ilkelere dayanan uluslararası bir hareketin gerekliliği üzerinde durmaktadır (Mellor, 1993: 280).

V. Ekofeminizme Getirilen Eleştiriler

Mary Daly, Sherry Ortner ve Susan Griffin gibi bazı feministlerde, kadının doğa ile özdeşleştirilerek bir şekilde kadını lekelediklerini söylemişlerdir. Onlara göre, kadın da doğa gibi kullanılabilir, yararlanabilir bir malzemedir yaklaşımı kadını nesne konumuna indirgemektedir. Eski çağlarda kadınların Tanrıçalarla ve tapınılan Toprak Ana ile özdeşleştirilmesi zamanla büyük bir merteye kaybına uğramış ve “bakir topraklar”, “doğa ana üzerinde erkek savaşı” gibi hem doğayı hem de kadını pasif ve itaatkâr kılan cinsel saldırı niteliğindeki imalara yerini bırakmıştır (Köküöz, 1989: 16). Kadın ve doğa arasında kurulan ilişkinin dışlama üzerinden kurulmuş olmasını sahip çıkan ekofeministlerde vardır. Dışlamalar üzerine kurulu bir akıl kavramının sorunlu niteliğine değinmeden, kadınların doğa alanından kültür ya da akıl alanına yükselişini onaylamışlardır. Plumwood ise kadın ve doğa arasında kurulan geleneksel ilişkide ne kadınların akıldan dışlanmasını kabul etmekte ne de doğayı aşağı gören bir tutum içerisinde bulunmaktadır (Plumwood, 2004: 34).

Geleneksel kaynaklar gözden geçirildiğinde de, kadınların doğa alanına dâhil edilmelerinin onları ezmeyi sağlayan başlıca araçlardan biri olduğu görülmektedir. Cato, kadını vahşi ve dizginsiz bir hayvan olarak tanımlamaktadır. Burke, “kadın olsa olsa bir hayvandır, üstelik en üstünlerinden biri de değildir” demektedir. Swift ise kadını, bir insan olarak düşünemiyorum, ancak olsa olsa maymundan bir gömlek üstün bir tür olarak görüyorum demektedir. Moore, erkeğin bilimin sanat ve ustası olarak görürken kadının zafer alanını yürek olarak görmüştür. Freud, “kadın ailenin çıkarlarını ve cinsel yaşamını temsil eder, uygarlık ise giderek daha çok erkeğin işi olmuştur” demektedir. Hegel’de kadınların öğrenme yetileri olmasına rağmen felsefe gibi yüksek bilim alanlarının ve yaratıcı faaliyetlerin kadınlar için yaratılmadığı görüşünü savunmuştur. Aynı şekilde Aquinas’a göre de, kadın sadece türü sürdürmek ve yiyecek, içecek sağlamak için temel ihtiyaç nesnesidir. Görüldüğü üzere kadının doğaya yakınlığı bir iltifat olmaktan oldukça uzaktır (Morgan, 1989: 183-186).

Diğer bir eleştiri konusu da ekofeminizmin çevreye öncelik tanıyarak bir koruma duygusuyla yaklaşması ve bu yüzden toplumsal cinsiyetin yapısını, ekonomik önemini, bağımlılık yollarını, değişime direncini göz ardı ederek güç ilişkilerini çarpıttığı, dolayısıyla toplumsal cinsiyet konusunda en önemli öğelerden birini çözümlene dışı bıraktığı gerekçesiyle de eleştirilmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki ekofeminizmin beş noktada eleştirildiği söylenmektedir:

A) Kadınları tek bir kategori olarak konumlandırır, kadınlar arasında sınıf, ırk, etnik köken ve bunun gibi farklılıkları görmez. Böylece kadınların konumlarının çözümlenmesinde etkili olan toplumsal cinsiyet dışındaki diğer tahakküm formlarını göz ardı eder.

B) Kadınların ve doğanın tahakküm altına alınmasını yalnızca ideolojide konumlandırır. Böylece bu tahakkümün bağlantılı olduğu ekonomik avantaj ve politik güç gibi maddi kaynakları ihmal eder.

C) İdeolojik yapılanma alanındaysa bu yapılanmanın üretildiği ve dönüştürüldüğü toplumsal, ekonomik ve politik yapılar hakkında çok az şey söyler. Toplumsal cinsiyet, sınıf ve bunun gibi yapılar üzerinde kendi çıkarları doğrultusunda ideolojik değişimler oluşturabilen ve bu değişimleri sabitleyebilen baskı gruplarının kullandıkları araçlar konusuna değinmez.

D) Ekofeminist bakış açısı, kadınların doğayla olan maddi ilişkilerini, kendilerinin ve karşıt konumda olan diğerlerinin bu ilişkiyi, nasıl düşündüklerini dikkate almaz.

E) Ekofeminizm kadın-doğa bağlantısını bir çeşit özcülüğü bağlar. Diğer bir deyişle, kadın-doğa bağlantısını değiştiremez ve değişmez bir dişi öz anlayışı olarak görür. Bu çeşit bir formülasyon doğa, kültür, toplumsal cinsiyet gibi kavramların tarihsel ve toplumsal olarak yapılandırılması, farklı kültürler ve zamanlarda farklılık göstermesiyle ilgili geniş bulgular karşısında anlamını yitirir” (Çetin, 2011: 89).

Berktaş (1996: 75) tarafından ekofeminizm tam anlamıyla eleştirilmek yerine ortaya çıkan ekofeminizm türleri eleştirilmektedir. Berktaş’a (1996: 75) göre yaratılan liberal, kültürel, sosyal ve sosyalist ekofeminizm türlerinin tümü kadın ve doğayı farklı açılardan ele alsalar da, her biri kendi yolundaki düalist düşünce tarzından kurtulamamışlardır. Dolayısıyla bu ekofeminist bakış açıları yanlıştır. Yapılması gerekirse, insan ve doğa arasındaki ilişkiyi farklı şekilde ele alacak bir düşünsel sistem yaratmaktır. Doğanın tahakküm altına alınması toplumdan kaynaklanmakta, bu yüzden de sorunun toplumda alınması gereklidir.

VI. Dinsel Açıdan Doğa ve Kadın İlişkisi

Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet’teki Yaradılış Miti, yeryüzündeki her şeyin Tanrı tarafından yaratıldığını ve insanların diğer canlılar üzerindeki üstünlüğününün Tanrı tarafından oluşturulduğuna dayanır. Erkeğe diğer yaratılanlardan farklı olduğu duygusunu veren bu mit, kadınlara da doğa ile bire

bir bağlantısının olduğu biyolojik özelliklerinden de ayrı olma duygusu verir (Çetin, 2005: 63).

Ekofeminizme İslam dininin getirdiği bir bakış açısı da bulunmaktadır. S.Hüseyin Nasr, islâmiyet açısından doğa ile insan ilişkileri hakkında bir değerlendirmede bulunmuştur. Nasr, insanların yeryüzünde hayatın sorumluluğundan kaçtıklarını ve Tanrının imar emrini yerine getirmek yerine çevrelerini tahrip ettiklerini, insanların doğaya “kendilerinden yararlanan ama onlara karşı ayrıca sorumlulukları olan bir eş gibi değil bir fahişe gibi” davrandıklarını, doğayı âdeta bir fahişe gibi görmeye başladıklarını belirtmiştir (Macit, 1997: 50).

Hıristiyanlık dininin Yaratılış mitinde, kadın ve doğa özdeşleştirilerek kötülenmektedir. Bir kadın olan “Havva”nın, “Âdem”e yasak meyveyi koparmayı öğretmiş. Ancak bir kadın yüzünden Cennet’ten kovulma olmuştur. Erkekler yeryüzünde alınlarından ter akarak yiyecek üretmek zorundadır. Burada kadınlar sonu kötü biten bir eylemin başoyuncusudur. Sonuçta insanlar, başlangıçtan daha kötü şartlarda yaşamaya mahkûm edilmişlerdir. Üstelik bir kadın yüzünden... (Çetin, 2005: 68).

Sonuç

Bütün çağdaş ideolojilerin merkezinde insan tahakkümü kavramı vardır. Doğaya tahakküm insanın insana kurduğu tahakkümü beraberinde getirir. Çünkü doğanın insan üzerinde kurduğu tahakkümden özgürleşmek için, insanın hem doğayı hem de insanı tahakküm altına alması kabul gören bir görüştür. İnsanın insana tahakkümünde de ilk kurban kadın olmuştur. Ekofeminizmde kadın ve doğa erkek egemen yapı tarafından tahakküm altına alındığı için, kadın ve doğa eşit kabul edilmiştir. Erkeklerin kadın ve doğayı eşit tutarak kontrol altına aldığı düşüncesi İbranilerden bu yana süregelmektedir.

Ekofeminizm, doğaya ve kadına feminist bakış açısından çözüm getirmektedir. Kadın ve doğayı eşit tutmakta ve her ikisinin de erkek egemenliğinden kurtarılması gerektiğini söylemektedir. Ancak böyle bir eşitlik gerçeklikle alay eder. Kadının erkek egemenliğinden kurtarılması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması doğanın kurtarılması ile mümkün değildir. Aynı şekilde doğanın korunması ve iyileştirilmesi, kadının toplumsal yaşama katılımının önündeki engelleri yok etmez. Doğa korunsun bile, kadın yine erkeğe kıyasla eğitime, işgücüne, siyasete yeterli katılamayacak, kadına şiddet engellenemeyecek ve dünya üzerinde yine en yoksul kesim kadınlar olarak kalmaya devam edecektir. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri toplumla, kültürle ve birçok farklı değişkenle bir aradadır. Dolayısıyla değiştirilmesi ya da ortadan kaldırılması, sadece doğanın korunması kadar basit bir şey değildir. Eşitlik,

eşitsizliğin tanınması olarak ebetteki ayrılmaz bir şekilde özgürlüğe bağlıdır ve doğal ayrıcalık lekesini telafi etmek için her ikisini de eşit tutar. Ancak kadın ve doğanın, doğal “ayrıcalık” lekesi birbirine eşit değildir. Dolayısıyla doğa kurtarıldığında kadın, kadın bu tahakkümden kurtarıldığında doğa kurtulmayacaktır.

Kaynaklar

- BERKTAY, F. (1996), “Ekofeminizm Ya Da Yüreğin İyimserliği” *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 73–76.
- BOOKCHIN, M. (1994), *Özgürlüğün Ekolojisi, Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü*, Çev: Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BOOKCHIN, M. (1996), *Toplumsal Ekolojisinin Felsefesi*, Çev: Rahmi Ögdül İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- BOOKCHIN, M. (1999), *Toplumu Yeniden Kurmak*, Çev: Kaya Şahin, İstanbul: Metis Yayınları.
- ÇETİN, O. B. (2005), “Ekofeminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkillik” *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, Sayı: 1, 61–76.
- ÇETİN, O. B. (2011), “Aile, Kadın ve Doğa” *Aile Sosyolojisi* (içinde), KASAPOĞLU, A. ve N. KARKINER (der.) Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- DONOVAN, J. (1997), *Feminist Teori*, Çev: Aksu Bora, Meltem Ağıtk Gevrek ve Fevziye Sayılan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KILIÇ, S. (2008), *Çevre Etiği*. Ankara: Orion Yayınları.
- KÖKÜÖZ, A. (1989), “Çevrecilik, Anti- Nükleer Hareket ve Feminizm” *Kaktüs Dergisi*, Sayı: 7, 13–18.
- KSSGM (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü) (2003). *Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi: Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*, Ankara.
- MACİT, Y. (1997), *Hz. Peygamberin Sünnetinde Çevre*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- MELLO, M. (1993), *Sınırları Yıkarak: Feminist Yeşil Bir Sosyalizme Doğru*, Çev: Osman Akınbay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MORGAN, F. (1989), *A Misogynist's Source Book*, Londra: Jonathan Cape.
- PLUMWOOD, V. (2004), *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*, Çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayınları.

- STGM [Sivil Toplum Geliştirme Merkezi] (2009), "Ekosidi Engellemek İçin Ekofeminizm" *Siviliz Dergisi*, Sayı: 18.
- TAMKOÇ, G. (1996), "Ekofeminizmin Amaçları" *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 77–84.
- TANIŞIR, M. (2011), "Çölleşme İle Mücadelede Kadınların Rolü" *İdarecinin Sesi Dergisi*, Temmuz-Ağustos Sayısı, 86–87.
- ÜNDER, H. (2005), "Çevre Felsefesi", *Felsefe Ansiklopedisi* (içinde), CEVİZCİ, A. (der) Ankara: Babil Yayınları.

THE CAREER OF SOCIOMETRY WITHIN SOCIOLOGY*

Sosyometrinin Sosyoloji İçinde Kariyeri

Şinasi ÖZTÜRK**

Abstract

The subject of this paper is to define factors that have effects on change in science. Particularly, change in science with an examination of the career of Sociometry within sociology was studied. The sociology of science and sociology of knowledge perspectives are employed to explore the internal and external factors affecting Sociometry. The results support a number of theoretical conclusions. These are several factors effecting scientific changes and development: intellectual currents, crisis within the science, competition among scientists, schools, and paradigms, funding, innovations in the technology of research, theoretical integration and methodological clarification and advancement.

Keywords: Sociometry, Sociology of Knowledge, Sociology of Science, Moreno, paradigm, changes in science.

Özet

Bu yazının konusu bilimde değişmeye yol açan etmenleri tanımlamaktır. Bu nedenle, Sosyometri örnek alınmış ve konu ile ilgili araştırma yapılmıştır. Bilgi Sosyolojisi ve Bilim Sosyolojisi perspektifleri ile bilimsel değişmeyi etkileyen içsel ve dışsal faktörler analiz edilmiştir. Araştırma sonucu birkaç kuramsal sonucu desteklemiştir. Bilimsel gelişme ve değişmeyi etkileyen faktörler arasında entelektüel akımlar, bilimsel krizler, bilim dalları, akademisyenler ve ekoller arasında yaşanan rekabet, parasal destekler, teknolojik buluşlar, kuramsal birleşmeler ve yöntemsel gelişmeler sayılabilir.

Anahtar kelimeler: Sosyometri, Bilim Sosyolojisi, Bilgi Sosyolojisi, Moreno, paradigma, bilimde değişme.

---

* This study is part of the M.A. Thesis presented to the Faculty of the College of Education and Behavioural Sciences, Department of Sociology, Morehead State University, Kentucky, U.S.A. May 1997.

** Doç. Dr., Muğla Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: osinasi@mu.edu.tr

1. Introduction

Science is an area of modern culture, where change is very rapid because it continually renews and transforms itself. This study intends to analyze some of the basic dynamics of change of the social sciences by examining the case of Sociometry.

Sociometry is the term coined by Moreno in 1934 and originally developed as part of an approach to interpreting social structure. Sociometry systematizes information from individuals in a group, concerning who prefers to associate with whom in terms of a specified basis or for a given purpose. Its main analytic device is the sociometric test. The number of sociometric choices allowed may be either fixed or not; may be ordered; and may express the strength of ties. Analysis of sociometric data centred on the number of choices received and given, and the resulting point properties, such as stars and isolates receiving many or no choices respectively. The information is drawn as points and lines on a single diagram called the sociogram where individuals receiving most choices are located at the centre and isolates at the periphery. Alternatively, sociometric data may be represented in matrix form. Sociometry has been widely used in education, the military, formal organizations and other small group contexts for understanding clique-structure. At its peak, sociometry used to have its own American Sociological Association sponsored journal, *Sociometry*. After the 1970s sociometry was used less by sociologists. Instead, they preferred social network analysis for reasons that will become clear in the next part of the study.

An analysis was conducted for the journals, which published sociometric research to show the trend in publication of sociometric articles. Thus, the 134 journals were categorized into five groups: major U.S. sociology journals, other U.S. sociology journals, sociometry journals, non-U.S. journals, and non-sociology journals.

1.1. Statement of the Problem

The purpose of this research is to explore sociometry, its relations to other subfields and approaches, and to identify factors that help to explain the 'decline' of sociometry within the sociology. To understand the career of sociometry one needs to examine the nature of the social systems in which it developed, its stages of development and their relation to each other. This research needs to find comprehensive answers to questions such as following: How did cultural (non-scientific) values within the political, economic, and ideological dimensions influence the creation and evolution of sociometry and its methods? What were the connections between economic, technological, and industrial development and the content, methodology, assumptions, and organization of sociometry? What were the causes of variation in sociometric

approaches? How and why did sociometry change? Why has it almost disappeared and/or become integrated with others fields and theories? Lastly, how did different fields and theories subsume it?

In this study it is not possible to fully address each of these questions. My goal is more modest. By examining sociometry's origins, unique methodology and changing status within sociology, I will attempt to give partial answers to at least some of these questions.

1.2. Theoretical Perspectives

Science is usually taken as a unique phenomenon separate from the rest of culture. It is considered to be completely objective and independent of other institutions in social structure. I do not take this perspective. Instead, I will consider science to be a part of socio-cultural systems. Like art, religion, and ideology, it is part of the totality of human culture. Science, as organized knowledge, is socially and culturally constructed in history. Therefore, it is subject to historically defined standards of judgement, and scientific knowledge grows in response to competition among scientific research programs.

In the present study, a combination of sociology of science and sociology of knowledge perspectives is used. These perspectives are interrelated and each partially explains the history of sociometry. It is possible to divide the factors, which have influenced sociometry into two broad categories: internal and external factors. The external factors that lead to changes in sociometry are best explained by using the sociology of science. In fact, these two sets of factors are interrelated and sometimes indistinguishable since they overlap.

Table 1 summarizes classification of factors for analyzing change in science. Both external and internal factors influence the development and decline of scientific perspectives or paradigms. The concept of external factors refers to the institutional, organizational, and technological factors and the concept of internal factors refers to the intellectual currents, interests, competition, etc. within the scientific discipline or sub discipline.

	Internal factors	External factors
Sociology of science	Intellectual currents Crisis Competition Interest Theoretical and methodological integration Technological factors	
Sociology of knowledge		Organization factors Institutional factors Technological factors
Note: Technological factors often result from external innovations. As soon as these innovations become available to researchers and begin to modify research problems and processes they become internal factors.		

1.3. Issues for Research

The literature on the sociology of science and the sociology of knowledge suggests a number of issues for this research.

1. Intellectual currents within a scientific discipline may challenge the development of paradigms within subfields and specialties.
2. Crisis within the social sciences results from the perceived need to find new solutions. If a specific approach/paradigm cannot produce a successful solution for the problem then it may fail and be replaced by a more successful competitor.
3. Competition among social scientists, schools, and paradigms for resources such as research funds, prestige and academic recognition may cause changes in the social sciences.
4. Levels of funding and student interest can have important effect on paradigm development.
5. Innovations in the technology of research, for instance, computers, telephone survey, etc., can influence the scientific paradigms and research programs.
6. Theoretical integration causes change in the social sciences because it redefines disciplinary boundaries and research agendas.
7. Methodological clarification and advancement has an impact on paradigms because it changes the way in which scientific problems are addressed.

2. Sociometry

Sociometry is an interdisciplinary approach that combined perspectives drawn from psychology and sociology. Its subject matter was the structure of small groups. This part of the study focuses on the origin, basic concepts, methodology, and assumptions of sociometry, emphasizing the studies of Jacob L. Moreno and his contemporaries.

2.1. Sociometry and Small Group Studies

Group studies are one of the more popular areas within sociology. Social groups are collectivities of individuals who interact and form social relationships. We can classify groups in two categories according to their size and type of relationships. First, there are primary groups that are defined by face-to-face interaction. Primary groups have their own norms of conduct and they are usually characterized by a high level of solidarity. Family, friendship, and work groups are examples of primary groups. The second type is the secondary group. Secondary groups are relatively larger than primary groups and each member does not interact directly with every other. Unions and political parties are examples of secondary groups. In general, small group research is concerned with groups in which the members frequently interact. Howard Taylor (1970) defines a group as "... a unit that consists of two or more persons who interact or communicate, who have orientations toward one or more symbolic objects, and who possess an awareness of a 'we' or membership" (1970: 3). Regarding group membership, he believes that "... each person in group must receive an impression or perception of each other person distinct enough so that he can, at any time, give some reaction or opinion, however minimal, to each of the others as an individual" (1970: 3).

During 1930s, a number of professional specializations and developed for small group research were done. Among these, social work and group psychotherapy were leading examples. The development of business schools and the accompanying growth of human relations and industrial psychology were important in this development. Small group experimental studies developed within education and industry.

In general, there were three major small group approaches. One of these was represented by Elton Mayo and his colleagues' in the business school at Harvard University. Their works were based on the investigation of industrial work groups. Another was Kurt Lewin and his colleagues' studies in experimental psychology. These were mostly interested in leadership. The third approach was sociometry associated with Jacob L. Moreno. Sociometry dealt with the empirical investigation of the structure of social interaction and communication within small groups. Simmel's ideas of reciprocal relations and of the influence of numbers on group life had an influence on small group

studies, especially on sociometry. Moreno and other sociometrists used Simmel's analysis of dyads and triads as the building blocks of social life. Although Simmel was the first researcher who studied these issues, Moreno adopted his idea that the social organization of a community consists of a web of social relations.

2.2. Defining Sociometry

Orhan Hançerlioglu (1987) defines sociometry as experimental and/or applied small group sociology that tried to evaluate individuals according to their place in the group and their relationship with other individuals by numbers and measurable concepts. Moreno's definition of sociometry is not much different from that of Hançerlioglu's; "Sociometry is the mathematical study of psychological properties of populations; the experimental technique of and the results by application of quantitative methods." In addition, "Sociometry is the science of group organizations" (Moreno, 1969: 23). With sociometry, Moreno tried to create a new science. He says, "Sociometry is a combination of sociology and psychology, but it is neither of them" (1969, p.v).

Moreno and Chapin (1940) derived the term sociometry from socius (translated by Moreno as companion), and either the Latin metrum or Greek metrum, meaning a measure. However, the two sociometrists used sociometry in somewhat different senses. Moreno used the term in a narrower sense than Chapin. For Moreno, sociometry deals with the mathematical study of psychological properties of populations, using experimental techniques and the results obtained by the application of quantitative methods. This is undertaken through methods that inquire into the evolution and organization of groups and the position of individuals within them. We can conclude from Moreno's explanation that sociometry is concerned not only with the social structure of groups but also with such topics as the measurement of attitudes, interests and personality qualities of the individuals who compose them.

After the 1962, sociometry developed in three different directions according to differences in methodology; the first approach was called dynamic sociometry. Moreno and Jennings represented this approach. The second approach is diagnostic sociometry. The main figures in this group included J. Criwell, G. Lindberg, U. Branfenbrenner, M. Northway, M. Bonney, L. Zeleny, C. Loomis, F. Chapin, and E. Bogardus. The last group was mathematical sociometry. The major names in this group were P. Lazarsfeld, S. Dodd, L. Katz, and J. Steward.

In general, sociometric studies have been done in the following areas of social psychology: elements of social interaction, norms and social control, interaction and decision process, social perception, social exchange and helping behaviour, group development, interpersonal choice, personality, social

characteristics of small groups, effects of group size, the prisoner's dilemma and other two-person games, games which emphasize bargaining or cooperation as well as competition, the "risky-shift" phenomenon, communication networks, leadership, productivity, research methods and their applications to small group research. Sociometry has often used for applied research in education, the military, industry and formal organizations where small group structures could be identified.

2.3. Development of Sociometry under Moreno's Influence

Moreno considered sociological thought to have derived from three main sources. The first of these was the sociological tradition that developed in France following the French Revolution. For Moreno, the energy of the French Revolution produced sociology during the 19th century and the bourgeoisie played an important role in the emergence of sociology as a scientific system. The second source was scientific socialism that arose in Germany and Russia during the late 19th and early 20th centuries. It was based upon the ideas of Karl Marx, although Marx in turn developed his ideas from French, English, and German social thought. Scientific socialism spread widely beyond Germany and Russia as the system of revolutionary social science and historical interpretation. The last main source of social thought was sociometry, as developed in the U. S. by Moreno himself. According to Moreno the roots of sociometry, come from France, England and Germany and were to be found in works of A. Quetelet, J. Graunt and J. Sussmilch. However, these forerunners did not develop a true sociometric approach, because "the historical situation was not ready, and the social climate was not favorable" (Moreno, 1969: vii).

Moreno says that sociometry has drawn upon all the social sciences including anthropology, sociology, psychology, and psychiatry. According to Moreno, sociometry came of age as a social science in the 1930s due to the contributions of "two great leaders of American sociology, Ward and Giddings" (p. vii). The work of Mead and Cooley also contributed. Although, Simmel, Von Wiese, Gurwitsch, and Moreno had conceptualized some aspects of sociometry and micro-sociology in Europe, it was primarily a product of American social science. Moreno claimed that sociometry flowered in America because, "More than any other living variety of the human species, the American man loves to express status in figures, and he is the HOME METRUM" (Moreno: 1960: vi). Moreno's perspective on sociometry also made use of Social Darwinism. The main question for him was "Which are the 'social' laws of natural selection?" or "Who shall survive?"

Zerka Toeman (1963) classifies the historical development of sociometry into three periods:

1) The first period occurred between 1905 and 1925. Moreno was an important figure in this period. He was working in Europe and applying group therapy to children in Vienna. He developed his ideas about the interaction of persons at this time. During 1915-1918 Moreno worked for the Austrian government to help with the organization of a colony of about 10,000 Austrian citizens of Italian extraction. This experience gave Moreno the idea of a sociometrically planned community.

2) The second period was from 1925 to 1940. Moreno was living in New York. In 1933, the Medical Society of the State of New York held a convention at which Moreno presented a paper about the experimental study of small groups. The name of article was "Psychological Organization of Groups in the Community." Following this in 1934, Moreno published his famous book *Who Shall Survive? A New Approach to the Problem of Human Relations*. He described this work as 'the foundation stone of the sociometric movement' (1960: 29). Two years later in 1936, two journals were established, *Sociometric Review* (later its name was changed to *Sociometry*) and *A Journal of Interpersonal*. The first editor of *Sociometry* was Gardner Murphy.

3) From 1941 to 1963 sociometric ideas spread in the United States and in some European countries. In 1941, Bacon House, a publishing house for sociometric books and monographs, was founded. In 1942, the Sociometric Institute was founded in New York City. The Institute was dedicated to teaching sociometric disciplines and training qualified sociometrists who would be able to introduce courses in sociometry within their own universities. One of the main purposes of the Institute was to be a meeting-point for all relevant disciplines, including psychology, sociology, cultural anthropology, biology, psychiatry and economics. The Institute also tried to expound the aims of sociometry through the publication of books and monographs. The Institute designed popularized statements to make the public aware of the 'value' of sociometry. In 1955, following a principle that "the best way to spread a novel idea is to give it away," the Institute transferred its journal to the title of *Sociometry*, to the American Sociological Association. After this, the journal took the title of *Sociometry: A Journal of Research on Social Psychology*.

For Moreno, sociometry accepted a moral objective in addition to its scientific goals. Moreno stated that "The claim of sociometry is to help in the formation of a world in which every individual whatever his intelligence, race, creed, religion or ideological affiliations, is given an equal opportunity to survive and to apply his spontaneity and creativity within it" (1955: 198).

2. 4. The Journal of Sociometry

Equally important as Moreno's influence on the development of sociometry was the evolution of the scholarly journal, which during four decades

was a major outlet for sociometric studies? In 1936, a journal was founded by Moreno: *Sociometric Review* and one year later its name was changed to *Sociometry*. In 1978, the title was changed again to *Social Psychology* by the Council of the American Sociological Association. The main reason for this change of title reflects a broadened sociological understanding of the journal's mission and readership.

In the 1970s, there was an increased polarization within sociometry and the other subfields of social psychology. The disciplinary boundaries between sociology and psychology became more distinct. In order to separate themselves from psychology, sociological social psychologists preferred to rename the journal. Their aim in doing this was to give emphasis to the processes and products of social interaction rather than to psychological factors per se. Their concern was to include the study of primary relations of individuals to one another, or to groups, collectivities, or institutions and to study inter-individual processes as individuals influence and are influenced by social forces. Another reason for these changes was probably the need to explain social events in relation to wider contexts rather than remaining exclusively at the small group level. This movement reflects a growing sociologism, which is the desire to make sociology an independent science rather than reducing human behaviour to the psychological level totally.

There was a further change of title. In 1978, *Social Psychology* was changed to *Social Psychology Quarterly* (SPQ). The main reason for this further change was to distinguish this journal more clearly from others that included 'social psychology' as part of their titles; such as the *Journal of Personality and Social Psychology* (JPSO), the *Journal of Experimental Social Psychology* (JESP) and the *Journal of Applied Social Psychology* (JASP). Each of these journals was slanted toward psychological social psychology.

3. Crisis and Theoretical Shift in Small Group Studies after the 1950s

As it mentioned, sociometry is the study of small groups and a subfield of social psychology. Its interdisciplinary status necessarily causes it to bear some similarities with other social psychological approaches. It also shares some common assumptions and tools with these other viewpoints. It will be beneficial to begin with small group studies. This will provide an overall picture of sociometry in relation to other approaches. We need to understand that sociometry was never an isolated approach. Its fate-including both its successes and failures-was closely related to developments in related subfields and disciplines.

Taylor (1970) divides small group studies into two categories: the interpersonal and the intrapersonal perspectives. The interpersonal perspective is a sociological approach that deals with the ways in which people behave in groups on the basis of their likes and dislikes, and other aspects of their interaction. The intrapersonal perspective is a psychological that is illustrated by cognitive consistency, balance, dissonance, and congruity theories. These theories focus on the ways in which persons perceive things and then organize, arrange, and relate them in their own minds.

During the 1950s, most researchers began to search for and to develop more theoretical perspectives in small group research. For example, George Homans derived group activities from the conditions under which a group operated. To explain this process, he used the concepts of internal and external systems. These two systems operate together but they can be analytically distinguished. This distinction allows the use of small groups in laboratory situations, where the external system is under experimental control. In field situations, the external system of the small group is the rest of the world. Thus, Homans believed that communities, laboratory groups, and parts of organizations can be analyzed within the same framework. Homans' framework aims to provide a synthesis of sociology, psychology and anthropology. Despite his attempt at synthesis, Homans' (1961) took a reductionist position that all sociological phenomena necessarily follow from psychological laws. He claimed that "All social phenomena are to be explained in terms of characteristics of individuals rather than social structure" (Homans, 1974).

There are other small group theories that tried to create a workable synthesis. These include the works of Festinger (1957), Thibaut and Kelley (1959), and McGrath and Altman (1966). However, these studies also suffered from psychological reductionism. Moreover, the style of small group research contributed to the lack of comprehensive theory development. Small group studies, including those in sociometry, involved small and non-replicated empirical studies reported without reference to any broad theoretical framework (Friedrichs 1973).

McGrath and Altman (1966) suggested several reasons for the failure of small group studies. First, there were high costs of doing any data analysis. To process the data took a long time since there were no advanced computers then. Existing computers and computer programs could not analyze these processes very well, without high costs. The lack of theory, furthermore, made most computer analysis into elegant, number-crunching exercises with little point. As a result, small group research failed to develop a unified theory in sociology.

According to Mullins (1973), there are some social reasons for disintegration and collapse of small group research. First, there was the fragmented and non-cooperative nature of the research. Small group researchers divided into factions that were weakly connected at the intellectual level. Five factions were listed by Mullins: (1) Kogan, Taguri, and Blake were interested in cognitive process (psychological). (2) Festinger, Schachter, Bach, Thibaut, Kelly, and Brehm focused on personal construct theory. (3) Caster and Lanzetta were interested in equity problems that specific conditions. (4) Lewin, Lippit, Zader, and Cartwright were interested in leadership and used experimental psychology. (5) Bales, Borgatto, Hare, Mills, Slater, and Strodbeck, called the Harvard Group, focused on sociological social psychology.

Furthermore, in time these factions either disappeared or subdivided. For example the Harvard Group of sociological social psychology subdivided into two groups. One of these groups included Bales, Borgatto, Hare, and Strodbeck whose main orientation was sociological, and the second group included Lindsay, Riecken, Taguri and Thibaut who were more concerned with psychological issues.

The second reason for the collapse of small group research was the interdisciplinary status of social psychology, its linking of both sociology and psychology. This ambiguity of status resulted in fewer positions for social psychologists over time. Many social psychologists were trained in interdisciplinary programs such as those at Michigan and Harvard. During the 1950s, the status of social psychologists in sociology was at its peak, but it declined after that. According to McCartney (1970), the percentages of social psychological articles out of total sociological articles were 3.3 percent between 1955-59, and 6.2 percent between 1960-64. Other reasons for the decline of small group studies in sociology include the lack of students and young intellectual leaders as well as the popularity of macro sociological currents after the 1960s.

4. A Survey of Sociometry Articles: 1952-1989

This part of the study presents a survey of sociometry and social networks articles. To measure the development and decline of sociometry within sociology, an analysis of sociometric articles was done for the years 1952-1989. In addition, a comparison was made of the publication rates of sociometry and social network articles for the years 1978-1989.

4.1. Data Collection

The basic objective was to count sociologically-oriented sociometry and social network articles. It was sometimes difficult to decide which sociometric articles were sociological. Only articles that were clearly sociologically-oriented were included in this survey because the aim of this study was to focus on sociologically-oriented sociometry rather than psychologically-oriented sociometry. The data for both sociometry and social network articles were gathered from *Sociological Abstracts* and *Social Science Index*. For the sociometric articles, the following information was collected: publication year, journal title, author's name, and institutional affiliation when available. For social network articles, publication year and journal title were recorded.

4.2. Analysis And Results

4.2.1. Institutions: From the data collected, it is possible to deduce which academic institutions were most involved in the growth of sociological sociometry after 1952. Table 2 shows seven universities in the sample (top 10 %) where most of the sociometric articles were published. These institutions account for about 44 percent of all sociometric articles published during these years. These universities were the centers of sociometric research.

These leading institutions are all major research universities located in the Northeast and Midwest of the United States. Three of these universities declined as centers of sociometric publications in the 1960s. These universities were Cornell University, Harvard University, and New York University. In only one institution, the University of Illinois-Chicago, sociometric articles continue to publish into the 1980s. The average span during which these institutions had faculty involved in publishing sociometric articles was 15 years.

Institutions*	No. of Articles**	Span of Years
U. Illinois-Chicago.	17	1952-1984
U. Michigan-Ann Arbor	11	1961-1978
U. Wisconsin-Madison	10	1957 -1979
Harvard U.	9	1959-1968
Carneige-Mellon U.	8	1970-1973
Cornell U.	8	1960-1968
New York U.	7	1952-1964
Top 10 %, 7 institutions 70 articles * Total number of institutions = 68. ** Total number of articles =179.		

4.2.2. Authors: We can also look at the most published authors of sociometric articles. From Table 4.3 it is seen that about 3 percent of the authors published about 15 percent of the articles. About 87 percent of the authors published only one article. An additional 10 percent of the authors published 2 articles.

In Table 4, we see that nearly 97 percent of the authors in the survey published one or two sociometric articles. Therefore, the leading sociometry researchers were a group of 14 authors who published three or more articles. Table 4 lists those leading authors. Some authors published sociometric articles before 1952, because of the restrictions of the sampling procedure, those articles were not included. In particular, Moreno, Lundenberg, and Zeleny published articles before 1952.

Table 3: Frequency of Authors Publishing Sociometry Articles by Number of Articles, 1952-1989.

No. of Articles	No. of Authors	Percent
1	383	86.7
2	45	10.2
3	8	1.8
4	1	.2
5	2	.5
6	2	.5
7	1	.2
Total	442	100.1

According to the data gathered from *Sociological Abstracts* and *Social Science Index* for the years of 1952-1989, the most prolific authors were Bjerstedt, Moreno, Nehnevajsa, Holland and Leinhardt. The average span of publications for this group of 14 leading sociometry researchers was about 8 years. The last cohort of leading authors was Holland and Leinhardt, who published collaboratively during the 1970s. None of the leaders published after 1977.

Table 4: List of Authors who published three or more Articles, between 1952-1989.

Author	No. of articles	Span of years
1- Bjerstedt, A.	7	1955-1963
2- Moreno, J. L.	6	1952-1964
3- Nehnevajsa, J.	6	1955-1968
4- Holland, P. W.	5	1970-1977
5- Leinhardt, S.	5	1970-1977
6- White, H. C.	4	1961-1971
7 - Lundeberg, G. A.	3	1952-1955
8- Zeleny, L. D.	3	1952-1955
9- Borgatta, E. F.	3	1960-1975
10- Hoffman, C. B.	3	1962-1966
11- Alexander, C. N.	3	1 963-1 968
12- Brown, J. S.	3	1 965-1966
13- Singh, R .P. M.	3	1968-1973
14- Alba, R. D.	3	1972-1973
Total: 14 authors	57 articles	

4.2.3. Articles: Figure 1 shows cumulative growth of sociometric articles published between 1952 and 1989. The figure shows that the growth of the sociometric literature began to level off after 1969. The growth curve is nearly horizontal in the late-1980s.

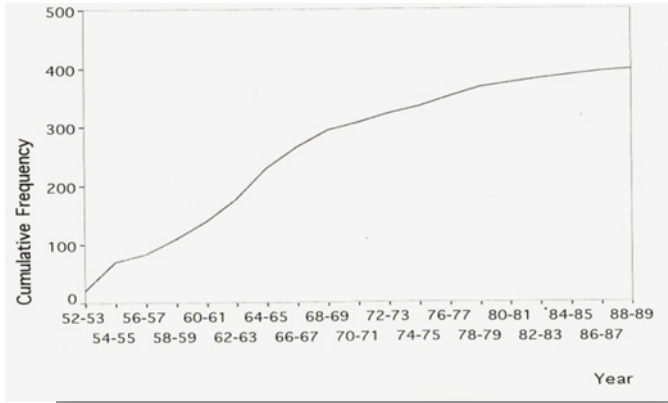
Figure 1. Cumulative Growth of Sociometry Articles 1952-1989.

Figure 2. Publication of Sociometry Articles 1952-1989

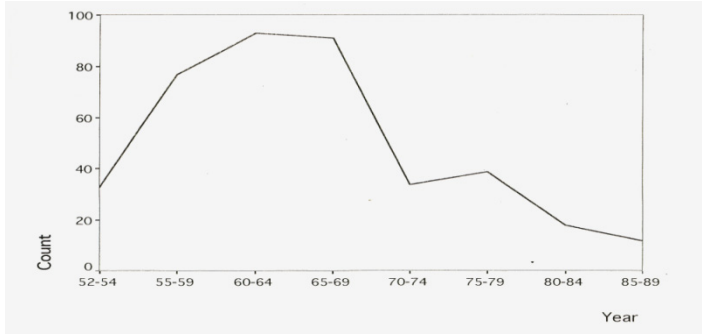

Figure 2 shows this declining interest in sociometric research even more clearly. Sociometry publications increased dramatically between 1952 and 1964. After 1969, there was a rapid decline in the number of articles. By the end of the 1980s, only about half as many sociometric articles have been published as in the early 1950s.

4.2.4. Journals: Sociometric articles were found to be published in 134 different journals. Table 5 shows the frequency of journals by number of articles. We see that 63 percent of the journals published only one sociometric article, another 16 percent published 2 articles. This means that nearly 80 percent of the journals have published one or two articles only. Conversely, a few journals have been major outlets for sociometric research.

No. of Articles	No. of Journals	Percent
1	84	62.7
2	21	15.7
3	10	7.5
4	1	.7
5	2	1.5
6	4	3.0
7	2	1.5
8	1	.7
9	1	.7
11	2	1.5
12	1	.7
13	1	.7
17	2	1.5
27	1	.7
64	1	.7
Total	134	99.8

Table 6 shows the journals that published the largest numbers of sociometric articles. The eight journals, listed in the table, account for about 43 percent of all sociometric articles. Not surprisingly, *Sociometry* leads the list of most important journals followed by the flagship disciplinary journals, *American Sociological Review* and *American Journal of Sociology*. The average span of sociometric article publication in these journals was 21 years. The publication of sociometric articles in the flagship journals stopped in the 1970s. It was not surprising that some specialized journals have the longest span of publication. These journals were: *The Journal of Group Psychotherapy, Psychodrama and Sociometry* where the span was 35 years and *Sociometry* where the span was 24 years.

The 134 journals are categorized into 5 types. The first category consists of major U.S. sociology journals, namely *American Sociological Review, American Journal of Sociology* and *Social Forces*. The second group consists of other U.S. sociology journals, including *Current Sociology, Social Problems, Sociology of Education, The Sociological Quarterly, Sociological Inquiry, and Sociological Review*. This categorization was used to distinguish between the flagship journals in the discipline and journals that are either more specialized or are regional in nature. The major U.S. sociology journals are where the leading-edge research of general interest to the discipline is published. Therefore, the publication of sociometric articles in these journals should be a good indicator of how prominent Sociometry was in the discipline at different points in time.

Journals*	Articles**	Percent	Span of years
Sociometry	64	16.1	1952-1975
ASR	27	6.8	1952-1977
AJS	17	4.3	1955-1972
Human Relations (England)	17	4.3	1957 -1974
J. of Mathematical Sociology	13	3.3	1966-1 985
Int. J. of Sociom. & Sociatry	11	2.8	1958-1964
Social Forces	11	2.8	1952-1971
J. of Group Psychotherapy, Psychodrama and Sociometry	9	2.3	1953-1987
Total	169	42.7***	
*Total number of journal s = 134. ** Total number of articles = 397. *** Of total sample.			

The third group consists of specialized sociometry journals. This category includes *International Journal of Sociometry and Sociatry*, *International Journal of Sociometry*, *Journal of Group Psychotherapy*, *Psychodrama* and *Sociometry and Sociometry*. The fourth group is consists of non-U.S. journals, including *The Australian & New Zealand Journal of Sociology*, *Japanese Sociological Review*, *Sociologia*, *British Journal of Sociology*, *Zeitschrift for Soziologie*, and so on. The fifth and final group is made up of non-sociology journals. This type includes educational journals such as *Journal of Educational Psychology*, *Journal of Educational Research*, and *Teachers*; psychology journals such as *Journal of Abnormal Psychology*, *Psychological Research*, and *Group Psychotherapy*; organization journals such as *Administrative Science Quarterly*; anthropological journals such as *Human Organization* and *Southwestern Journal of Anthropology*; and political science journals such as *Journal of Politics*.

Figure 3 shows the breakdown of all sociometric articles in the sample by type of journal. It demonstrates that about 30 percent of the articles appeared in either major journals or other U.S. sociology journals. Nearly as many articles were published in non-sociology journals. Sociometry journals accounted for 22 percent and non-U.S. sociology journals for 18 percent of the articles.

Figure 3. Sociometry Articles by Type of Journal 1952-1989.

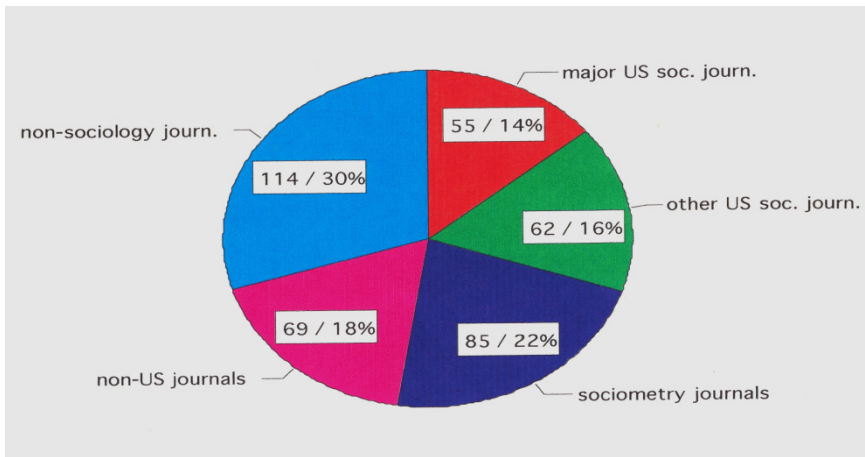

Figure 4 shows the growth of the sociometry literature by type of journal. Except for other U.S. sociology journals, where the literature continued to grow throughout the period considered, the publication of sociometric articles began to level off in the late-1960s and early-1970s. This levelling off first appeared in major U.S. sociology journals, where publications stopped after

1974. This trend was quite more gradual for sociometry journals, but the rate of publication growth has been nearly flat since the late 1970s. The publication of sociometric articles began to decrease in non-U.S. journals at the start of the 1980s, followed by non-sociology U.S. journals after 1984. Only "other" U.S. sociology journals have continued to publish sociometric articles at a fairly steady rate throughout the period.

Figure 4. Cumulative Growth of Sociometry Articles by Journal 1952-1989.

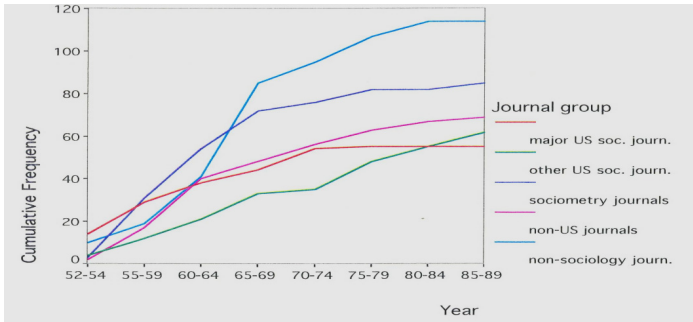
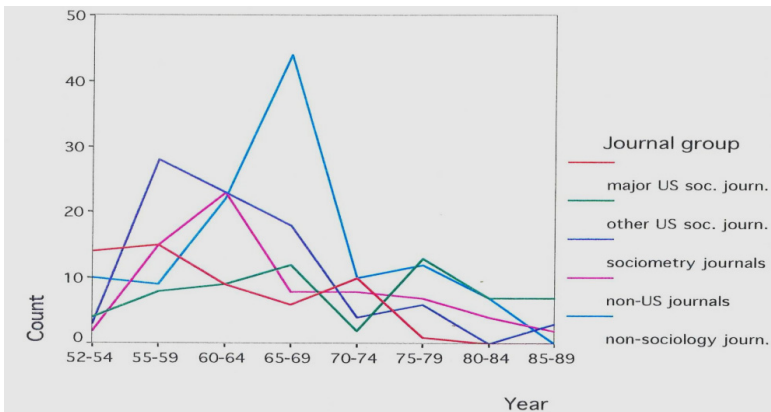

Figure 5 shows that the "other" U.S. sociology journals were the most important venue of publications for sociometric articles in the late 1980s. The heyday of publication in other types of journals was a full decade or more earlier. Major U.S. sociology journals and sociometry journals published their largest count of sociometric articles in the late-1950s. The high point for non-U.S. journals was in the early-1960s and for non-sociology journals, it was in the late 1960s.

Figure 5. Frequency of Sociometry Articles by Journal Groups 1952-1989.

4.3. Comparison of Publication Trends: Social Networks versus Sociometry

Social network analysis has supplanted sociometry in popularity among sociologists, probably because, unlike sociometry, social network analysis is not founded on psychological assumptions. Social network analysis stresses sociological interests and concerns by focusing on the relations among units rather than the attributes of individuals. In this section, sociometry and social network publications will be compared to lend empirical support to this trend.

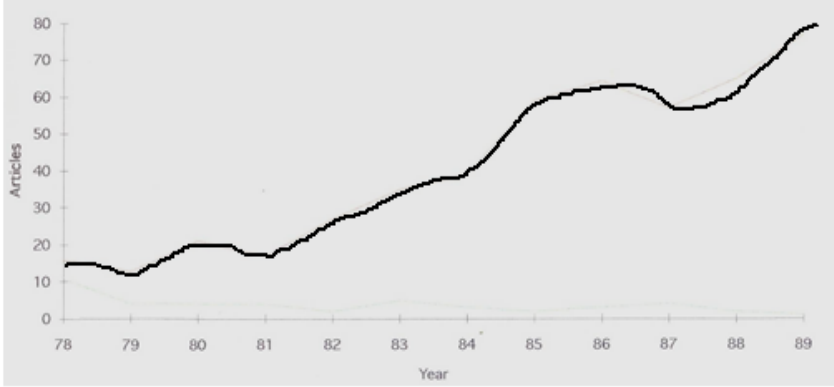
Social network data were collected using *Sociological Abstracts* and *Social Science Index*. *Social Science Index* was called *Social Science* and *Humanities Index* before 1974-75. The concept of 'social networks' first appeared in *Social Science Index* in 1976-77 but was referenced as 'social structures' until 1979-80. From 1980-81 until 1983-84 'social networks' appeared in *Social Science Index* referring to 'network analysis (sociology)'. After 1984-85, 'social networks' became a distinctive subject and at the same time was cross-referenced with 'social network analysis' and 'networks analysis' (sociology). The concept of social network first began to be used as major subject heading in *Social Science Index* after 1984-85. "Social networks" did not appear in the *Index of Sociological Abstracts* until 1978. Thus, social networks and sociometry will be compared only for the period of 1978-1989.

From Figures 1 through 5 we have already seen that the decline of sociometric articles began early in the 1970s and this decline accelerated in the late-1970s and early-1980s. Figure 6 shows the number of sociometry and social network articles published between 1978-1989. Red line shows number of social network articles and green line shows sociometry articles. Figure 6 indicates that while sociometry has been marginalized since 1978, social network articles have grown fairly steadily. By 1989, there was only one sociometric article published while publications dealing with social networks had grown to 77 articles.

The findings describe and analyse four areas: academic institutions, which were most involved in the development of sociometry, journals that published sociometric articles, authors who wrote articles on sociometry, and trends in the publication of sociometric articles. A second analysis was done for social network articles in order to compare the trend of their publication with the publication trend of sociometric articles. The data showed that the core institutions where sociometry publication occurred were flagship research institutions, all located in the Midwest and Northeast of the United States. These institutions were centres of sociometric research in the 1950s through the early 1960s. After the 1970s, these major research universities were not centres of

sociometric research anymore with the exception of the University of Illinois-Chicago where the last sociometric article was published in 1984.

Figure 6. Social Network and Sociometry Articles 1978-1989.

A similar trend occurred for the journals. The number of sociometric articles declined in the 1980s, except in other U.S. sociology journals. The major U.S. sociology journals were publishing sociometric articles when sociometry was at its peak during the late-1950s and the 1960s. By the beginning of the 1970s, publication of sociometric articles in major U.S. sociology journals began to decline. Another interesting point was the decline of sociometric articles in sociometry journals. This showed that publication in sociometry journals, besides declining in number, flowed into other sociology journals, which were mostly specialized journals or journal published by regional sociological associations. The declining trend in number of sociometric articles in major U.S. journals, sociometry journals, non-U.S. journals, and other journals is an indicator of the declining importance of sociometry within sociology.

The investigation of sociometric authors showed the same results for institutions and journals. Leading authors of sociometry published mostly during the 1950s and 1960s and only two leading authors published frequently in the 1970s. After 1977, the leaders of sociometry in the sample ceased to publish. Another interesting point was that most of the authors (about 97 percent) only published one or two sociometric articles. This indicates that most of the authors did not maintain a continuing interest in sociometry for much of their research careers. Eight years was the average span of publication for the leading authors. They either became interested in other fields of sociology or only used sociometric analysis once or twice during their careers. Another possibility is that, although we do not have enough data to support this

hypothesis, some of those authors may have focused on psychologically oriented sociometry, which was not an interest in this study.

When we look at the number of sociometric articles over time we see that, a decline occurred during the 1970s. The publication of sociometric articles peaked during the 1950s and 1960s. By the beginning of the 1970s, it began to decline gradually and by the end of the 1970s, this decline accelerated. During the 1980s, only a few articles were published.

Comparison of the sociometry and social network articles for the years of 1978-1989, shows that while sociometric articles were few and their numbers were declining, publication of social network articles was increasing rapidly. In 1978, the number of sociometric articles was 11 while the number of social network articles was 16. By 1989, the number of sociometric articles declined to 1 and social network articles had expanded to 77. This result indicates that while sociometry was becoming marginalized, the importance of social network research was increasing for sociologists. This result was also an indication of the replacement of sociometry by social network analysis in sociology.

5. Conclusion

The data used in this study has been collected from two sources. The first source was the literature review used to explore the field of sociometry and to define its relations to other subfields and approaches. The second source, an analysis of sociometric articles published between 1952 and 1989, was used to measure the development and decline of sociometry. Additional analysis was done to compare publication rates of sociometry and social network articles. At this point, before discussing their implications, it will be helpful to summarize those findings.

Sociometry was a method used in small group research to measure interpersonal affect and to define the structure of groups or organizations. It developed as a distinctive approach after it was founded by Jacob Moreno in the 1930s. Sociometry was affected by the development of other related subfields and approaches, as well as by intellectual crises in these subfields and approaches. Specifically, crises in social psychology and small group sociology had an impact on the future of sociometry.

In this study, information gathered from the analysis of sociometric articles. The information included the academic institutions, which were involved in the publication of sociometric research, authors who published sociometric articles, journals, which published sociometric research, and the growth of the sociometric literature. Almost all information gathered indicated that sociometry has declined during the last two decades.

A few major research institutions in the United States were most involved in the publication of sociometric research when sociometry was at its peak. These leading universities included the University of Illinois Chicago, Michigan, Wisconsin, Harvard, Carnegie-Mellon, Cornell, and New York University. The data illustrated that these institutions were centers of sociometric research until the 1970s when sociometry began to decline, except for the University of Illinois-Chicago where publication of sociometric articles continued into the 1980s.

When we look at the authors of sociometric articles, we see that about 450 authors published sociometric articles between 1952 and 1989. The results showed that almost 97 percent of the authors published only one or two articles and about 3 percent of the sample published three or more sociometric articles during their career. Bjerstedt, Moreno, Nehnevajsa, Holland, Leinhardt, and White were found to be the leading sociometry researchers. When we look at the span of years for the publication of sociometric research by author, almost all of them had published their last articles in the 1960s or the first half of the 1970s. Thus, after the mid 1970s, there were no leading sociometric researchers according to the data collected from *Sociological Abstracts* and *Social Science Index*.

Another issue was the number of the articles published each year. The data showed that the publication of sociometric articles increased during the 1950s and reached its peak in the 1960s. Then, by 1969, the growth of sociometric literature begins to level off. The 1970s brought a declining trend for sociometric research and this trend accelerated by the end of the 1970s. In the 1980s, only slight evidence of sociometric research appears in the journals. Not surprisingly, the analysis of sociometric publications showed similar results with that of institutions and authors.

Another analysis was done for the journals, which published sociometric research. The results showed that *Sociometry*, *American Sociological Review* and *American Journal of Sociology* were the journals, which published the most sociometric research. To show the trend in publication of sociometric articles, the 134 journals were categorized into five groups: major U.S. sociology journals, other U.S. sociology journals, sociometry journals, non-U.S. journals, and non-sociology journals. Data showed that, while sociometry was at its peak, major U.S. sociology journals were more involved in the publication of sociometric articles. This trend was the same for the other journal groups except for the other U.S. sociology journals, which have continued publishing sociometric articles after it lost popularity in the other groups of journals. These results showed that, when sociometry began to decline, major U.S. sociology journals stopped publishing sociometric research then the other journal groups followed this trend. In the 1980s, most sociometric research has been published

in other U.S. sociology journals, a group which included regional and specialized journals.

A second analysis was done for social network articles during the 1978-1989 period in order to compare the publication of social network and sociometric articles. The reason for making this comparison was to test the idea that social network analysis has supplanted sociometry within sociology. The data showed that between 1978 and 1989 the number of social network articles grew rapidly while sociometric articles decreased. Apparently, the popularity of social network analysis increased while sociometry became increasingly marginalized.

In the first part, a number of theoretical issues were proposed that influenced the growth and decline of scientific paradigms. This section highlights these seven issues and interprets the career of sociometry in light of them.

1) *Intellectual currents within a scientific discipline may challenge the development of paradigms within subfields and specialties.*

In the case of social psychology, especially after the 1960s, radical and critical sociological movements and translations from French and German sociology gave rise to more historical and theoretical studies and to macro level analysis.

Together with these currents, sociologism had changed social psychology. Sociologism refers to the view that sociology as a science is completely irreducible to psychological factors and consequently sociology is both necessary and sufficient in the total explanation of social reality (Tiryakian, 1962). This movement developed contrary to psychologism, which attempts to explain social structure exclusively in terms of emergent factors which can be reduced to the attributes of individual psychology. The sociological side of social psychology emerged during the 1920s as an alternative to psychologically oriented, experimental social psychology. Between the 1940s and 1970s, sociologism among social psychologists reached its peak.

The main differences between these two intellectual currents lay in their definitions of the field, and their respective tasks and methods. Psychological social psychology defines social psychology by its focus on psychological processes of individuals. Its task is to understand the impact of social stimuli on individual psychology. On the other hand, sociological social psychology defines social psychology by the interaction between society and individuals. Their crucial task is the explanation of social interaction. Psychological social psychology primarily uses experimental method while sociological social psychology also uses observation and survey methods (House, 1977).

Due to the widening gulf between sociologists and psychologists, sociometry, which had strong historical links with psychoanalysis, was relinquished by sociologists to psychologists. Meanwhile, sociologists were joining the social networks approach. Evidence of this was indicated in Figure 3, by showing that social networks publications displaced sociometric ones. Also, comments from respondents indicated that interest in social networks had replaced sociologists' earlier interest in sociometry. The results of the "Sociometry Survey" showed that almost one in three respondents thought that macro-sociological currents after the 1960s, and more than 20 percent of respondents thought that critical and radical sociological perspectives in U.S. sociology after the 1950s had important effects on the decline of sociometry within sociology.

Sperber (1990) has commented on a widespread sense of crisis in sociology during the 1960s and early 1970s:

The crisis in the professional identity of American sociologists ... stemmed from a well founded the embarrassment of riches in the competing theoretical models, research methods, fields of specialization, priorities for research, criteria of validity, and polarized schools of thought ... In the discipline intense conflicts erupted over the legitimacy of Marxism and political activism inside and outside the classroom, inside and outside leading research centers, inside and outside the jurisdiction of the profession itself; these conflicts tended to reflect and exacerbate the growing sense of alarm felt through the discipline in the 1960s and early 1970s (1990: 128).

In the previous parts, the history of these crises as they influenced small group studies and sociometry were traced. The crises in small group studies began in the 1950s and accelerated until the 1970s. During this period, most researchers began to look for and develop different theoretical perspectives in small group sociology. Although their subject was the same - small groups - their perspectives were different. Despite the fact that, there were some attempts to create a workable synthesis in small groups' studies (Homans, 1956, 1961; Festinger, 1957; Thibaut and Kelley, 1959; McGrath and Altman 1966), the approaches were founded on psychological assumptions. The style of small group research contributed to a dissatisfaction with existing paradigms. Small group research, including sociometry, involved small and non-replicated empirical studies that were reported without reference to any broad theoretical framework.

Sociometry was also affected by this crisis in American sociology and sociometry's popularity began to decline at the beginning of the 1970s. The data showed that the publication of sociometric articles in major U.S. journals

began to decline at the end of the 1960s. The decline of sociometric article publication in major U.S. journal is important because these journals validate what is most current in the discipline. Non-U.S. journals followed this trend about five years later. The major journal of sociometric research -*Sociometry* - began to publish fewer sociometric articles and more articles using other social psychological approaches by the end of the 1960s. This change in the journal's contents was also followed by the journal's change of title.

2) *Crisis within the social sciences results from the perceived need to find new solutions. If a scientific approach/paradigm cannot produce a successful solution for problems then it may fail and be replaced by a more successful competitor.*

Sociometry could not address a number of questions sociologists showed interest in during the 1970s. These questions include how to study power relations, conflicts, and cleavages in groups and the effects of macro structures on group relations. On these topics as I argued before, network analysis held substantial advantages.

3) *Competition among social scientists, schools, and paradigms for resources such as research funds, prestige, and academic recognition may cause changes in the social sciences.*

Social network studies focus on the relations among units rather than the attributes of individuals. This approach is more sociological because network researchers draw inferences about the behaviour of elements (parts) from aspects of the overall structure (wholes). On the other hand, most sociometric researchers assumed that systems are nothing more than the sum of the attributes of their elements (parts). Their reasoning called for drawing inferences about wholes from their parts.

Social network analysis dealt with relational aspects of social structure and provided researchers greater theoretical flexibility and broader applicability. Sociometry lacked these advantages. Social network analysis has been able to explore a broader range of issues that are important to sociologists including power relations, communications between groups, and social cleavage and conflict.

4) *Levels of funding and student interest can have important effects on paradigm development.*

A major interest seems to be funding. Most researchers want to earn more money in their studies. If we take into account that social scientists earn less money than other professionals with similar training, we can understand this desire better. One of the respondents stated that he had moved to another subfield in sociology because of the lack of grant money for sociometric

research. After the 1960s, funding for sociometry may have declined, because, as explained before, the focus had changed and sociometric studies were no longer getting published in the major journals.

5) *Innovations in the technology of research, for instance, computers, telephone survey, etc., can affect scientific paradigms and research programs.*

Technological advancement has a two-sided effect on the social sciences, internal and external. In this section, these two closely interrelated factors were analyzed. Developments in computer technology and communication have had a multidimensional impact on science. In the social sciences, advanced computing made it easier to process data gathered from large populations. One-third of the respondents found the rise of computer assisted survey research on large populations as an important reason for the decline of sociometry. As noted before, efforts to integrate sociometry with survey research have not been very successful.

Sociometrists began using questionnaires to collect information for constructing sociograms. However, the detail of information, which is necessary for the construction of a sociogram, is limited by this method. The content of the interaction is restricted to friendship and characteristics of the interaction are usually given secondary importance. This suggests that questionnaires only play a secondary rather than a primary role in sociometric studies.

6) *Theoretical integration causes change in the social sciences because it redefines disciplinary boundaries and research agendas.*

In sociometric studies, researchers could only deal with small group structure and process. To provide theoretical integration, they had to move to a more macro level. This was also one of the reasons for separating sociology from psychology: to move away from the individual level toward the societal level. This led to the division between sociological social psychology and psychological social psychology in small group studies in the 1970s.

Sociometrists normally work with a distinct group of subjects such as children in a classroom, soldiers in a troop, and workers in a factory. But the problem for sociologists is different because they are interested in the behaviour of individuals in a situation which may be affected by circumstances beyond the immediate context. For example, the behaviour of a child towards another in a classroom will probably be conditioned by the child's knowledge that her/his mother or father knows the mother/father of the other child. In this case, the network needs to extend beyond the classroom to the parents of the children.

Sociometry did not disappear totally from sociology but it became integrated into other small group approaches and studies and many of its methods were taken into social network analysis. This integration also brought

some important changes in sociometry at the level of conceptualization, language, and terminology. In order to distinguish sociology from psychology, the concepts of sociometric analysis were changed and integrated with social network concepts. The methods of research were similar but they were more directly related to social structure and to incorporating greater use of macro-level theory.

7) *Methodological clarification and advancement has an impact on paradigms because it changes the way in which scientific problems are addressed.*

Another important factor can be seen in the development of research methods, which also resulted in the integration of sociometry into other fields. Before the 1970s, sociometric research emphasized laboratory experiments. Afterwards, there was an important change in methodological approaches used by sociologists. The new methods included content analysis, field experiments, qualitative field studies, sample surveys, and ethnographic social observation. With these changes, researchers could reach more people and collect more data from the population. The result of these developments allowed researchers to collect data from varied sources on larger populations and led them to conceptualize research problems with higher-order theory.

References

- ALEXANDER, J. C. (1987). *Sociological Theory Since World War-II*. New York: Columbia University Press.
- BARNES, B. (1976). *Interest and the Growth of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- BARNES, B. (1982). *Kuhn and Social Science*. New York: Columbia University Press.
- BARNES, J. A. (1969). "Graph Theory and Social Networks." *Sociology*, 3.
- BLAU, P. M. (1994). *Structural Contexts of Opportunities*. Chicago: University of Chicago Press.
- BLOOR, D. (1991). *Knowledge and Social Imagery*. Chicago: University of Chicago Press.
- BRANFENBRENNER, U. (1945). *The Measurement of Sociometry Status. Structure and Development*. New York: Beacon House.
- BORGATTA, A. F. (1951). "A Diagnostic Note on the Construction of Sociograms and Action Diagrams." *Sociometry*, 13(12): 300-8.
- CARTWRIGHT, D. (1979). "Contemporary Social Psychology in Historical Perspective." *Social Psychology Quarterly*, 42(1): 82-93.

- CHAPIN, F. S. (1940). "Trends in Sociometrics and Critique." *Sociometry*, 3(10): 245-62.
- COLEMAN, J. S. (1958). "Relational Analysis." *Human Organization*, 17: 28-36.
- COLLINS, H and T. Pinch. (1993). *The Golem: What Everyone Should Know About Science?* New York: Cambridge University Press.
- COLLINS, H. (1975). *Changing Order: Replication and Induction in Scientific Knowledge*. London: Sage.
- FESTINGER, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- FRIEDRICH, R. W. (1970). *A Sociology of Sociology*. Toronto: The Free Press.
- HANCERLIOĞLU, O. (1987). *Toplumbilim Sözlüğü*. Istanbul: Remzi Kitapevi.
- HOMANS, G. C. (1956). *Social Behaviour as Exchange*. London: Routledge and Kegan Press.
- HOMANS, G. C. (1961). *Social Behaviour: Its Elementary Forms*. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, Inc.
- HOMANS, G. C. (1974). *Social Behaviour: Its Elementary Forms*. (rev. ed.) New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, Inc.
- HOUSE, J. (1977). "The Three Faces of Social Psychology." *Sociometry*, 40(2): 161-177.
- JENNINGS, H. H. (1947). *Sociometry of Leadership*. New York: Beacon House.
- KHUN, T. S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- LEWIN, K. (1936). *Principles of Topological Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- LEWIN, K. (1951). *Field Theory in the Social Sciences*. New York: Harper.
- MANNHEIM, K. (1968). *Ideology and Utopia*. New York: Harcourt, Brace and World, Inc.
- MCGRATH, J. E. and I. Altman. (1996). *Small Group Research: A Synthesis and Critique of the Field*. New York: Halt, Rinehart and Winston
- MERTON, K. R. (1973). *The Sociology of Science*. Chicago: The University of Chicago Press.
- MORENO, J. L. (1937). "Sociometry in Relation to Other Social Sciences." *Sociometry*, 1: 206-19.
- MORENO, J. L. (1934). *Who Shall Survive?* New York: Beacon House
- MORENO, J. L. (1951). *Sociometry. Experimental method and the Science of Society*. New York: Beacon House.
- MORENO, J. L. (1955). "The Sociometric School and the 'Science of Men'." *Sociometry*. 18(10): 271-90.
- MORENO, J. L. (1960). *The Sociometry Reader*. New York: Free Press.

- MORENO, J. L. (1969). *Psychodrama*. New York: Beacon House.
- MULLINS, N. (1973). *Theories and Theory Groups in Contemporary American Sociology*. New York: Harper and Row Publications.
- NORTHWAY, M. L. (1962). *A Primer of Sociometry*. Canada: University of Toronto Press.
- PARSONS, T. (1951). *The Social System*. Glencoe: Free Press.
- POPPER, R. K. (1972). *Objective Knowledge*. Oxford: Clarendon Press.
- SPERBER, L. (1990). *Fashions in Science*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- TAYLOR, H. F. (1970). *Balance in Small Groups*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.
- TOEMAN, Z. (1963). *The Double Situation in Sociometry*. New York: Beacon House.
- WEBER, M. (1949). *Methodology of the Social Sciences*. Glencoe: Free Press.

Gündelik Hayatın Sosyolojisi*
Sociology of Everyday Life

Patricia A. Adler
Peter Adler
Andrea Fontana
Çev. Bekir BALKIZ**

Özet

Gündelik hayatın sosyolojisi, mikro perspektiflerden oluşan geniş bir yelpazeyi bünyesinde ihtiva eder: Sembolik etkileşimcilik, dramaturji, fenomenoloji, etnometodoloji ve varoluşsal sosyoloji. Bu farklı alt-alanları, sosyal etkileşim incelemesinde bütünleşik bir yaklaşım temelinde birbiriyle irtibatlandıran ana konuları tartışacağız. Gelişim halinde olan bu teorik akımın biçimlenmesine katkı sağlayan şahsiyetlere, fikirlere ve kuşatıcı bağlama işaret ederek gündelik hayat sosyolojisinin tarihsel gelişimini özetleyeceğiz. Hemen akabinde gündelik hayat sosyolojisi içinde- önem arzeden teorik, tözel ve metodolojik ilerlemeyi yansıtan- üç çağdaş gelişmeyi inceleyeceğiz: Varoluşsal sosyoloji, duygular sosyolojisi ve karşılıklı konuşma analizi. Bu alanlar içindeki başlıca temaları özetleyip, yakın zamana ait literatürü gözden geçireceğiz ve ardından onların sosyolojiye katkılarını ele alıp değerlendireceğiz. Gündelik hayat sosyolojisi, büyük teorileri farklı türden mikro-makro sentezleri yapmaya teşvik etmek suretiyle kendi alanı dışında da etkili olmuştur. Bu sentezleri ve onların gündelik hayat mevzularıyla bağlantısını tetkik edeceğiz. Başlıca eleştirileri tartışıp bir sonuca varacağız ve bu perspektifin geleceğe yönelik vaatlerini ve problemlerini ortaya koyacağız.

GİRİŞ

Gündelik hayat sosyolojisinin ilgi odağı ve kapsam alanına ilişkin kısa ancak derinlikli bir özet sunmaya yönelik bir işe kalkışmak, çeşitliliğinden ve alt-alanları arasında sistematik bir bütünlüğün mevcut olmayışından dolayı oldukça zordur. Aslında, gündelik hayat sosyolojisi, birbiriyle bağlantılı birçok- ancak her biri kendine özgü- teorik perspektifi (sembolik etkileşimcilik, dramaturji, etiketleme teorisi, fenomenoloji, etnometodoloji ve varoluşsal sosyoloji) kapsayan şemsiye bir terimdir. Bu durumda şu sorularla karşılaşırız: Gündelik hayat sosyolojisi salt yalıtık parçalardan oluşan bir koleksiyon, başka bir ifadeyle, özel ilgileri sürdürmek uğruna tek bir perspektife dönük keyfî bir

---

* Annual Review of Sociology, 1987, Vol.13: 217-235.

** Ege Üni. Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü, Yrd.Doç.Dr.

referans mıdır? Gündelik hayat perspektifini, farklı bir teori gövdesi olarak karakterize eden herhangi bir şey mevcut mudur? Biz, gündelik hayat sosyolojisinin, mikro perspektife başvuran sosyolog düşünürler arasındaki entelektüel uzlaşma ve eklektik sentez iklimiyle karakterize edilen (sıklıkla bazı yöntemler¹ ve tözel ilgilerle özdeşleştirilse de) teorik bir sahayı temsil ettiğini ileri sürüyoruz. Bu kapsayıcı yaklaşımdan hareketle tek tek araştırmacılar, farklı kamplara ait fikirleri kendi teorik formülasyonlarıyla bütünleştirmek suretiyle, birbiriyle bağlantılı perspektifler çoğulluğundan yararlanıp empirik bulgularına dayanak bulmaya çalışabilirler. Gündelik hayat alanı, bu yüzden mikro sosyolojinin hem içinden hem de dışından yaratıcı bir şekilde istifade edilen fikirlerden doğan yeni alt-alanlarla birlikte, evrimsel bir adaptasyon sürecinin yaşandığı bir alan olmaya devam etmektedir.

GÜNDELİK HAYAT SOSYOLOJİSİNİN TEMEL İLKELERİ

Makro Sosyolojinin Eleştirisi

Klâsik ve çağdaş makro teoriyi ihtiva eden yaklaşımıyla yirminci yüzyıl Amerikan toplum teorisine yönelik gittikçe artan tatminsizlik duygusu, gündelik hayat sosyolojisinin gelişimindeki temel itkiyi oluşturmaktaydı. Hem pozitivizm hem de eleştirel sosyoloji, toplum içindeki bireye dair tasvirleri bakımından aşırı determinist olarak değerlendiriliyordu: Aktör ya gruba mensubiyet duygusundan dolayı toplumun norm ve değerlerini içselleştiren bir *tabula rasa* olarak ya da toplumsal, politik ve ideolojik nitelikleri sınıfa mensubiyetinden dolayı şekillenen bir *homo economicus* olarak resmediliyordu. Böylelikle, bu geleneksel yaklaşımlar, oldukça pasif ve sınırlandırılmış bir aktör anlayışı ürettiler. Determinizminden dolayı, makro sosyoloji de, gündelik dünyanın karmaşıklığını kavrama başarısızlığı gösterdiği için, tek nedenselci bir yorum olma eğilimindeydi. Gündelik hayat perspektifinden hareketle makro sosyolojinin ilk eleştiricileri arasında Douglas (1970a), Filmer vd. (1972), Lyman & Scott (1970), Psathas (1968, 1973), Tiryakian (1962, 1965, 1968), Wilson (1970) ve Zimmerman & Wieder (1970) yer alır.

Gündelik hayat sosyologları, geleneksel sosyolojiyi doğal fenomenlerin incelenmesine yönelik “mutlakçı” konumundan dolayı epistemolojik açıdan eleştirdiler (Douglas 1970a, 1976; Douglas & Johnson 1977; Feyerabend 1972; Johnson 1975; Kauffman 1944; Manning 1973; Mehan & Wood 1975; Phillips 1974). Onlar, *özne-nesne düalizmi* ana önermesini -özne (bilen) ve nesnenin (bilinenin) bilimsel prensipler vasıtasıyla birbirinden etkin bir şekilde yalıtılabileceği inancını- onaylamadılar. Nesnellik, tarafsızlık, kontrol ve

---

¹ Sembolik etkileşimcilik, (etnografiye kıyasla) etnometodoloji ve varoluşsal sosyoloji ile örtüşen farklı epistemolojik konumlara dair daha etraflıca bir tartışma için bkz. Adler & Adler (1987)

soyutlanmış kavram ve değişkenlerin manipülasyonu gibi ilkeler, incelenen fenomenlerin sahil bütünlüğünü ihlâl eder (Cicourel 1964; Douglas 1970a, 1976; Schutz 1962, 1964).

Bağlamsallık

Gündelik hayat sosyologları, insanları kendi *doğal bağlamları*, yani gündelik sosyal dünya içinde inceleyerek bu bütünlüğe saygı gösterdiler (Cicourel 1964; Denzin 1970; Douglas 1970a, 1976; Garfinkel 1967; J. Lofland 1971, 1976). Gündelik hayat sosyolojisinin en temel ve asıl vurgusu tam da budur. Doğal biçimde vuku bulan etkileşim, toplumu bütün yönleriyle kavramanın temelini oluşturur. Gündelik hayattaki etkileşimin karakterini ve içerimlerini tasvir ve analiz etmek, bu yüzden, sosyolojinin hem ilk hem de son gâyesi olarak işlev yerine getirmelidir. Bu tasvir ve analiz, bireylerin süreç içinde yarattıkları mikro yapılar kadar, deneyimledikleri algıları, duyguları ve anlamları da kapsar.

Aktör Modeli

Gündelik hayat sosyologları etkileşim ve iletişim incelemesine iki doğrultuda yönelirler. Birinci olarak onlar, insanların gündelik hayattaki tutum ve davranışlarına dayandırılan bir aktör modelinden hareketle iç dünyaya yani, bilince yönelirler. Bu yönelim etkileşimci benlik görüşünü, etnometodolojik bilişsel yapı görüşü ile varoluşsal yabancı varlık görüşünü ihtiva eder. Bilinç ve etkileşim arasındaki ilişki, bir dereceye kadar refleksif olarak kabul edilir: Bireyler, etkileşimin niteliğini biçimlendiren araçlar kadar etkileşim yoluyla da biçimlenirler ve sosyalleşirler.

Sosyal Yapı

İkinci olarak bu sosyologlar etkileşimden türeyen ve aynı zamanda etkileşim ile karşılıklı ilişkiyle karakterize olan sosyal yapı ve sosyal düzene dair bir görüşe müracaat ederler. Sosyal yapı, organizasyon ve düzen- onlar içinde etkileşim halinde olan- insanlardan bağımsız olarak ortaya çıkmaz (Blumer 1969). Aksine onlar, içsel olarak, insanlar etkileşimleri vasıtasıyla kendi durumlarını müzakere ettiklerinde yapılaşırlar ya da oluşurlar (Garfinkel 1967; Heritage 1984; Maines 1977, 1982; Strauss 1978). İnsanların bu yolla yarattıkları ritüeller ve kurumlar, akabinde, bağlı oldukları beklentiler ve mikro sosyal normlar vasıtasıyla kendi davranışlarının mahiyeti üzerinde tesirde bulunurlar (Goffman 1967). Etkileşim, bu yüzden, bahsedilen bu refleksiviteden dolayı hem iradîdir hem de yapılaşır (ancak bütünüyle belirlenim altında değildir).

GÜNDELİK HAYAT SOSYOLOJİSİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Gündelik hayat sosyolojisinin gelişiminin zemini, 1920'li ve 30'lu yıllarda mikro sosyolojiye ideolojik bir temel ve yönelim sağlayan iki felsefi gelenek içinde oluştu. Chicago Üniversite'sinde Mead, daha sonra sembolik etkileşimciliğe evrilecek olan bir pragmatik sosyal davranışçılığa şekil veriyordu (Blumer 1984, Rock 1979). Almanya'da Husserl ve Schutz, fenomenolojik perspektifin oluşmasını sağlıyorlardı (Wagner, 1983). Ancak bu dönem boyunca fenomenoloji ve sosyal davranışçılık- hemen hiçbir müşterek ya da birleşik etki yaratmadan- kendi aralarında tam bir uzlaşma sağlayamadı ve izole halde kaldılar.

1950'li ve 60'lı yıllarda bu izolasyon son bulmaya başladı. Schutz, Amerikalı araştırmacılar arasında etkisinin artacağı Yeni Sosyal Araştırmalar Okulu'na geçti. Blumer Chicago Üniversitesi'nden Kaliforniya Üniversitesi'ne geçiş yaptı ve beraberinde Mead'in davranışçılığının bir revizyonu olan sembolik etkileşimciliği de götürdü. Çok kısa bir süre sonra ona Goffman da eşlik etti.

Blumer'in etkileşimciliği (1969)- onun Mead'in rasyonel anlamda iradeli aktör, refleksivite ve rol alma gibi kavramlarına, aktörlerin kendi dünyalarını öznel anlamlar ve motivasyonlar vasıtasıyla inşa etme tarzlarına yönelik bir vurguyla birlikte referansta bulunduğu- Kaliforniya'da şekillenmeye başladı. O, bu yüzden, öğrencilerini sosyal etkileşim içinde oluşan paylaşılan anlamlar hususunda düşünmeye ve muhtelif "anlam dünyalar"ını incelemeye (J. Irwin, şahsî iletişim) yöneltti. Çalışması, sosyolojide gündelik hayat perspektifi doğrultusunda eleştirel bir itki sağladı.

Goffman'ın yeni alt-alanı olan dramaturji, *Gündelik Hayatta Benliğin Sunumu*'nda (1959) lanse edildi. Blumer, Burke ve Durkheim'dan etkilenen Goffman, etkileşim arenasını gerçekliğin, sosyalleşmenin ve toplumsal yenilenmenin mahalli haline getiren toplum içindeki bireye dair bir analiz ortaya koydu. Goffman'ın yapıtı hem rollerden (benliğin doğası) hem de kurallardan (mikro-sosyal normlar) bahseder. Kendi etkinliklerini başkalarıyla birlikte el birliğiyle tanzim etmeyi amaçlayıp rol-alma yerine, Goffman'ın aktörleri başkalarının kendilerine yönelik izlenimlerini kontrol etmek maksadıyla niyetli olarak ve manipüle edici bir tarzda rol ifâ ederler. Bu durum, gündelik hayatın etkileşime dayalı ritüelleriyle vuku bulur- ritüeller, bireyin benliğini kendi kurallarını ona dışardan empoze ederek şekillendirir ve böylelikle toplumun kendini düzenleme vasfını teminat altına alırlar- (Collins 1980, Fontana 1980, Lofland 1980, Vidich& Lyman 1985).

Garfinkel, gündelik hayat perspektifinin kapsam alanını, *Etnometodoloji İncelemeleri* (1967) adlı yapıtıyla genişletti. Garfinkel'in etnometodolojisi Parsons'ın toplumsal düzen ve toplumsal yapı hakkındaki genel sorularını,

Schutz'un (1962, 1964, 1966, 1967) bu soruları cevaplayan bir vokabüler olarak aktör biçimindeki hermeneutik perspektifini paylaşarak ele aldı. O, araştırmacıları, gündelik hayatın-toplumsal düzenin oluşturulduğu ve sürdürüldüğü- dünyevî rutinlerini incelemeye sevk etti. İnsanlar arasındaki-davranışın toplumsal bağlamına temel teşkil eden- rasyonellik ve ortaklık üzerine odaklanırken Husserl'den (1970a, 1970b, 1973) istifade etti. Etnometodoloji, durumların nasıl tanımlandığı ve öznel anlamların nasıl oluştuğu meselesiyle daha az ilgilendiği için öteki gündelik hayat sosyolojisinden, bu sebeple ayrılır.² O aksine, insanların, toplumsal yapıya gündelik düzlemde vücut kazandıran kuralları nasıl müzakere ettikleri ve uyguladıkları üzerine odaklanır (Heritage 1984, Zimmerman & Wieder 1970).

1960'lar ve 70'ler, Schutz ve Husserl'in eserlerinin İngilizceye tercüme edilmesiyle birlikte fenomenolojiye yönelik sosyolojik bir ilginin artış kaydettiği yıllar oldu. Sosyologlar bu felsefi fikirleri sosyolojik düzleme taşıdılar ve başka türden bir gündelik hayat perspektifi-fenomenolojik sosyoloji-boyverdi.³ Bu geleneğin ilk çalışmaları arasında Berger & Luckmann (1967), Douglas (1970b) ve Psathas (1973) yer alır. Berger ve Luckmann, fenomenolojinin gerçeklik sahası olarak bilinç vurgusunu, sosyal inşacı toplum fikriyle iribatlandırdı. Douglas'ın edisyon çalışması etnometodolojik, sembolik etkileşimci ve fenomenolojik/varoluşsal perspektiflerin açıldığı, eleştirildiği ve sentezlendiği taslak haldeki teorik makaleleri ihtiva etmekteydi. Bu çalışma, "gündelik hayat" teriminin, bu yeni sosyolojilere ilk defa tatbik edildiği bir çalışmaydı.⁴ Psathas'ın kitabı, fenomenolojik sosyoloji perspektifini daha etraflıca tartışıp empirik olarak uygulamalı hale getiriyordu.

Gündelik hayat sosyolojisi, böylelikle, bu on yıllar içinde doğmuş oldu. O, yeni fikirlerin üretilmesi ve harmanlanmasına dönük eklektik sentez çalışmalarının yapıldığı ve heyecanların yaşandığı bir atmosferde, bilhassa da Kaliforniya'da boy verdi (Manning 1973). Gündelik hayat sosyolojisi, aynı zamanda, Kaliforniya'nın yenilikçi, özgün ve özgürlükçü bir atmosferi besleyen sekülerizmi, heterojen inançları ve çoğul alt-kültürlerinden meydana gelen kapsayıcı artalanı sayesinde gelişti ve biçimlendi. Gündelik hayat perspektifini kullanma eğilimi, Berkeley'den California Üniversitesinin-uyumlu düşünürlerinin

---

² Etnometodoloji ve fenomenolojik sosyoloji arasındaki ayrım için bkz. Rogers (1983) ve Zimmerman (1979). Etnometodoloji ve sembolik etkileşimcilik arasındaki farklılık için bkz. Gallant & Kleinman (1983) ve Zimmerman & Wieder (1970). Etnometodoloji ve varoluşsal sosyoloji arasında bir karşılaştırma için bkz. Johnson (1977). Son olarak etnometodoloji ve dramaturji arasında bir karşılaştırma için bkz. Perinbanayagam (1974).

³ Zane (1970), fenomenolojik sosyolojiden ziyade fenomenolojik olarak türetilmiş sosyolojiden bahsetmemiz gerektiğini ileri sürdü. Zira bir felsefe olarak fenomenolojinin amaçları, onun sosyolojik türevlerinkinden farklıdır.

⁴ Douglas, gündelik hayat fenomeni terimini ilk olarak kendi çalışmasında (1967) kullandı. Burada o, "gündelik" ve "hergün" fenomeni arasında ayrım yaptı.

bulunduğu- diğer sosyoloji bölümlerine kadar yayılma gösterdi. Bu tomurcuklanma halindeki perspektif, ne yazık ki, “gündelik hayat”ı bu teorisyenlerin ana teması olmaktan etkili bir şekilde alıkoyan sürtüşme ve klikleşmeden belli ölçüde hasar gördü. Bu ortak kavram korunduğu halde, hiçbir akım bütün bu çalışmalarını gündelik hayat başlığı altında tanımlama ve tanıma yönünde baskıda bulunmadı. Bundan dolayı tek tek araştırmacılar, muhtelif teoriler arasından serbestçe tercihte bulundular; onları münasip gördükleri tarzda kullandılar ve bütünleştirdiler ve gündelik hayat etiketiyle ilişkilendirilmeyi isteyip istemediklerine kendileri karar verdiler.

1970’li yılların sonunda ve 1980’lerde yeni bir gündelik hayat sosyologları kuşağı ortaya çıktı. Bu dönemde, gündelik hayat perspektifinin hem bütünleşik hem de çeşitlilik arzeden özelliğinin bir arada bulunduğunu gözlemliyoruz. Öte yandan, kuşatıcı anlamda gündelik hayat etiketine dair gittikçe artan bir farkındalık bilinci de oluşmaktaydı. Pek çok kimse, kendi çalışmalarını, gündelik hayat sosyolojisiyle özdeşleştirdi ve bu temaya atıfta bulunan birçok kitap yayımladı. Morris (1977), muhtelif “yaratıcı” ya da gündelik hayat perspektifine dair mukayeselerin, aykırılıkların, eleştirilerin ve tarihî tartışmaların tetkik edildiği teorik bir deneme yazdı. Mackie (1985), fenomenolojik/varoluşsal bir perspektifi, modern gündelik dünyanın meşgalelerini ve bireyin bu dünyadaki yabancılaşmış konumunu analiz etmek için kullandı. Douglas ve meslektaşısı (1980), Weigert (1981) ve Karp & Yoels (1986) tarafından ders kitapları yazıldı. Değişik alt-alanlardan çıkan bir dizi empirik çalışmada, gündelik hayatın sorunlu ve olağan özellikleri bütünüyle tetkik edildi. Bunlar arasında L. Lofland (1973), Irwin (1977), Cohen & Taylor (1976) ve Brissett & Edgley (1975), J. Lofland (1978) ve Psathas (1973, 1979)’ın ilgili bütün eserleri bulunmaktadır.

Bu dönem boyunca, sosyolojide gündelik hayat incelemelerindeki çeşitlilik, varlığını farklı yönelimlerde sürdürmeye devam etti. Bu yazıda biz, derinlemesine bir irdeleme için üç yönelimi (varoluşsal sosyoloji, duygular sosyolojisi ve karşılıklı konuşma analizi) ele aldık. Bu üç saha, gündelik hayat sosyolojisinin 1960’lı ve 70’li yılların çalkantılı tartışmaları ve konsensüsünden kaynaklanan temel başarılarını yansıtmaktadır. Onları, gündelik hayat sosyolojisinin, sırasıyla teorik, özel ve metodolojik sahalarında yakın zamanda yaşanan gelişmeleri yansıttıkları için seçtik.

VAROLUŞSAL SOSYOLOJİ

Varoluşsal sosyoloji, tarihi antik Grek kültürüne kadar uzanan felsefi bir gelenek içinde konumlandırılır. Erken dönem Grek varoluşçuları arasında, Sokrates’in insan varlıkları kozmos içinde kavramaya dönük rasyonel soruşturmasını onaylamayan Chalcedon’lu sofist Thrasymachus; insan

varlıkların herhangi bir rasyonel sınırlandırmayla dizginlenemeyen iç duygularını ve sabit dışavurumlarını temsil eden tanrı Dionysus yer alır. Yakın zamana kadar ve dolayım olarak bu gelenek Heidegger, Camus, Sartre ve Merleau – Ponty'nin varoluşsal felsefesinden; Husserl ve Schutz'un fenomenolojisinden ve Dilthey'in hermeneutiğinden yararlandı (Fontana, 1980).

Varoluşsal sosyoloji, gündelik hayata dair teorik perspektifler içinde en sonuncusudur. O, öteki perspektiflerle mutlakçı sosyolojilere yönelik ortak bir eleştiri ve aynı temel ilgi ve inançlar öbeği lehinde bir yönelimi paylaşır. Varoluşsal sosyoloji, bu perspektifleri daha kompleks, çelişkili ve çok boyutlu bir aktör ve toplumsal dünya fikriyle kaynaştırıp, alt-alanları bütünleştirerek onların ötesine geçer. O, keza, salt rasyonel ya da sembolik olmayan veyahut da ortak eylemlerle işbirliğinde bulunma arzusuyla motive edilmiş insan varlıklar görüşü bakımından da diğer gündelik hayat teorilerinden ayrılır. Bilâkis, varoluşsal sosyoloji savunucuları, insanların güçlü duygusal ve irrasyonel özelliklere sahip olduklarına ve onların, sıklıkla, kendi duygu ve ruh hallerine göre davrandıklarına inanırlar. İnsanlar değişken, hareketli ve gelişme halinde bulunurken yapısal kısıtlamalardan da etkilendikleri için, eş zamanlı olarak hem belirlenim altındadırlar hem de özgürdürler (toplumsal değişme ve varoluşsal benlik arasındaki ilişkiye dair daha kapsamlı bir tartışma için bkz. Zurcher 1977).

Varoluşsal sosyologlar, aynı zamanda toplumu, farklı gruplar arasındaki güç mücadelelerinden dolayı ayrılmış, yani karmaşık ve çoğul olarak görürler (Amerikan toplumsal düzenine ilişkin varoluşsal bir analiz için bkz. Douglas 1971). Çok sayıda üyelik bağlarından dolayı vuku bulan yarılmayla insanlar bir iç çatışma yaşarlar. Toplumdaki pek çok grubun diğer gruplardan gizlemek istediği şeyler bulunduğu için, insanlar üye olmayanlara dış görünüşlerini yansıtırlar. Bu durum, onların kendi eylemleriyle alâkalı iki- ilki dışarıdakilere yansıtılan, ikincisi içerdekiler için saklanan- gerçeklik tipinin ortaya çıkmasına yol açar. Goffman (1959) ve Machiavelli (1532)'ye dayanarak varoluşsal sosyologlar, insanların başkalarına yansıtıkları intibaları kontrol altında tuttuklarına da inanırlar. Bundan dolayı araştırmacıların, insan doğasını ve insan toplumunu kavramak için bu dış görünüşlere nüfuz etmeleri gerekir (Adler & Adler 1987, Douglas 1976). Bu gelenek içinde yer alan temel teorik eserler arasında Lyman & Scott (1970), Manning (1973), Douglas & Johnson (1977) ve Kotarba & Fontana (1984) bulunmaktadır.

Bir dizi empirik çalışma, bu perspektifin somutlaştırılmasına ve analitik değerine örnek teşkil etmektedir. Bu çalışmaların ortak yanı, gittikçe bürokratikleşen bir toplumda bireylerin anlam ve benlik arayışları üzerine odaklanmalarıdır. Onlar, aynı zamanda, bireylerin algıları, yorumları ve hayatlarının yönlendirilmesinde heyecan ve duygularının önemini vurgularlar. Douglas & Rasmussen'in *Çıplaklar Plajı* (1977) adlı çalışması, kamusal çıplaklık

ve cinsellikle ilintili duyguların, motivasyonların, rasyonelleştirmelerin, davranışların, yönelişlerin ve mikro-makro politikaların karmaşıklığına dair çok perspektifli bir görüş ortaya koymaktaydı. *Üçkâğıtçılık*' da P.A. Adler (1985), üst düzey ilâç satıcıları ve kaçakçılarının hızlı yaşamlarından hareketle açgözlülük ve narsizmi, rasyonellik ve irrasyonelliği, hazcılığı ve materyalizmi, mahremiyeti ve teşhirciliği, yabancılaşıma ve katılımı resmetmekteydi. Kotarba'nın incelemesi *Kronik Acı* (1983), hem acılarını dindirecek hem de yaşantılarına geçerli anlamlar sağlayacak kendi çözüm arayışlarının faydasızlığıyla yüzleşmiş müzmin hastaların karşı karşıya kaldıkları kaygı ve tereddüdü betimliyordu. Fontana'nın *Son Sınır* (1977)'si duygusal konuları, yalnızlığı ve hem yaşlanmanın rasyonel anlamına temel oluşturan ve hem de onu önemsiz kılan varoluşsal kimlik değişimlerini sorguluyordu. P. Adler *Devinim* (1981) adlı çalışmasında, eylem halindeki bireyler, gruplar ve yığınların önyak olduğu dinamiği ve kalıcılaşan coşku ve bunalımı analiz etti. Son olarak, toplumda varoluşsal benlik'i ele alan aşağıdaki bir dizi makale de anılmayı hak etmektedir: Medya benliğinin yüceltilen doğası hakkında Altheide (1984); organizasyon mensubunun sömürülmüş benliği hakkında Ferraro & Johnson (1984) ve gay benliğinin etiketlenmiş, çatışmalı ve dramaturjik doğası hakkında Warren & Ponce (1977).

DUYGULARIN SOSYOLOJİSİ

Birçok yıldan beri, duygular meselesi görmezlikten gelindi ya da sosyologlar tarafından salt yüzeysel bir tarzda ele alındı. Ancak yakın zamanda, duygulara yönelik yeni başlayan ilgi, makaleler, kitaplar ve sempozyumlar sağanağına yol açtı ve Amerikan Sosyoloji Derneği'nin bir alt-birimi bu temel alana hasredildi. Bu ilgiyi, ağırlıklı olarak gündelik hayat sosyologları göstermekteydi. Onların perspektifleri, duygular etkileşim alanı ve onun bağlantıları içinde (yani benlik dahilinde ve Maines'nin (1982) ara-yapı olarak tanımladığı şeyin dışında) hasıl olduğu için, duygular hakkında bir kavrayış oluşturmaya uygun düşmektedir. Duygular sosyolojisi hakkında son dönem literatür bu iki ana temaya göre tasnif edilebilir.

Organik/İradî

Bu yaklaşımdan ilki, duygunun organik temeline odaklanır. Duyguların içe bakıştan ayrı ve önce ortaya çıktığı ve idrakten (bilishten) ziyade içgüdü vasıtasıyla harekete geçtiği kabul edilir. Sosyal tecrübeler, içsel kaynaklardan türeyen duygulara devinim kazandırırılar. Dolayısıyla bu, bireylerin içe yönelimli özelliğini öne çıkartan bir davranış yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın uygulayıcıları, bireylerin duygularının son kertede toplum ve toplumsal yapıyı tasdik etme, koruma ve değiştirme doğrultusunda içten dışa (aşağıdan yukarıya) doğru nasıl

işlediğini göstermek için bu temelden hareket ederler (Franks 1985, Hochschild 1983).

Organik bir perspektife dayanan Kemper (1978), sosyal ilişkilerde içkin güç ve/veya statünün beden kimyasını nasıl etkilediği üzerinde durdu. Scheff (1979), bireylerin uyarılıp tatmin oldukları ve ardından gelen biyolojik bir refleksle duygu hallerinin ayrıştığı duygusal boşalmaya dair bir "gereksinim teorisi" ortaya koydu. Hochschild'in havayolu hostesleri hakkındaki çalışması (1983), duyguların organik olarak- Freud'un (1923) ilk kez öne sürdüğü gibi- kritik bir sinyal işlevi yerine getiren önseziye (altıncı hisse) dayandığını göstermeye girişti. Varoluşsal sosyologların çalışmaları da (duygulara dair programatik fikirler için bkz. Douglas 1977 ve Johnson 1977), bireyin içsel "yabanî doğası"na kritik duygusal bir boyut attikler için, bu yaklaşıma dâhildirler. Onlara göre, duygular yalnızca rasyonel düşünce ve değerlerden bağımsız değildir, fakat ayrıca son kertede onları kontrol altında da tutarlar.

İnşacılık

Duygulara dair ikinci gündelik hayat yaklaşımı, biyolojik bileşeni göz ardı etmez, fakat aksine bu psikolojik süreçlerin nasıl şekillendiği, yapılaştığı ve anlam kazandığı üzerinde odaklanır. Bu yaklaşımın taraftarlarına göre, duygular gündelik hayat tecrübelerinden bağımsız olarak ortaya çıkmazlar; aksine bu tecrübeler duyguları talep eder, düzenler, kalıba sokar ve nihayetinde onları yaratmış olurlar. Bu duygular, akabinde etkileşim vasıtasıyla ve etkileşimle etiketlenip değerlendirilir ve kontrol altında tutulurlar. Yapısal ve kültürel faktörler, olanakları sınırlandırma ve durumları çerçeveleme özelliklerinden dolayı, muhtelif duyguların hissedilmesini ve yorumlanmasını etkilerler (Franks 1985, Hochschild 1983).

İnşacı analizciler arasında, durumlar ve kurumlar arasındaki bağı tartışan ve duyguların durumları ihtiva eden kurallar ve mikro edimler tarafından belirlendiğini ileri süren Goffman da (1967) bulunmaktadır. Hochschild (1979,1983), etkileşim ve ilişkilerde sosyal yönergeler vasıtasıyla yapısal olarak kontrol altında olan "duygulanım kuralları" tiplerini tartıştı. Zira insanlar duygularını bilişsel, bedensel veya anlam ifade eden "duygusal emek" icra ederek, bu kurallarla tutarlı kılmaya çalışırlar. Duygusal emek, iş dünyasına dahil olduğunda "duyguların metalaşması"na yol açarak ticarileşebilir. Shott (1979), başkalarının duygularına ilişkin empatimizin, sosyal düzen ve sosyal kontrolün muhafaza edilmesini sağlayan bir mekanizma olduğunu ileri sürerek rol üstlenici duygular üzerine odaklandı. Onun farklı duygusal tecrübelerdeki müşterek sosyal süreçlere ilişkin tartışması da, yapısal olarak türetilmiş faal durumdaki kurallara odaklandı. Gordon'ın (1981) duygulara ilişkin yaklaşımı, farklılaşması, sosyalleşmesi, kontrolü ve normatif düzenlenişi yapısal olarak dikte edilen- sosyal ilişkiler sürdürülürken öğrenilen- duyarlılıklar üzerinde

duruyordu. Hochschild'a dayanarak Heiss (1981), bireylerin durum tanımlarıyla, rol üstlenmesiyle, benlik kavramları ve benlik sunumlarıyla etkileşim vasıtasıyla şekillenen- "duygusal roller" in oluşumuna yol açan [meselâ Clark'ın sempatanlara ilişkin tartışması (1987)]- "duygulanım kuralları" nı tartıştı. Averill (1980), aşırı duygusal boşalma durumlarında toplumsal olarak önceden belirlenmiş davranma biçimlerini edilgen bir biçimde tecrübe edip yerine getirdiğimizi ileri sürdü. Zurcher (1982,1985) ve L.Lofland (1985), duygulanımların yapısal ve etkileşimsel bağlarla senaryolaştırıldıklarını ileri sürdü. Son olarak Denzin (1984), duygulanımların katı haldeki sosyal dünyanın süreçleri içinde pratik etkinliklerin dolaysız tecrübesiyle şekillendiğini ileri sürdü. Özet olarak duygulanımları kavramak, aktörün iradesi hakkında perspektifimizi zenginleştirir ve bizi, toplumun bireyleri kendi kurallarına uymaya güdülerken hangi vasıtaları devreye soktuğu hususunda daha fazla aydınlatır.

KARŞILIKLI KONUŞMA ANALİZİ

Karşılıklı konuşma analizi, etnometodolojinin teorik inançlarıyla donanmış bir veri toplama ve analiz yöntemidir. Diğer etnometodologlar gibi karşılıklı konuşma analizcileri de, sonsuz indekselliğin her türlü öznelarasılığı bütünüyle dışlamasından ve "fenomenolojik olarak ilham verici ancak sosyolojik olarak amaçsız bir empirizm" (Zimmerman 1979:384) olmasından dolayı, öznel anlamların bağlamsal tikelliğini incelemeye yönelik eski etnometodolojik meşguliyetten önemli ölçüde uzak durmuşlardır. Garfinkel yoluyla Parsons'dan ve Goffman yoluyla Durkheim'dan (Heritage, 1985) faydalanan karşılıklı konuşma analizcileri, onları pozitivist ana-akım sosyologların ilgilerini onaylamaya ve neredeyse benzer bir eksene götüren yapısal bir ilgiyi benimsediler (bkz. Boden 1986; Collins 1981a,b).⁵

Karşılıklı konuşma analizcileri, "doğal dil" i (a) her bir konuşmacıya dışsal, yani ondan önce ve ondan bağımsız, ve (b) yapısı itibarıyla tercihli olmaktan öte kısıtlayıcı ve zorunlu bir gündelik hayat sosyal sistemi olarak telâkki ettikleri için, dil incelemesine yönelmişlerdir. "Şeyleri oluşturma tarzı" olarak doğal dil (Austin 1961, Wittgenstein 1953), bundan ötürü etkileşimsel bir nesne, yani doğrudan mevcut (durumsal) ve aşkın (durumu aşan) , genel ve soyut bir sistem olarak incelenir. Haddi zatında doğal dil, Durkheimcı anlamda sosyal bir olgunun nesnel özelliklerini yansıtır (Zimmerman 1979).

Karşılıklı konuşma analizcileri, alışlagelmiş, gündelik sosyal aktivitelerin temelinde yatan beceriler ve yapı ile meşgul olurlar. Bundan dolayı onlar, doğal dilin üretimini doğal durumunda (in situ), yani gündelik dünya içinde spontane

⁵ Karşılıklı konuşma analizi ile ilgili makaleler köklü dergilerde gittikçe artan oranlarda yayımlanmaya devam ediyor [Maynard & Zimmerman (1984)], Maynard (1985) ve Molotch & Boden (1985).

olarak hasıl olduğu haliyle incelerler. Karşılıklı konuşmayı onlar hem bağlamın biçimlendirdiği ve hem de bağlamı yenileyen, diğer bir ifadeyle etkileşim yoluyla biçimlendirilen bağlamdan etkilenen ve ona katkıda bulunan bir aktivite olarak değerlendirirler. “Prematüre” teorik inşaları küçümseyerek onlar anlık, ayrıntılı “haller”in teyp kayıtları- fiili karşılıklı konuşmaya dair ham, birincil veriler- üzerine odaklanırlar (Heritage 1984, 1985; Schegloff 1980; Schegloff & Sacks 1973).

Karşılıklı konuşma analizcileri, araştırmalarına ardışık konuşma eylemi üzerinde yoğunlaşarak başladılar. Karşılıklı konuşmada sıra almaya dönük ilgi, Sacks ve diğerlerinin (1974) karşılıklı konuşmada sıra almanın koordinasyonu hakkındaki erken dönem çalışmalarından gelişti. Çok geçmeden bu tür yapısal konuşma analizlerinin, kişiler arası iletişim ve onun analizi için bir rehber vazifesi gördüğü anlaşıldı.

Mütekip konuşma analizcileri pek çok konu üzerinde odaklandı. İlk olarak Sacks, Schegloff ve diğerleri “bitişik sözce” (Schegloff 1968, Schegloff & Sacks 1973), “tercih organizasyonu”- cevaplayıcıların tercihli seçme eğilimi- (Davidson 1984, Pomerantz 1984, Sacks & Schegloff 1979, Schegloff vd. 1977, Wooton 1981), ve “konu organizasyonu”- karşılıklı konuşmanın aynı konu etrafında sürüp gitmesi- (Button & Casey 1984, Maynard 1980) olarak isimlendirdikleri soru-cevap formatının tekerrürünü gözlemleyerek karşılıklı konuşmada sıra almayı incelemeyi sürdürdüler.

İkinci olarak karşılıklı konuşma analizcileri, dinleyenin etkileşime kesintisiz iştirakini gösteren gülme ve baş sallama gibi gayri ya da yarı-sözcüksel ifade unsurlarına başvurulmasını incelediler (C. Goodwin 1980; Jefferson 1979, 1984; Schegloff 1982).

Gözünü dikerek bakmak ve bedensel hareketler gibi sesli ve sesli olmayan davranışların bütünlüğü üçüncü araştırma alanını teşkil etmekteydi (C. Goodwin 1981; M. Goodwin 1980; Heath 1982a, 1984).

Son olarak bir dizi parlak çalışma, etkileşimi kurumsal ortamlarda inceledi. Gündelik karşılıklı konuşmalara dair bilgi temeli üzerine bina edilen bu çalışmalar, bu yapıdan sapmaları tetkik edip, yapıyı kurumsal bağlama dayandırdılar. Aslına bakılırsa bu çalışma öbeği, daha ziyade bağlamsal yaklaşımı yansıtır ve pür empirizmden, teorik gelişimin başlangıç noktasına yönelir. Yeni araştırmalara önyak olan kurumsal ortamlar mahkemeleri (Atkinson & Drew 1979, Dunstan 1980, Maynard 1984, Pomerantz & Atkinson 1984), derslikleri (Cuff & Hustler 1982, Mehan 1979) ve hastanelerdeki karşılaşmaları (Heath 1981, 1982b; West 1983, 1984b, 1985) kapsar. Muhtelif incelemelerde de toplumsal cinsiyetin kurumsal etkileşim üzerindeki etkisi ele alınmıştır (French & French 1984, West 1984a).

Tabii haliyle vuku bulan iletişim üzerinde odaklanması, yani gündelik iletişimi mahallinde incelemesi bakımından karşılıklı konuşma analizi, bu yöneliminden dolayı, gündelik hayat sosyolojisinin geriye kalan bütün külliyatından belirgin bir biçimde ayrı bir yerde durur. İlgi alanı itibariyle daha yapısal ve analizi itibariyle de daha formeldir. Karşılıklı konuşma analizi, karşılıklı konuşmayı bireylere dışsal ele alması, bulgularının sınanması ve test edilmesine meydan vermesi ve doğrulamanın bağlamına işaret etmesi bakımından da daha nesnel bir doğrultuya sahiptir. Bu yüzden o, gündelik hayat sosyolojisinin bildik ayırıcı-öznel ve ortaya serme- özelliklerinden farklıdır. Ancak buna rağmen karşılıklı konuşma analizi, gündelik hayat perspektifinin zeminini genişletir. Radikal ölçüde mikro ve radikal ölçüde empirist yaklaşımı, etkileşimin sonucunu, kapsamlı yapısal analizler için nesnel bir mikro dayanak arayışında olan makro sosyologların üzerinde yapı inşa edebilecekleri bir forma kavuştururlar (Collins 1981a, 1981b).

MAKRO TEORİ ÜZERİNDEKİ ETKİLER

İlk dönem gündelik hayat sosyologlarının makro teoriye dönük hücumlarıyla birlikte makro ve mikro perspektifler arasındaki bölünme hızlandı. Ancak yakın zamanda, gündelik hayat sosyologlarının sergilediği meydan okumalara cevap olarak bazı mikro sosyologlar, daha evvel tartışılan mikro kavramlardan bazılarını alıp benimseme yoluna gittiler. Dikkati çeken bu yeni “bütünleştiriciler” arasında, Avrupa’da önemli birtakım neo-marksistler (bilhassa Fransız gündelik hayat sosyologları ya da *sociologiests de la vie quotidienne*), İngiltere ve Amerika’da neo-fonksiyonalistler ile eklektik ve sentezci düşünürlerden oluşan küçük bir grup bulunmaktaydı. Mikro ve makro arasındaki boşluğu kapatmak için bir köprü oluşturmaya çalışan bu büyük boy teorisyenler, birbirine taban tabana zıt mutlakçı konumları ve gündelik hayat sosyolojisini bütünleştirme işine giriştiler (daha ileri bir tartışma için bkz. Alexander ve diğerleri 1987, Collins 1981a, Knorr-Cetina & Cicourel 1981).

İradecilik ve onunla ilintili kavramlar, gündelik hayat sosyolojisinden alınan en önemli kavramlardır. Bu yeni makro teorisyenler, Parsons’ın daha evvel yaptığı gibi, toplumsal yapı içinde bireyin ya da etkin failin önemini göz önünde bulundururlar. Bireylerin sosyal yapı tarafından sınırlandırılmış olduğunu düşünseler de bu teorisyenler, onların elbette bu yapının belirlenimi altında olmadıklarını hesaba katarlar. Sosyal hayata ve nihayetinde topluma ilişkin ortaya koydukları tasvirlerde, Parsonsçı formülasyonda eksik olan bir veché, yani öngörülemezlik unsuru bu yüzden yer alır (Alexander 1982, Bourdieu 1977, Collins 1975, Giddens 1979, 1984, Touraine 1984). Ayrıca yapı içine gömülü iradî eylem, hem bağlamı şekillendiren hem de bağlam tarafından şekillendirilen anlamda bir toplum kavrayışına götürür. Bu görüş, etkileşimler

ortaya çıktıkları bağlama gömülü olsalar da, aynı zamanda refleksif olarak bu bağlamları oluştururlar şeklindeki etnometodolojik anlayıştan faydalanır. Bu görüş, aynı zamanda, müzakereye dayalı bir toplum içinde yaşarız ve kendi öznel algılarımızın imgesel sonuçları üzerine etkide bulunarak onların gerçekleşmesine sebep oluruz tarzındaki sembolik etkileşimci anlayışı da paylaşır. Makro teorisyenler bu durumu eylem ve düzen arasındaki diyalektik bir ilişkiye dönüştürdüler: Toplum hem eylemeyi uyaran tarihsel, sosyal ve kültürel yönelimleri yaratır hem de aynı zamanda kendi öz-üretimini sağlayan bir aktör görevi yerine getirir (Alexander 1982, Bourdieu 1977, Giddens 1979,1984, Lefebvre 1971, Touraine 1977).

Modern bütünleştirici teorisyenler de, gündelik hayat sosyologlarından *öznellik* unsurunu almak suretiyle nesnelci yaklaşımdan bütünüyle uzak durmaya çalışırlar. Eyleyen failere görünmez olan doğurgan mekanizmalara veya derin yapılarla ilişkin modeller önermek yerine onlar, istediğinde kendi davranışını anlayan ve davranışı üzerinde tefekküre yönelen fail görüşünü benimsediler (Collins 1975, 1981a; Giddens 1979,1984).

“Teorik ve empirik argümanların bütünleştirilmesinden hareketle öne sürülen” (Alexander 1982:30) görüşler formüle etmek, geleneksel makro sosyolojiden farklılaşan başka bir noktadır. Açıklayıcı hipotezler için salt idealist bir akıl yürütmeye ve felsefeye bel bağlamak yerine bu yeni teorisyenler, yüzlerini Blumer’in (1969) “katı” empirik dünya diye tarif ettiği maddî gerçekliğe çevirirler. Bu görüş, gündelik hayat aktörünün “doğal tutum”una (Schutz 1962) dair farkındalığı, sosyal bilim araştırmacısının başvurduğu “teorik duruş” la (Douglas 1970a) bütünleştirir. Bu şekilde, irrasyonel ve duygusal boyutlar bütün perspektife dahil edilebilir (Alexander 1982; Bourdieu 1977, 1984; Collins 1975,1981a; Giddens 1979, 1984; Lefebvre 1971; Touraine 1977, 1984).

Son olarak bu teorisyenler görünüşün altındaki örtük bütünlüğü araştırarak gündelik hayat *etkileşimleri*yle meşgul oldular. Onlar gündelik hayatı, ritüelistik olmak bakımından örgütlü ve kendini tekrarlayan bir hayat olarak gördüler. Bunda, Goffman’ın mikro sosyal normlara ilişkin analizi, Garfinkel’in gündelik hayat rutinlerini sağlamaştıran ahlâki karaktere dair buluşu ve doğal dilin sosyal gerçekliğin yapısal organizasyonunun cisimleşmesi olduğu yolundaki karşılıklı konuşmaya dair analitik görüş, bilhassa etkili olmuştur. Gündelik hayatın örgütlü niteliğine iki noktada başvurulmaktadır: Mikro etkileşimlerden oluşan “kümeleşmeler” den (Knorr-Cetina 1981) makro bir gerçeklik (Collins 1975, 1981b) inşa etmek için bir zemin olarak ve birey ve toplum arasında- etkileşim düzlemindeki geri bildirim onlar arasında karşılıklı etkiye yol açsın diye- bir dolayım noktası olarak (Bourdieu 1977, Giddens 1984, Lefebvre 1971).

Bu mikro-makro sentezlerinde, gündelik hayat sosyolojisinin uzak erimli teorik atılımlarının birçoğu görülebilir.

ELEŞTİRİLER VE DEĞERLENDİRMELER

Gündelik hayat sosyolojisine yönelik eleştiriler hayli fazladır. Bu perspektifin rehberlik ettiği araştırmalar- önde gelen bazı önemli eleştiricilere referansta bulunarak söylersek-gayri yapısal ve gayri bağlamsal (Cosser 1975, Gouldner 1970, Horowitz 1971, Reynolds & Reynolds 1973, Zeitlen 1973), politik faktörleri hesaba katmayan (Gouldner 1970), tarih-dışı (Bernstein 1976, Gouldner 1970, Ropers 1973, Smith 1973, Zeitlen 1973) ve odak alanları ve bulguları bakımından sıradan (Cosser 1975, Gellner 1975) araştırmalar olarak mahkûm edildi.

Bu eleştirilerden bazıları, geçerliliğini alanın ilk yılları boyunca korusa da, son on yılda bu eleştirilere tekrar referansta bulunan akımlar ortaya çıktı Büyük gelişmelerin kaydedildiği alan yapısal analiz alanıdır. Bazı araştırmacılar, mikro etkileşim ve iletişim modellerinin makro içerimlerini teorize ederek, doğrudan doğruya sosyal organizasyon ve sosyal yapı meseleleri üzerinde durdular (Hall 1986; Maines 1977,1982; Maynard & Wilson 1980; Schegloff 1987). Diğer gündelik hayat sosyologları, spesifik organizasyonları veya endüstrileri inceleyip onların yapısal özellikleri hakkında yazdılar (Denzin 1977, Farberman 1975). Son olarak, organizasyonel kültürün yapısı ve içeriğine dair araştırmalar verim ortaya koydu (Fine 1984, Rahlen 1974, Schein 1983, Van Maanen 1973).

Politik arena da, gündelik hayat sosyologlarının giderek daha çok dikkatini çekti. Bazı araştırmacılar organizasyonel ve idari güç ve politikalar meselesini ele alırken(Clegg 1975; Hall 1972, 1985; Kinsey 1985;Klatch 1987;Molotch & Boden 1985), diğer bazıları kişiler arası politik- bilhassa toplumsal cinsiyet politikalarıyla ilintili (Thorne & Hanley 1975, West 1979)-boyutlar üzerinde odaklandı (Fisher & Todd 1983, Kramarae vd. 1984).

Gündelik hayat sosyolojisinin, bugüne yönelik vurgusundan dolayı hâlâ geniş ölçüde tarih-dışı olduğu düşünülebilir. Bazı araştırmalar gerçi tarihle ilintilidir (Ball & Lilly 1982; Gallihier & Walker 1977; Gusfield 1963,1981) ve mikro etkileşimlerin bağlamından hareketle bir tarih anlayışı oluşturulabilir (Collins 1981b).

Nihayetinde, üzerinde durduğu teorik meselelere aşına olmayanlara, yani alanın dışında bulunanlara gündelik hayat sosyolojisi saçma görünebilir. Gündelik hayat sosyolojisinin güçlü olmasının altında, beyzbol küçükler liginden hareketle özgün kültür nosyonu (Fine 1987), uçak hosteslerinden hareketle duygusal emek (Hochschild 1983) ve çıplaklar plajından hareketle arzulamak ve

aldatmak (Douglas & Rasmussen 1977), gündelik hayatın ayrıntılarından hareketle telefon açmak (Schegloff 1979), söze karışmak (West & Zimmerman 1983) ve dik dik bakmak (C. Goodwin 1980) gibi ilk bakışta önemsiz gibi görünen durumlardan hareketle oluşturulan kavramlar veya içgörüler yatmaktadır. Bunların dışında, gündelik hayat incelemelerinin toplumsal düzenin temellerini, toplumsal eylemi ve gerçekliğin sosyal inşasını kavramak açısından bir zemini bulunmalıdır (Collins 1981b).

GELECEK

Gündelik hayat sosyolojisi bir kavşakta bulunmaktadır. O, sosyal bilimlere değerli teorik, epistemolojik ve özsel katkılar sunan zengin bir mirasa sahiptir. Onun aynı zamanda, gündelik dünyanın empirik bilgisi ve teorik kavranışı arasındaki boşluğu giderecek daimi bir potansiyeli mevcuttur. Gündelik hayat sosyolojisinin sosyoloji disiplini içinde kalıcı alternatif bir yaklaşım olarak sağlam bir yeri vardır. Gündelik hayat sosyolojisi hakkında periyodik olarak üniversite yayınları, alanın kendi dergileri ve düşük bir oranda da ana-akım dergiler çıkmaktadır. Son dönemde gündelik hayat sosyolojisinin alt-alanlarından bazılarının mezhepvarı izolasyonları ortadan kalktı ve onlar hızlı bir şekilde disiplinle bütünleştiler.

Ancak bazı tehlikeler de kapıda beklemektedir. Birinci olarak alan, salt mevcut meseleler üzerinde durmaktan ziyade, özsel, epistemolojik ve teorik meselelere dair yeni perspektifler geliştirmeye devam etmelidir. İkinci olarak, kurucularından birçoğunun yakın zamanlarda inzivaya çekilmeleriyle birlikte, liderlik alanın saflarından çıkmalıdır. Üçüncü olarak, geleceğin gündelik hayat sosyologları kuşağının eğitimi için gerekli kritik fakülte ve araştırma merkezlerinin neredeyse mevcut olmamasıdır. Bu yenileyici kapasite olmaksızın gündelik hayat sosyolojisinin bir geleceği olmayacak ve sadece kendisini değil, aynı zamanda disiplinin bütününe sunduğu içgörüyü tehdit eden bir başarısızlıkla yüz yüze gelecektir.

Referanslar

- ADLER, P. 1981. Momentum. Beverly Hills, Calif.: Sage
- ADLER, P. A. 1985. Wheeling and Dealing. New York: Columbia Univ. Press
- ADLER, P. A., Adler, P. 1987. Membership Roles in Field Research. Beverly Hills, Calif.: Sage
- ALEXANDER, J. 1982. Theoretical Logic in Sociology: Positivism, Presuppositions and Current Controversies. Berkeley: Univ. Calif. Press

- ALEXANDER, J., Giesen, B., Munch, R., Smelser, N. 1987. *The Micro-Macro Link*. Berkeley: Univ. Calif. Press
- ALTHEIDE, D. L. 1984. *The media self*. Bkz. Kotarba & Fontana 1984, s. 177-95
- ATKINSON, J. M., Drew, P. 1979. *Order in Court*. London: Macmillan
- ATKINSON, J. M., Heritage, J. C., ed. 1984. *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*. Cambridge, Cambridge Univ. Press Austin, J. L.
- AUSTIN, J. L. 1961. *Philosophical Papers*. London: Oxford Univ. Press
- AVERILL, J. R. 1980. *A constructivist view of emotion*. *Emotion: Theory, Research, and Experience içinde*, ed. R. Plutchik, H. Kellerman. V. I. New York: Academic Press
- BALL, R. A., Lilly, J. R. 1982. *The menace of margarine: The rise and fall of a social problem*. *Soc. Probl.* 29:488-98
- BERGER, P., Luckmann, T. 1967. *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday
- BERNSTEIN, R. J. 1976. *The Restructuring of Political Theory*. New York: Harcourt Brace & Jovanovich
- BLUMER, H. 1969. *Symbolic Interactionism*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
- BODEN, D. 1986. *Talking with doctors: Conversation analysis in action*. *Cont. Sociol.* 15:715-18
- BOURDIEU, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge Univ. Press
- BOURDIEU, P. 1984. *Distinction*. London: Routledge & Kegan Paul
- BRISSETT, D., Edgley, C., ed. 1975. *Life as Theater*. Chicago: Aldine
- BULMER, M. 1984. *The Chicago School of Sociology*. Chicago: Univ. Chicago Press
- BUTTON, G., Casey, N. 1984. *Generating topic: The use of topic initial elicitors*. Bkz. Atkinson & Heritage 1984, s. 167-90
- CICOUREL, A. V. 1964. *Method and Measurement in Sociology*. New York: Free Press
- CLARK, C. 1987. *Sympathy biography and sympathy margin*. *Am. J. Sociol.* Yayında.
- CLEGG, S. 1975. *Power, Rule and Domination: A Critical and Empirical Understanding of Power in Sociological Theory and Everyday Life*. London: Routledge & Kegan Paul
- COHEN, S., Taylor, L. 1976. *Escape Attempts*. Harmondsworth, Eng: Penguin
- COLLINS, R. 1975. *Conflict Sociology*. New York: Academic Press

- COLLINS, R. 1980. Erving Goffman and the development of modern social theory. The View from Goffman içinde, ed. J. Ditton, s. 170-210. London: Macmillan
- COLLINS, R. 1981a. On the micro-foundations of macro-sociology. *Am. J. Sociol* 86:984 - 1015
- COLLINS, R. 1981b. Micro-translation as a theory-building strategy. Bkz. Knorr-Cetina & Cicourel 1981, s. 81-108
- COSER, L. A. 1975. Two methods in search of a substance. *Am. Sociol. Rev.* 40:691-700
- CUFF, E. C., HUSTLER, D. 1982. Stories and story-time in an infant classroom. *Semiotica* 42:119-54
- DAVIDSON, J. A. 1984. Subsequent versions of invitations, offers, requests, and proposals dealing with potential or actual rejection. Bkz. Atkinson & Heritage, 1984, s. 102- 28
- DENZIN, N. K. 1970. *The Research Act*. Chicago: Aldine
- DENZIN, N. K. 1977. Notes on the criminogenic hypothesis: A case study of the American liquor industry. *Am. Sociol. Rev.* 42:905-20
- DENZIN, N. K. 1984. *On Understanding Emotion*. San Francisco: Jossey-Bass
- DOUGLAS, J. D. 1967. *The Social Meanings of Suicide*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press
- Douglas, J. D. 1970a. Understanding everyday life. Bkz. Douglas 1970b, s. 3-44
- DOUGLAS, J. D., ed. 1970b. *Understanding Everyday Life*. Chicago: Aldine
- DOUGLAS, J. D. 1971. *American Social Order*. New York: Free Press
- DOUGLAS, J. D. 1976. *Investigative Social Research*. Beverly Hills, Calif.: Sage
- DOUGLAS, J. D. 1977. Existential sociology. Bkz. Douglas & Johnson 1977, s. 3-73
- DOUGLAS, J. D., Adler, P. A., Adler, P., Fontana, A., Freeman, C., Kotarba, J. 1980. *Introduction to the Sociologies of Everyday Life*. Boston: Allyn & Bacon
- DOUGLAS, J. D., Johnson, J. M., ed. 1977. *Existential Sociology*. New York: Cambridge Univ. Press
- DOUGLAS, J. D., Rasmussen, P. 1977. *The Nude Beach*. Beverly Hills, Calif.: Sage
- DUNSTAN, R. 1980. Contexts for coercion: Analyzing properties of courtroom questions. *Br. J. Law Society* 6:61-77
- FARBERMAN, H. A. 1975. A criminogenic market structure: The automotive industry. *Sociol. Q.* 16:438-57

- FERRARO, K. J., Johnson, J. M. 1984. The victimized self: The case of battered women. Bkz. Kotarba & Fontana 1984, s. 119-30
- FEYERABEND, P. F. 1972. *Against Method*. London: New Left Books
- FILMER, P., Phillipson, M., Silverman, D., Walsh, D. 1972. *New Directions in Sociological Theory*. Cambridge, Mass: MIT Press
- FINE, G. A. 1984. Negotiated orders and organizational cultures. *Ann. Rev. Sociol.* 10:239-62
- FINE, G. A. 1987. *With the Boys*. Chicago: Univ. Chicago Press
- FISHER, S., Todd, A. D., ed. 1983. *The Social Organization of Doctor-Patient Communication*. Washington, DC: Cent. Appl. Linguistics.
- FONTANA, A. 1977. *The Last Frontier*. Beverly Hills, Calif.: Sage
- FONTANA, A. 1980. Toward a complex universe: Existential sociology. Bkz. Douglas vd. 1980, s. 155-81
- FRANKS, D. 1985. Introduction to the special issue on the sociology of emotions. *Symb. Interact.* 8:161-70
- FRENCH, J., French, P. 1984. Gender imbalances in the primary classroom: An interactional account. *Educ. Res.* 26:127-36
- FREUD, S. 1923. *The Ego and the Id*. London: Hogarth
- GALLANT, M. J., Kleinman, S. 1983. Symbolic interactionism vs. ethnomethodology. *Symb. Interact.* 6:1-18
- GALLIHER, J. F., Walker, A. 1977. The puzzle of the social origins of The Marijuana Tax Act of 1937. *Soc. Probl.* 24:267-76
- GARFINKEL, H. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
- GELLNER, E. 1975. Ethnomethodology: The reenchantment industry of the California way of subjectivity. *Phil. Soc. Sci.* 5:431-50
- GIDDENS, A. 1979. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Construction in Social Analysis*. Berkeley: Univ. Calif. Press
- GIDDENS, A. 1984. *The Constitution of Society*. Berkeley: Univ. Calif. Press
- GOFFMAN, E. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday Anchor
- Goffman, E. 1967. *Interaction Ritual*. New York: Doubleday Anchor
- GOODWIN, C. 1980. Restarts, pauses and the achievement of mutual gaze at turn beginning. *Sociol. Inq.* 50:272-302

- GOODWIN, C. 1981. Conversational Organization: Interaction between Speakers and Hearers. New York: Academic Press
- GOODWIN, M. H. 1980. Some aspects of processes of mutual monitoring implicated in the production of description sequences. *Sociol. Inq.* 50:303-17
- GORDON, S. L. 1981. The sociology of sentiments and emotions. *Social Psychology içinde*, ed. M. Rosenberg, R. H. Turner, s. 562- 92. New York: Basic Boks
- GOULDNER, A. 1970. *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York: Basic Books
- GUSFIELD, J. 1963. *Symbolic Crusade*. Urbana, Ill: Univ. Ill. Press
- GUSFIELD, J. 1981. *The Culture of Public Problems*. Chicago: Univ. Chicago Press
- HALL, P. M. 1972. A symbolic interactionist analysis of politics. *Sociol. Inq.* 42:35-75
- HALL, P. M. 1985. Asymmetric relationships and processes of power. *Foundations of Interpretive Sociology içinde*, ed. H. Farberman, R. Perinbanayagam, s. 309-44. Greenwich, Conn: JAI Press
- HALL, P. M. 1986. Interactionism and the study of social organization. *Midwest Sociol. Society'nin yıllık toplantısında sunulmuştur*, Des Moines, Iowa
- HEATH, C. C. 1981. The opening sequence in doctor-patient interaction. *Medical Work: Realities and Routines içinde*, ed. P. Atkinson, C. C. Heath, s. 71-90. Farnborough, Eng: Gower
- HEATH, C. C. 1982a. The display of reciprocity: An instance of a sequential relationship between speech and body movements. *Semiotica* 42:147-67
- HEATH, C. C. 1982b. Preserving the consultation: Medical record cards and professional conduct. *J. Sociol. Health Illness* 4:56-74
- HEATH, C. C. 1984. Talk and reciprocity: Sequential organization in speech and body movement. Bkz. Atkinson & Heritage 1984, s. 247-65
- HEISS, J. 1981. *The Social Psychology of Interaction*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
- HERITAGE, J. C. 1984. *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge, Eng: Polity
- HERITAGE, J. C. 1985. Recent developments in conversation analysis. *Sociolinguistics* XV: 1-18
- HOCHSCHILD, A. R. 1979. Emotion work, feeling rules and social structure. *Am. J. Sociol.* 85:551-75
- HOCHSCHILD, A. R. 1983. *The Managed Heart*. Berkeley: Univ. Calif. Press

- HOROWITZ, I. L. 1971. Review of Howard S. Becker's sociological work: Methods and substance. *Am. Sociol. Rev.* 36:527-28
- HUSSERL, E. 1970a. *Logical Investigations*. New York: Humanities Press
- HUSSERL, E. 1970b. *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy*. Evanston, Ill: Northwestern Univ. Press
- HUSSERL, E. 1973. *Experience and Judgment*. Evanston, Ill: Northwestern Univ. Press
- IRWIN, J. 1977. *Scenes*. Beverly Hills, Calif.: Sage
- JEFFERSON, G. 1979. A technique for inviting laughter and its subsequent acceptance/declination. *Bkz. Psathas 1979*, s. 79-96
- JEFFERSON, G. 1984. On stepwise transition from talk about a trouble to inappropriately next-positioned matters. *Bkz. Atkinson & Heritage 1984*, s. 1919-1222
- JOHNSON, J. M. 1975. *Doing Field Research*. New York: Free Press
- JOHNSON, J. M. 1977. Ethnomethodology and existential sociology. *Bkz. Douglas & Johnson 1977*, s. 153-73
- KARP, D., Yoels, W. 1986. *Sociology and Everyday Life*. Itasca, Ill: Peacock
- KAUFFMAN, F. 1944. *Methodology of the Social Sciences*. New York: Humanities
- KEMPER, T. D. 1978. *A Social Interactional Theory of Emotions*. New York: Wiley
- KINSEY, B. 1985. Congressional staff: The cultivation and maintenance of personal networks in an insecure work environment. *Urban Life* 13:395-422
- KLATCH, R. 1987. *Women of the New Right*. Philadelphia: Temple Univ. Press
- KNORR-CETINA, K. 1981. The micro sociological challenge of macro sociology: Towards a reconstruction of social theory and methodology. *Bkz. Knorr-Cetina & Cicourel 1981*, s. 1-47
- KNORR-CETINA K., Cicourel, A. ed. 1981. *Advances in Social Theory and Methodology*. London: Routledge & Kegan Paul
- KOTARBA, J. A. 1983. *Chronic Pain*. Beverly Hills, Calif.: Sage
- KOTARBA, J. A., Fontana, A., ed, 1984. *The Existential Self in Society*. Chicago: Univ. Chicago Press
- KRAMARAE, C., SCHULZ, M., O'BARR, W., ed., 1984. *Language and Power*. Beverly Hills, Calif.: Sage
- LEFEBVRE, H. 1971. *Everyday Life in the Modern World*. London: Penguin

- LOFLAND, J. 1971. *Analyzing Social Settings*. Belmont, Calif.: Wadsworth
- LOFLAND, J. 1976. *Doing Social Life*. New York: Wiley
- LOFLAND, J., ed., 1978. *Interaction in Everyday Life*. Beverly Hills, Calif.: Sage
- LOFLAND, J. 1980. Early Goffman: Style, structure, substance, soul. *The View from Goffman içinde*, ed. J. Ditton s. 24-51. London: Macmillan
- LOFLAND, L. H. 1973. *A World of Strangers*. New York: Basic
- LOFLAND, L. H. 1985. The social shaping of emotion: The case of grief. *Symb. Interact.* 8: 171-90
- LYMAN, S. M., Scott, M. B. 1970. *A Sociology of the Absurd*. New York: Appleton
- MACHIAVELLI, N. [1532] 1970. *The Prince*. New York: Wash. Square
- MACKIE, F. 1985. *The Status of Everyday Life*. London: Routledge & Kegan
- PAUL MAINES, D. R. 1977. Social organization and social structure in symbolic interactionist thought. *Ann. Rev. Sociol.* 3:75-95
- MAINES, D. R. 1982. In search of mesostructure. *Urban Life* 11:267-79
- MANNING, P. K. 1973. Existential sociology. *Sociol. Q.* 14:200-25
- MAYNARD, D. W. 1980. Placement of topic changes in conversation. *Semiotica* 30:263-290
- MAYNARD, D. W. 1984. *Inside Plea Bargaining*. New York: Plenum
- MAYNARD, D. W. 1985. Social conflict among children. *Am. Sociol. Rev.* 50:207-23
- MAYNARD, D. W., Wilson, T. P. 1980. On the reification of social structure. *Current Perspectives in Social Theory içinde*, ed. S. G. McNall, G. N. Howe, 1:287-322. Greenwich, Conn.: JAI Press
- MAYNARD, D. W., Zimmerman, D. H. 1984. Topical talk, ritual and the social organization of relationships. *Soc. Psych. Q.* 47: 301-16
- MEHAN, H. 1979. *Learning Lessons*. Cambridge, Mass: Harvard Univ. Press
- MEHAN, H., Wood, H. 1975. *The Reality of Ethnomethodology*. New York: Wiley
- MOLOTCH, H. L., Boden, D. 1985. Talking social structure: Discourse, domination, and the Watergate hearings. *Am. Sociol. Rev.* 50:273-88
- MORRIS, M. B. 1977. *An Excursus into Creative Sociology*. New York: Columbia Univ. Press
- PERINBANAYAGAM, R. 1974. The definition of the situation and an analysis of the ethnomethodological and dramaturgical view. *Sociol. Q.* 15:521-42

- PHILLIPS, D. 1974. Epistemology and the sociology of knowledge. *Theory and Society* 1:59-88
- POMERANTZ, A. M. 1984. Pursuing a response. Bkz. Atkinson & Heritage 1984, s. 152-63
- POMERANTZ, A. M., Atkinson, J. M. 1984. Ethnomethodology, conversation analysis and the study of courtroom instruction. *Topics in Psychology and Law* içinde, ed. D. J. Muller, D. E. Blackman, A. J. Chapman, s. 283-94. Chichester, Eng: Wiley
- PSATHAS, G. 1968. Ethnomethods and phenomenology. *Soc. Res.* 35:500-20
- PSATHAS, G., ed. 1973. *Phenomenological Sociology*. New York: Wiley
- PSATHAS, G., ed. 1979. *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*. New York: Irvington Press
- REYNOLDS, L., Reynolds, J. 1973. Interactionism, complicity and the astructural bias. *Catalyst* 7:76-85
- ROCK, P. 1979. *The Making of Symbolic Interactionism*. Totowa, NJ: Rowman & Littlefield
- ROGERS, M. F. 1983. *Sociology, Ethnomethodology and Experience*. New York: Cambridge Univ. Press
- ROHLEN, T. 1974. *For Harmony and Strength: Japanese White-Collar Organization in Anthropological Perspective*. Berkeley: Univ. Calif. Press
- ROPERS, R. 1973. Mead, Marx and social psychology. *Catalyst* 7:42-61
- SACKS, H., Schegloff, E. A. 1979. Two preferences in the organization of reference in conversation and their interaction. Bkz. Psathas 1979, s. 15-21
- SACKS, H., Schegloff, E. A., Jefferson, G. 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50:696-735
- SCHEFF, T. 1979. *Catharsis in Healing, Ritual and Drama*. Berkeley: Univ. Calif. Press
- SCHEGLOFF, E. A. 1968. Sequencing in conversational openings. *Am. Anthropol.* 70: 1075-95
- SCHEGLOFF, E. A. 1979. Identification and recognition in telephone openings. Bkz. Psathas 1979, s. 23-78
- SCHEGLOFF, E. A. 1980. Preliminaries to preliminaries: Can I ask you a question? *Sociol. Inq.* 50:104-52
- SCHEGLOFF, E. A. 1982. Discourse as an interactional achievement: Some uses of "uh-huh" and other things that come between sentences. Georgetown Univ.

Roundtable on Language and Linguistics, s. 71-93. Washington, DC: Georgetown Univ. Press

- SCHEGLOFF, E. A. 1987. Between macro and micro: Contexts and other connections. Bkz. Alexander vd. 1987. Yayımda.
- SCHEGLOFF, E. A., Jefferson, G., Sacks, H. 1977. The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. *Language* 53:361-82
- SCHEGLOFF, E. A., Sacks, H. 1973. Opening up closings. *Semiotica* 7:289-327
- SCHEIN, E. 1983. The role of the founder in creating organizational culture. *Organ. Dynam.* 12:5-23
- SCHUTZ, A. 1962. *Collected Papers I: The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff
- SCHUTZ, A. 1964. *Collected Papers II: Studies in Social Theory*. The Hague: Martinus Nijhoff
- SCHUTZ, A. 1966. *Collected Papers III: Studies in Phenomenological Philosophy*. The Hague: Martinus Nijhoff
- SCHUTZ, A. 1967. *The Phenomenology of the Social World*. Evanston, Ill: Northwestern Univ. Press
- SHOTT, S. 1979. Emotion and social life: A symbolic interactionist analysis. *Am. J. Sociol.* 81:1265-86
- SMITH, D. L. 1973. Symbolic interactionism: Definitions of the situation from H. Becker and J. Lofland. *Catalyst* 7:62-75
- SMITH, R. W. 1984. An existential view of organizations: Is the member condemned to be free? Bkz. Kotarba & Fontana 1984, s. 100-18
- STRAUSS, A. 1978. *Negotiations*. San Francisco: Jossey-Bass
- THORNE, B., Henley, N. ed. 1975. *Language and Sex: Difference and Dominance*. Rowley, Mass: Newbury House
- TIRYAKIAN, E. 1962. *Existentialism and Sociologism*. Englewood Cliffs, N.J.:Prentice-Hall
- TIRYAKIAN, E. 1965. Existential phenomenology and sociology. *Am. Sociol. Rev.* 30:647-88
- TIRYAKIAN, E. 1968. The existential self and the person. *The Self in Social Interaction* içinde, ed. K. J. Gergen, C. Gordon, s. 75-86. New York: Wiley
- TOURAINÉ, A. 1977. *The Self-Production of Society*. Chicago: Univ. Chicago Press

- TOURAINE, A. 1984. *Le Retour de l'Acteur: Essai de Sociologie*. Paris: Fayard
- VAN MAANEN, J. 1973. Observations on the making of policemen *Hum. Organ.* 32:407-18
- VIDICH, A., Lyman, S. M. 1985. *American Sociology*. New Haven: Yale Univ. Press
- WAGNER, H. 1983. *Alfred Schutz: An Intellectual Biography*. Chicago: Univ. Chicago Press
- WARREN, C. A. B., Ponce, B. 1977. The existential self in the gay world. *Bkz. Douglas & Johnson*, s. 273-89
- WEIGERT, A. J. 1981. *Sociology of Everyday Life*. New York: Longman
- WEST, C. 1979. Against our will: Male interruptions of females in cross-sex conversation. *Language, Sex and Gender içinde*, M. K. Slater, L. L. Adler, s. 81-97. New York: Ann. New York Acad. Sci.
- WEST, C. 1983. Ask me no questions. An analysis of queries and replies in physician-patient dialogues. *Bkz. Fisher & Todd* 1983, s. 75-106
- WEST, C. 1984a. When the doctor is a "lady": Power, status, and gender in physician-patient encounters. *Symb. Interact.* 7:87- 106
- WEST, C. 1984b. Medical misfires: Mishearings, misgivings and misunderstandings in physician-patient dialogues. *Discourse Processes* 7:107-34
- WEST, C. 1985. *Routine Complications*. Bloomington, Ind: Indiana Univ. Press
- WEST, C., Zimmerman, D. H. 1983. Small insults: A study of interruptions in cross-sex conversations between unacquainted persons. *Language, Gender and Society içinde*, ed. B. Thorne, C. Kramarae, N. Henley, s. 102-17. Rowley, Mass: Newbury House
- WILSON, T. P. 1970. Normative and interpretive paradigms in sociology. *Bkz. Douglas* 1970, s. 57-79
- WITTGENSTEIN, L. 1953. *Philosophical Investigations*. London: Basil Blackwell.
- WOOTON, A. 1981. The management of grantings and rejections by parents in request sequences. *Semiotica* 37:59-89
- ZANER, R. 1970. *The Way of Phenomenology*. New York: Pegasus
- ZEITLEN, I. M. 1973. *Rethinking Sociology*. New York: Appleton-Century-Crofts
- ZIMMERMAN, D. W. 1979. Ethnomethodology. *Theoretical Perspectives in Sociology içinde*, ed. S. G. McNall, s. 381-96. New York: St. Martins

- ZIMMERMAN, D. W., Wieder, D. L. 1970. Ethnomethodology and the problem of order: Comment on Denzin. S., Bkz. Douglas 1970, s. 285-98
- ZURCHER, L. A. 1977. The Mutable Self. Beverly Hills, Calif.: Sage
- ZURCHER, L. A. 1982. The staging of emotions: A dramaturgical analysis. Symb. Interact. 5:1-22
- ZURCHER, L. A. 1985. The war game: Organizational scripting and the expression of emotion. Symb. Interact. 8:191-206

**ULUS-ÖTESİ GÖÇ AĞLARI VE SOSYAL ALANLARIN OLUŞUMU:
ERMENİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE İŞGÜCÜ GÖÇÜ ÜZERİNE SOSYOLOJİK
BİR ARAŞTIRMA***

**Transnational Migration Networks and Building of Social Fields: A
Sociological Research on Labour Migration from Armenia to Turkey**

Lülüfer Körükmez**

Türkiye 1980'lerden itibaren, Cumhuriyet tarihi boyunca görülmemiş hızda göç ve farklı profillerde göçmen akımının hedef noktası ve/veya geçiş güzergâhı haline geldi. 1980'lerden bu yana artarak devam eden hız ve çeşitlilik, akademik çalışmalara 1990'ların ortalarından itibaren konu olamaya başlamakla birlikte asıl hızını 2000'lerden sonra kazandı. Öte yandan Türkiye'nin gelen göçler karşısında tutarlı bir politika veri tabanı oluşturduğu söylenemez. Dolayısıyla, Türkiye'ye yönelen ve/veya Türkiye'yi geçiş güzergâhı olarak kullanan göçler hakkındaki veri ve bilgilerimiz söz konusu akademik çalışmalardan kaynağını almaktadır. Elbette ki yazılı ve görsel basında çeşitli haberler yer almış olmakla birlikte, çoğunlukla fenomenin "çarpıcı" yönlerine odaklanan, tikel olayları haberleştiren parçalı bir yapıya sahiptir. Nihayetinde 2000'lerden itibaren akademik araştırmalar, yayınlar artmış; üniversiteler bünyesinde göç çalışma merkezleri kurulmaya başlanmıştır. Buna paralel olarak göç akımlarını izlemeyi ve göçmenleri problemlerini çözmeyi –sağlık, eğitim, politik, sosyal vb.- ve destek sağlamayı hedefleyen sivil toplum kuruluşlarının da sayılarında artış gerçekleşmiştir. Devlet kurumları ise ancak son birkaç yıldır bir göç politikası oluşturma çabası içine girmiştir. Hiç şüphesiz, hem akademik çalışmaların ve sivil toplum örgütlerinin hem de devlet kurumlarının göç konusunda artan ilgisi, Avrupa Birliği'nin (AB) sınırlarının genişlemesi sonucu Türkiye'nin AB'nin sınır komşusu haline gelmesi, AB'nin kendi sınır duvarlarını yükseltmesinin bir yolu olarak komşu ülkeleri göç politikaları konusunda yönlendirmesi, manipüle etmesi ve hatta baskı yapmasından bağımsız değildir.

Türkiye'ye yönelen göç, "yeni bir araştırma alanı" olarak ortaya çıkarken, bugüne kadar yapılan akademik çalışmalar, nicelik, teorik, metodolojik ve coğrafi kapsamı bakımından sınırlı kalmıştır. Yine de, son birkaç yılda bu alanlarda giderek artan çeşitlenme söz konusudur.

---

* Yrd. Doç. Dr. Engin Önen danışmanlığında, Lülüfer Körükmez tarafından hazırlanmış doktora tezidir. Ekim 2012 tarihinde Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde savunularak, onaylanmıştır.

** Dr. Ar. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
(luluf.korukmez@ege.edu.tr)

Türkiye'deki durumdan farklı olarak dünyada, özellikle yoğun göç alan ülkelerden olan Batı ülkelerinde göç çalışmaları hem uzun bir geçmişe sahiptir, hem de bugünkü teorik ve metodolojik gelişmeler, bu ülkelere gelen akımları anlama ve açıklama çabası neticesinde zenginleşmiştir. Ancak 1990'lara kadar göç çalışmaları büyük oranda gelen göçmenlerin entegrasyonu/asimilasyonu sorusu çerçevesinde yapılmaktaydı. Bu tarihten itibaren söz konusu konuya yeni bir yaklaşım sergileyen –ya da yeni bir yaklaşım olduğunu argümanlaştıran-, ulus-ötecilik yaklaşımı, akademik çevrelerde, pek çok disiplin alanında tartışılmaya başlanmıştır. Ulus-ötecilik, küreselleşmenin de etkileri göz önünde bulundurularak, günümüz göç akımlarında, göçmenlerin sınırları aşan ve iki veya daha fazla mekânı birleştiren ilişkileri ve pratiklerini açıklamaya çalışır.

Bu çalışmanın konusunu, bağımsızlığının ilanından sonra Ermenistan'dan Türkiye'ye doğru gelen işgücü göçü oluşturmaktadır. Bu göç akımı, birkaç niteliği bakımından Türkiye'ye yönelen diğer göç akımlarından farklılık göstermesi nedeniyle çalışma konusu olarak seçilmiştir. İlk olarak, Türkiye ve Ermenistan arasındaki tarihsel ve politik problemlerin sonucu olan sosyal ve politik atmosfer –bir başka deyişle milliyetçi, birbirini dışlayan ve hatta nefret söyleminin yoğunluklu olduğu atmosfer-, Ermenistanlı göçmenleri diğer ülkelerden gelen göçmenlerden farklı kılmaktadır. Çalışmanın başlangıç safhasında, söz konusu atmosfere rağmen Ermenistanlı göçmenlerin Türkiye'ye göç etme kararını neden ve nasıl aldığı ilk merakı oluşturmuştur. İkinci olarak, Türkiye'deki Ermeni azınlık cemaatinin varlığının, bu göç akımını diğerlerinden farklı kılan bir faktör olarak değerlendirilmiş ve cemaatin varlığının göç sürecini nasıl etkilediği sorusu ikinci aşamayı oluşturmuştur.

İki ülke arasındaki negatif atıflar ve sıfır noktasına gelmiş olan ilişkilere rağmen, göçmenlerin Türkiye'ye göçünün, tabandan gelen bir akışlar uzamı yaratıp yaratmadığı sorusu ise teorik çerçeve olarak ulus-ötecilik yaklaşımının seçilmesinin öncelikli nedenlerinden birisidir. Bu yolla, iki ülke arasında göç ve göçe bağlı akışların oluşturduğu sosyal alanların analizi hedeflenmiştir.

Bu aşamadan sonra ise sosyal alanların hangi kavram ve metodoloji ile inceleneceği sorusu gündeme gelmiştir. Bu noktada, göçmen ağlarının bireysel –mikro-, kurumsal –mezo- ve ulusal –makro- alanları ilişkiler yoluyla bir araya getiren ve aynı zamanda bu ilişkileri açıklamaya olanak tanıyan metodolojik bir araç olduğunu ileri süren Faist'in (2003) yaklaşımının uygun olacağı düşünülmüştür. Ağ analizleri, sosyal bilimlerde uzun süredir kullanılmakla birlikte, niceliksel ağ analizleri giderek daha ağırlık kazanmaya başlamıştır. Ancak bu çalışmada, çalışmanın konusunu oluşturan göçmen komünitesinin yapısı nedeniyle niceliksel ağ analizi kullanılmamıştır. Bunun yerine bir yandan da sadece ilişkilerin varlığını gösteren değil, aynı zamanda ilişkilerin içeriğini de anlamaya olanak tanıyan ve ağları oluşturan bağlar ve bu bağlara gömülü

değerler, normlar vb.den oluşan sosyal sermaye yolu ile yapılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Ayrıca ağ ve sosyal sermaye, Ermenistan'dan Türkiye'ye göç konusunda göz ardı edilemeyecek olan etnik bağların rolü ve varsa dönüşümü, bunun yarattığı yeni ilişkiler ve yapıları da anlamaya olanak tanıyacağı varsayılmıştır.

Yukarıda çizilmeye çalışılan izlekte oluşturulan çalışmanın çerçevesi, böylece, birkaç teorik yaklaşımın kesiştiği bir alanda gerçekleşmiştir. Bu tezin birinci bölümünü teorik tartışmalar oluşturmuştur. Ulus-ötesi göç yaklaşımı, ağlar, sosyal sermaye ve etnisite gibi. İkinci bölümü ise göçün sosyal ve politik bağlamının ortaya konulabilmesi amacıyla Türkiye'de ve Ermenistan'da göç dinamikleri ve yapısı, bu göç akımı için hedef ülke olan Türkiye ve özelde ise İstanbul'un genel olarak tüm göçmenler için anlamı ve sunduğu bağlam, son olarak da Türkiyeli Ermeni azınlık üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölüm ise İstanbul'da gerçekleştirilmiş olan alan araştırmasının metodolojik tartışması ve alan araştırmasından toplanan verilerin analizinden oluşmaktadır. Veri analizinin organizasyonu, ulus-ötesi sosyal alanı oluşturan ağlar ve ağlara gömülü sosyal sermayenin ortaya konulması hedeflendiği için, birkaç aşamalı olarak yapılmıştır. İlk aşamada göçmenler-arası ve göçmenlerin Ermenistan'daki akraba ve aileleriyle ilişkileri irdelenmiştir. İkinci aşamada ise etnik köken ortaklığından doğan ağlar, buna gömülü iyi ve kötü sosyal sermaye üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada göçmenler ve göçmen olmayanlar arasındaki ilişkiler, Türkiyeli Ermeni azınlık kurumlarının ilişkiler içindeki yer ve rolü, Türkiyeli Ermenilerin sosyal, tarihsel ve politik deneyimlerinin göçmenleri etkileme biçimi konularına bakılarak üç aşamalı analiz gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Sonuç kısmında da bu üç aşamanın birbirleriyle ilişkisinden doğan alan üzerinde tartışma yapılmıştır.

Türkiye'de çoğullaşan ve farklılaşan göç tipleri ve örneklerine rağmen, akademik çalışmaların aynı hız ve kapsamda ilerleyememesinin de bir sonucu olarak, Ermenistan'dan Türkiye'ye göçü konu alan çalışmaların sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Bu çalışmanın söz konusu boşluğu doldurmada bir katkı sağlaması umulmakla birlikte, konu hakkında yeni çalışmalar yapılması için yeni sorular ortaya koyabilmek, çalışmanın asıl hedefini oluşturmaktadır.

Ağlar ve Ağlara Gömülü Sosyal Sermaye

Ermenistan'dan Türkiye'ye göç edenler, büyük oranda dul veya boşanmış, orta yaş ve üstü kadınlardan oluşmaktaydı; geliş amaçları ise Ermenistan'daki ailelerini ekonomik olarak desteklemek ve ihtiyaçlarını karşılamaktı. Diğer bir deyişle, öncü göçmenler, geride kalan "ailelerinin *in situ* adaptasyonu için yetecek parayı kazanmak" (Faist, 2003: 187) amacıyla göç

kararı almışlardır. Ermenistan'dan dışarı göçün yoğunluğu ve göç edilen/potansiyel hedef ülkeler göz önüne alındığında, neden diğer ülkelere değil de Türkiye'ye göç edildiği sorusunun yanıtı, göçmenlerin sahip olduğu maddi ve gayri maddi kaynaklarda yatmaktadır. Türkiye'ye göç edenler, Batı ülkelerine gitmek için gerekli maddi kaynaklara sahip olmayan ya da bunun için gerekli koşulları yerine getiremeyenlerdir. Göç edilecek yer ne kadar uzakta ise göçün maliyetinin de o derece artması nedeniyle, iki ülkenin coğrafi yakınlığı ve Erivan-İstanbul arasında sefer yapan otobüslerin varlığı, Türkiye'yi çekici hale getiren önemli faktörlerdir. Ayrıca, Azerbaycan'la yaşanan politik problemler, İran'daki politik sistem ve Rusya'da göçmenlere karşı artan olumsuz tavırlar ya da daha önce oraya göçün denenmiş olması, bu ülkelere göçün tercih edilmemesinin nedenleridir. Göçün başlangıcını ve hâlâ çoğunluğunu kadınların oluşturmasının sebebi ise, İstanbul'daki iş imkânlarının kadınlaşmış sektörleri içermesidir: temizlikçilik, bakıcılık, eğlence sektörleri gibi.

Öncü göçmenler, göçü, aile ve akrabalarının ihtiyaçlarını karşılamak için çıktıkları, tarihi belirsiz de olsa nihayeti olan bir yolculuk olarak düşünmüş olsalar da, süreç içinde aile üyeleri, akrabaları, arkadaşları, komşuları ve tanıdıkları kendilerine katılmıştır. Böylece, zincirleme göçün ortaya çıkışının yanı sıra, göçmen ağları da kurulmuştur. Türkiye'de adaptasyonun ve tutunmanın sağlanmasında, ağ kadar ağa gömülü olan sosyal sermayenin rolü önemli olmaktadır. Öncü göçmenler için bir göçmen mekanı olan Kumkapı ve Ermenilik, sonradan gelen göçmenler için ise bunların yanı sıra aile ve akrabalık ilişkileri, köken ülkedeki insani sermayenin hedef ülkeye transferindeki zorluklar ve hedef ülkede kullanılacak yeni sermayeleri edinmek için geçen dönemde, tampon mekanizmayı oluşturmaktadır.

Kumkapı, düzensiz tüm göçmenler için, barınma, iş bulma veya potansiyel iş haberlerine ulaşma gibi imkânlar sunarak, göçmenlerin yasal olarak reddedilen varlıklarını idame ettirebilecekleri bir mekân haline gelmektedir. Ancak Kumkapı'nın Ermenistanlı göçmenler için anlamı diğer ülkelerden gelenlerden farklılaşmaktadır, çünkü burası Türkiyeli Ermeniler için tarihsel, sosyal ve dinsel bağlarla bağlı oldukları ve çeşitli kurumlarının bulunduğu bir yerdir. Dolayısıyla, Türkiyeli Ermenilerin yoğunlaştığı diğer yerler olan Feriköy, Yeşilköy gibi yerlerin yanı sıra, belirgin olarak Kumkapı, Ermenistanlı göçmenlerin hem göçmenler hem de göçmen olmayanlarla kurdukları ilişkilerin fiziksel mekânını oluşturmaktadır.

Ermenistanlı göçmenler arasında, gerek göçün ilk döneminde gerekse de sonraki süreçte, aynı kökten olmaya ve aynı kaderi paylaşmaya dayalı genelleşmiş karşılıklılık ve dayanışma bağlarından yararlanmaktadırlar. Göçmenlerin acil ihtiyaçları karşısında, yardım isteyecekleri kesim olarak, diğer Ermenistanlı göçmenleri göstermeleri, söz konusu karşılıklılık ve dayanışmanın göstergelerinden birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, iş, ev vb.

arandığında ya da iş fırsatı çıktığında, Ermenistanlı göçmenlerden oluşan bir ağda bu haberlerin dolaşması da bir başka örnektir. Böylece göçmenler karşılıklılık ve dayanışma temelinde kurulan ağlardan yararlanabilmektedirler. “Genelleşmiş karşılıklılık ve yaygın dayanışma gibi biçimlerde iyice yerleşik olan bilgi ve başkalarının kaynaklarına erişim, ekonomik sermayenin, mesela paranın kısmi ikamesi olarak hareket” etmektedir (Faist, 2003: 195). Bir diğer ifadeyle, göçmenler kendi kaynaklarının yetersizliğini, ağlar içinde yer alan başkalarının kaynaklarına erişerek telafi edebilmektedirler.

Türkiye ve Ermenistan arasında kurulan fiziksel ve sanal ağlarda, para, mal, bilgi, sembol vb. gibi akışlar gerçekleşmektedir. Söz konusu akışlar içinde göçmen gönderileri önemli yer tutmaktadır. Bu kapsamda, İstanbul'da çalışan öncü göçmenlerin, birkaç tür gönderisi potansiyel göçmenlerin ağa katılmasına olanak tanımıştır. Bunlardan ilki, göçmenlerin aile ve akrabalarına gönderdikleri paradır. Göç etmiş kişinin geride kalanlara para gönderiyor olması, geride kalanlar için, gidilen yerde kazanç sağlama olanağının varlığını gösterir ve göç kararı almak için bir motivasyon oluşturabilir. İkinci olarak, göçmenlerin parasal değeri olan aynı gönderileridir. Burada da yine paraya benzer bir mekanizma işlemektedir. Üçüncü olarak, yapılan görüşmelerde de ortaya çıktığı gibi, Türkiye hakkındaki bilginin eksikliğinden kaynaklanan korkunun giderilmesidir. Hedef ülke hakkındaki bilgi eksikliği bütün göç akımlarında bir maliyet oluşturmakla birlikte, bu örnekte Türkiye ve Ermenistan'ın özel durumundan ötürü, maliyet daha fazladır. Dolayısıyla göçmenlerin Türkiye'ye gelip çalışabilmeleri, para kazanmaları, güvenlik problemleri yaşamamaları ve bu bilgilerin geriye aktarımı göç maliyetlerinden bir tanesinin daha azaltılmasına olanak tanımaktadır. Aile üyelerine katılmak için gelen göçmenler için ise bir başka maliyet daha ortadan kalkmaktadır: Bu kişiler için, önceden göç etmiş kişiler barınma ve iş gibi acil ihtiyaçları, onlar gelmeden önce çözmektedir. Ek olarak, mümkün olduğu takdirde, Türkçe öğrenmek için gerekli zamanda çalışmadan İstanbul'da yaşayabilmelerinin de olanaklarını sunmaktadırlar.

Ulus-ötesi göç literatürüne ağlar içinde dolaşan, göçmen ve göçmen olmayı birbirine bağlayan etmenlerden bir tanesi de “sosyal gönderiler”dir. Sosyal gönderiler, fikir, davranış, kimlik ve sosyal sermayedir (Levitt, 1998: 927). Sosyal gönderiler, köken ve hedef ülke arasında oluşan ulus-ötesi alanda sürekli olarak sirküle olur. Göçmenlerin geldikleri yerden getirdikleri ve almaya devam ettikleri, hedef ülkedeki deneyimlerini etkiler; göçmenler bu deneyimlerini köken ülkede göçmen olmayanlara aktarır. Göçmen olmayanlar ise bu gönderileri kabul etmeyebilir veya adapte edebilir ve sonuçta tekrar göçmen kişiye yeniden gönderir (Levitt ve Lamba-Neives, 2011). Dolayısıyla Ermenistanlı göçmenlerin, para dışındaki gönderileri, özellikle Türkiye, Ermeni göçmen olarak buradaki deneyimleri, iş ve çalışma koşulları vb. gibi fikirler ve (göçten sonra değişmiş olan) değerler, Levitt'in tanımlamasıyla “normatif

yapılar”, göçün hızlanmasında ve iki ülke arasında ulus-ötesi alanın oluşumunda önemlidir.

Özetle, fiziksel ağlar otobüs, uçak, kargo yoluyla gönderilen göçmen gönderileri ve insan hareketlerini içerirken, sanal ağlar kişilerarası iletişimi sağlayan telefon ve internet görüşmeleri oluşturmaktadır. Bu iki ağ içerisinde dolaşan insan, para, mal, hizmet, fikir, sembol ve haberler vasıtasıyla, ulus-ötesi sosyal alanların oluşmasını sağlamaktadır.

Göçmen ağlarının bir ayağını Ermenistan’da yaşayan göçmen olmayanlarla ilişkiler oluşturuyorsa, bir ayağını da İstanbul’da göçmen olmayanlarla ilişkiler oluşturmaktadır. Hedef ülkedeki göçmen olmayanlarla ilişkiler ve bu ilişkilerden oluşan ağlar, göçmenlerin varoluş biçimini doğrudan etkilemektedir. Ermenistanlı göçmenlerin buradaki ilişkilerini belirleyen en önemli faktör ise etnik aidiyettir. Etnik aidiyet, bir yandan, Türkiye’de dominant etnik grup olan Türklerle var olan/atfedilen sorunlar, diğer yandan ise İstanbul’daki Türkiyeli Ermenilerle aynı etnik gruba dâhil olmaları bakımından önemlidir.

Alan çalışması ortaya koymuştur ki, Türkiyeli Ermenilerin varlığı göçün ilk döneminde, adaptasyon ve tutunma sürecinde oldukça önemlidir. Göçmenler, göç hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli donanımı kazanana kadar geçirmeleri gereken sürede Türkiyeli Ermenilerin varlığından faydalanırken, Türkiyeli Ermeniler de göçmenlerin işgücü ve dil bilgilerinden – Ermenice- faydalanmaktadırlar. 1990’larda Ermenistan’dan göçmenler gelemeye başladığında şaşkınlık ve korkuyla karşılayan Türkiyeli Ermeniler ve Müslüman bir ülkede, hem de “düşman” ülkede yaşayan Ermenilerle karşılaşan Ermenistanlı göçmenler, “Ermenilik” ve “biz”in sınırlarını etnik temelde yeniden çizmişlerdir.

“Ermenilik” ve “biz” kategorileri, bir yandan iki alt-etnik grubu aynı ağ içinde buluştururken bir yandan da sınırların yeniden çizilmesi yoluyla ayrışma alanını oluşturmaktadır. Her ne biçimde ve içerikte tanımlanırsa tanımlansın, iki kategori iç içe geçmektedir ve gerek göçmenlerin “başarılı” olması gerekse de Türkiye-Ermenistan arasındaki ulus-ötesi alanın oluşmasında önemli bir faktör olmaktadır. İki grup arasında güvene dayalı sosyal sermaye oldukça düşük olmakla birlikte, karşılıklılık görece daha fazladır. Göçmenler, belirli davranış biçimlerini sergilemeye devam ettikleri müddetçe, Türkiyeli Ermenilerin oluşturduğu komüniteye gömülü kaynaklara erişim sağlayabilmektedirler. Ancak güven ve karşılıklılık, sosyal sermayenin yalnızca bir kısmını oluşturmaktadır.

Diğer kısmında ise bireyler arası ilişkilerden kaynaklanmayan, ancak Ermeni olmaktan kaynaklanan sermaye söz konusudur. Bu sermaye tipinin varlığı ve harekete geçirilmesi ise etnik grubu sarmalayan daha büyük bağlam, yani Ermeni azınlığının Türkiye içindeki konumu ile ilgilidir. Türkiyeli Ermeniler,

her ne kadar göçmenlerle mesafeyi korusalar da bir taraftan da desteklemeye devam etmektedirler. Özellikle kurumsal yardımlar ve Ermenistanlı göçmenlerin karşılaşabileceği var olan ve olası politik ve sosyal kaynaklı tehlikeler karşısında tutunduğu koruyucu, destekleyici ve “biz” tutumu bunun kanıtıdır. Ancak, etnik aidiyetten ötürü kaçınılmaz olarak “biz” içerisinde yer almak, diğer yandan Türkiye’de Ermeni azınlığın tarihsel, sosyal ve politik kötü mirasını devralmak, yani kötü sosyal sermayeye ortak olmak anlamına da gelmektedir.

“Biz” kategorisi, göç sürecinde kendi içini yeni “biz” ve “onlar” – Hayasdanlılar ve Vatandaş Ermeniler- kategorilerini çıkarsa da, genel “biz” içindeki dayanışma biçimini kolektif simgelere dayanan dayanışma (Faist, 2003: 155) örneğini göstermektedir.

Aynı etnik gruptan olmaları, göçmenlerin sadece kötü sosyal sermayeyi devralmamaları değil, bir yandan da sömürü ilişkilerine maruz kalmaları anlamına da gelmektedir. Ermenistanlı göçmenler, bu nedenle, adaptasyon ve tutunma sürecini tamamladıklarında, Türkiyeli Ermenilerin oluşturduğu ağı genişleterek diğer etnik grupların da dâhil olduğu ağa doğru geçiş yapmaktadırlar.

Çizilmeye çalışılan bu resimden de anlaşılacağı üzere, Ermenistan ve Türkiye arasında, göç yoluyla ortaya çıkan ulus-ötesi sosyal alan, birbirinden amaç, yapı ve gömülü olan sosyal sermaye tipleri bakımından farklılaşan, iç içe geçmiş ağlardan oluşmaktadır. Ancak söz konusu ulus-ötesi alan, çeşitli kısıtlılıkları da içinde barındırmaktadır.

Bu çalışmanın ileride yapılacak olan çalışmalar için hareket noktası ve zemin oluşturması için bilgiler sunması ümit edilmektedir. Ulus-ötesi perspektifi kullanarak yapılacak olan çalışmalarda, alan araştırmasının göçün tüm mekânlarında gerçekleştirilmesi ve diğer göç akımlarıyla karşılaştırmalı olarak yapılması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Son olarak, her ne kadar bu çalışmada açıklanmaya çalışılsa da göçün sadece insan hareketi olmadığı fakat aynı zamanda para, bilgi, fikir vb. hareketini de içerdiği göz önüne alınarak, insan hareketlerinin yanı sıra bunlarında hareketinin daha ayrıntılı olarak analizinin fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Referanslar

- FAIST, Thomas. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*. İstanbul: Bağlam Yayınları
- LEVITT, Peggy. (1998). Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *International Migration Review*, 32(4), s. 926-948.
- LEVITT, Peggy; Lamba-Nieves, Deepak. (2011). Social Remittances Revisited. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(1), s. 1-22.

YAZARLARA DUYURU

Ege Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü tarafından yayınlanan **SOSYOLOJİ DERGİSİ**, 1999 yılı 7. sayısından itibaren, ASA kuralları gereğince “Hakemli Dergi” statüsündedir. Yılda iki defa yayınlanmakta ve TUBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Yayın Başvurusu:

Başvurular özgün araştırma, tartışma-derleme, çeviri ve kitap tanıtımı-eleştirisine olabilir. Dergide yayınlanan özgün araştırma ve tartışma-derleme makaleleri hakemli statüsündedir, diğer yazılar hakem sürecine girmez.

Makaleler Türkçe, İngilizce, Fransızca veya Almanca olabilir. Makale; fotoğraf, tablo, grafik, harita gibi görsel bir malzeme içeriyorsa, söz konusu materyallerin ayrı dosyalar olarak başvuru CD'sine ya da gönderisine eklenmesi gerekmektedir.

Yazarlar, yazılarını değerlendirilmek üzere elektronik posta yoluyla gönderebilirler.

Bunun yanında yazarlar, makalelerini posta yoluyla da gönderebilirler. Bu yol tercih edilirse dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır: Çalışmanın basılı 4 adet kopyası, makalenin kaydedildiği bir CD ve yazara ait kimlik adres ve e-posta bilgileri dergi iletişim adresine gönderilmelidir. Gönderilen 4 basılı kopyadan sadece biri yazara ilişkin kimlik bilgilerini içermeli, hakemlere gönderilecek diğer üç kopya kimlik bilgilerini içermeyen basılmış olmalıdır.

Metin Formatı:

Her makalede sırasıyla Türkçe Başlık, İngilizce (Fransızca, Almanca) başlık, 100 kelimeyi geçmeyen Abstract, Keywords (En fazla 6 kelime), Özet ve Anahtar Kelimeler (en fazla 6 kelime) yer almalıdır.

Metin; yazı karakteri Arial 10 punto, satır aralığı tam 12 punto, paragraf aralığı önce 6 nk sonra 6nk, sayfa yapısı yukarıdan 6 cm, aşağıdan 4,8 cm, sağdan ve soldan 4,25 cm olarak biçimlendirilmelidir. Ana metin dergi yayın formatında 10–25 sayfa sınırlarını geçmemelidir.

Kaynakça'da sadece birincil kaynaklara yer verilmelidir. İkincil referanslar kaynakça'da gösterilmez, nereden aktarıldığına ilişkin metin içinde dipnot verilebilir. Dergide Harvard referans tekniği temel alınmıştır.

Metin içi atıflar aşağıdaki örneklere göre olmalıdır:

▪ Doğrudan atıflar tek yazar için	“.....dır.” (Sayın, 2002: 25).
▪ Dolaylı atıflar tek yazar için	Sayın'a göre...(2004:16).

▪ Aynı yazarın aynı yıla ait birden çok eseri için	Tatlıdil,(1990a, 1990,b, 1990c).
▪ Çok yazarlı eserler için	(Tatlıdil vd. 2002).
▪ Birden çok yazara atıflar için	(Sayın, 1995; Tatlıdil, 1980).

Kaynakça aşağıdaki örneklere göre yazılmalıdır:

Kitaplar :	
Tek yazar	SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> . Yayın Yeri: Yayınevi.
Birden çok yazar	SOYADI, A., SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> , Yayın Yeri: Yayınevi.
Editörlü Kitaplar	SOYADI, A., YIL, "Bölüm adı" <i>Yayınlandığı eser</i> (içinde) SOYADI, A. (der) Yayın Yeri: Yayınevi.
Sürekli yayınlar	
Basılı dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı" <i>Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Yayın Yeri: Yayınevi.
Elektronik dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı", <i>E-Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Yayınevi, URL
Diğer eserler	
Bildiri kitabı	SOYADI, A., YIL, "Bildiri başlığı", <i>Bilimsel Toplantının Adı</i> , Yılı, Yeri, Düzenleyen Kurum, Yayın Yeri: Yayınevi.
Gazete haberi	SOYADI, A., YIL, "Yazının başlığı", <i>Gazetenin adı</i> , Tarih Gün/Ay Sayfa Ör: Slapper, G., 2005, "Corporate Manslaughter: New Issues for Lawyers". <i>The Times</i> , 3 Sep. p.4
TV programı	Programın adı, YIL, [TV programı] <i>TV Kanalı</i> , Tarih Gün/Ay/saat. Ör: Little Britain, 2006. [TV programme] <i>BBC, BBC2</i> , 30 January, 20:00.
Sinema Filmi	Filmin Adı, YIL, [Film] Yönetmen, Menşei, Yapımcı Firma Ör: Macbeth, 1948, [Film] Directed by Orson Wells, USA: Republic Pictures
Sinema Filmi	Filmin Adı, YIL, [Film] Yönetmen, Menşei, Yapımcı Firma Ör: Macbeth, 1948, [Film] Directed by Orson Wells, USA: Republic Pictures
Veritabanından Alınan Dergi Makalesi	SOYADI, A, YIL, "Makale adı", <i>Dergi Adı</i> , cilt, sayfa aralığı, alınma tarihi, veritabanının adı. Ör: Tamney, J. T., (1993). "Conservative Government and Support for the Religious Institution: Religious Education in English Schools", <i>The British Journal of Sociology</i> , 195-210, October 23, 2000, Jstor database.

Değerlendirme:

Başvurular Yayın Kurulu tarafından biçim ve içerik açısından incelenir. Yayın Kurulu'nun ön değerlendirmesinden sonra uygun görülen yazılar Hakemlere gönderilir. Hakem değerlendirmesinin sonucu yazının yayınlanıp yayınlanmayacağına ilişkin karar varsa istenen değişiklik ve düzeltmeler ile birlikte yazarlara bildirilir. Yazarlar yayınlanma kararının bildirildiği tarihten itibaren varsa düzeltme ve değişiklikleri yaparak, yazının son halini en geç on gün içinde Dergi iletişim adresine göndermelidirler. Yayın kurulu, gönderilen çalışmalarını son kez

değerlendirir, nihai yayın kararlarını alır. Bu sürenin aşılması durumunda yazı, bir sonraki sayı içinde değerlendirilir.

Yayınlanması kabul edilmeyen yazılar, yazarlara iade edilmez.

Yayınlanan yazıların telif hakları dergiye aittir. Dergide yayınlanan yazılardan yazarların kendileri sorumludur. Yayın kurulu bu konuda sorumluluk kabul etmez.

İletişim:

Tel : 0 (232) 311 16 73 Fax : 0 (232) 388 11 02 E-posta : sosyolojidergisi@mail.ege.edu.tr dilek.yesiltuna@ege.edu.tr	ADRES: Doç. Dr. Dilek Yeşiltuna (Editör) Sosyoloji Dergisi, E.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü 35100 Bornova/İZMİR
---	--